GEORGE MIREA

JUNIMEA

implicații lingvistice

junimea

GEORGE MIREA

JUNIMEA. IMPLICAȚII LINGVISTICE

(Aparență și esență în chestiunea unificării limbii române literare moderne)

Academicianului profesor Șerban Cioculescu, prealuminat magistru întru "gîlceava" cuvîntului, acest onest volum, ca semn de nelimitată admirație și stimă.

aug. '83 Mirea

GEORGE MIREA

JUNIMEA. IMPLICAȚII LINGVISTICE

(Aparență și esență în chestiunea unificării limbii române literare moderne)

EDITURA JUNIMEA—IAȘI
1983

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

ABREVIERI

A	*Antropologhia*, de Pavel Vasici, Buda 1830.
Adj.	*Adjectiv*
Amintiri	*Amintiri din „Junimea“*, de Iacob Negruzzi, Bucureşti, 1970.
B.	*Baza dialectală a românei literare*, de Ion Gheţie, Bucureşti, 1975.
Bibliografia	*Bibliografia analitică a limbii române literare 1780—1866*, Bucureşti, 1972.
C.I.L.R.L.	*Contribuţii la istoria limbii române literare*, Bucureşti, vol. I, 1956.
C.L.	*Convorbiri literare*, Iaşi—Bucureşti, 1867—1892.
C.r.	*Curierul românesc.*
C.S.	*Cercetări şi studii*, de Sextil Puşcariu, Bucureşti, 1974.
D.N.	*Dicţionar de neologisme*, de Maneca, C. şi Marcu, Fl., Bucureşti, 1978 (ed. a III-a).
Direcţia nouă.	*Direcţia nouă în cultura română*, de Titu Maiorescu, *Convorbiri literare*, 1871—1872.
Elementa	*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, de Samuil Micu şi Gh. Şincai, Viena, 1780.
I	*Individualitatea limbii române între limbile romanice*, de Al. Niculescu.

I.L.R.L.	*Istoria limbii române literare*, de Al. Rosetti, Boris Cazacu și Liviu Onu, București, ed. a II-a revăzută, 1971.
J.	*Jurnal*, de Titu Maiorescu, vol. I, 1975, vol. II, 1978, vol. III, 1980, București.
L.L.	*Limba literară*, de Iorgu Iordan, Craiova, 1977.
L.R.	*Limba română* (revista).
R.F.	*Revista Fundațiilor.*
S.	*Scrisori și acte*, de I. Heliade-Rădulescu, București, 1972.
S.d.l.	*Studii și documente literare.*
S.I.L.R.L.	*Studii de istoria limbii române literare*, vol. I și II, București, 1969.
Vb.	verb.

Scanned with OKEN Scanner

DACĂ O CARTE NU SE NAŞTE DINTR-O CERINŢĂ de o anume importanţă şi acuitate, ea nu trebuie scrisă ori, mai exact, nu trebuie tipărită. Avem în vedere, însă, cel puţin două situaţii. În cazul literaturii beletristice se admite, de obicei, că opera se naşte sub imperiul decantării unui exces de gîndire, de tulburare sau nelinişte creatoare, de sfîşiere lăuntrică. Autorii, în mărturisiri date publicităţii, recunosc că, în procesul scrierii unei astfel de opere, trăiesc ca într-o transă a defulării unor acumulări sedimentate succesiv, printr-un anume fel de a observa viaţa, şi care irump cu o forţă vulcanică. Rolul lor fiind, sub aspect logic, ordonarea acestora într-o structură, într-o construcţie. Aceasta pe de o parte, şi de satisfacerea unei imperioase şi firești dorinţe, din partea unui mare număr de oameni, de a avea acest „drog" ficţional, pe care îl prizează cei alfabetizaţi — literatura, pe de altă parte. O a doua înfăţişare a realităţii obiective. Sau, una dintre posibilele ei reprezentări. Aşa s-ar părea că stau lucrurile în cazul beletristicii. În domeniul literaturii ştiinţifice lucrurile, în mod formal, nu stau altfel, dar mobilurile scrierii unei

Scanned with OKEN Scanner

astfel de opere sînt de altă esenţă. În mod cert, autorul se află într-o altă ipostază. El se supune, în principiu, unui comandament etic şi social, în aceeaşi măsură, comandament ce rezidă dintr-o determinare socio-culturală a momentului istoric, ori al aceluiaşi fenomen în ansamblu şi în evoluţia lui neîntreruptă. Spre deosebire de cazul fericit al autorului de romane, acesta oferă cititorilor un tip de scriere, nu pentru a-i emoţiona estetic, ci pentru a-i convinge că are dreptul să ştie, să cunoască, pentru a le forma, completa ori nuanţa cunoştinţele anterioare într-o problemă sau alta. Uneori, în probleme ce ating sfera naţionalului, a unor particularităţi ale acestuia. Acţiunea fiind, în acest caz, circumscrisă unui scop bine determinat, logic, dialectic, iar poziţia autorului, atitudinea lui, divulgînd necesităţi legitime cărora el trebuie să li se supună. Între starea de „graţie" a celui dintîi şi starea de „veghe", de „necesitate" care prezidează la scrierea unei cărţi „în continuare" ori „de la început" de către cel ce şi-a asumat responsabilitatea de a nu lăsa nespuse adevăruri, de a pleda în procese considerate fără „drept de apel", de a deschide procese „definitiv închise" (adevărate acte de detenţiune pentru unele momente luminoase ale istoriei culturii) sînt deosebiri mai mari decît se consideră uneori. Vom semnala doar un aspect : cel al judecăţii în posteritate, făcînd, cu bună ştiinţă, abstracţie de prezent. Pe cel dintîi, nimeni sau aproape nimeni nu-l va condamna pentru ceea ce a scris rău. Cel mult — uitarea. Pe cel de-al doilea, anatema, oprobriul nu-l pot ocoli. Vina lui nu poate fi ascunsă şi vină este şi faptul de a nu scrie o carte necesară. De la Miron Costin încoace, nimeni nu are dreptul să lase nescrise, nescoase la lumină, dacă el are conştiinţa că le-a aflat, adevăruri care ne fac lumina mai lumină şi adevărul mai adevăr.

Rămînînd în elementara comparaţie a aproximării celor două moduri de a se scrie o carte, trebuie să recunoaştem că succesul de moment al unei excelente opere de ficţiune nu o scuteşte în viitor de efemeritate, de totala uitare. Despre o carte din categoria celor care, prin natura lor, nu au urmărit succesul, ci doar spunerea unui adevăr necesar, întregirea, în mod dialectic, a unui adevăr, nu se poate spune că va fi ferită de uitare (în situaţia fericită că ea a fost cît de cît cunoscută), dar, în mod incontestabil, adevărul din ea (atît cît a fost), înlănţuit cu adevărurile unei culturi,

Scanned with OKEN Scanner

va rămîne. Acesta este esențialul. Este argumentul hotărîtor pentru a nu te opri în fața dificultăților demonstrării lui și, cu atît mai mult, în lipsa unei perspective sigure a succesului imediat sau numai întrezărit. Dacă în prima situație, diletantismul, snobismul sau oricare altă alunecare în vanitate ar putea scăpa judecății severe a contemporanilor ori a celor care îi vor urma, pentru autorii din a doua categorie, nu există clemență. Responsabilitatea profesională și etică rămîne un atribut de autoritate. Lipsa lui scoate din competiție pe oricare „temerar". Cutezanța este un alt atribut necesar celui ce încearcă să scrie o carte din cele ce nu candidează la succesul calculat, ci are toate șansele de a trece „neobservată", de a se adăuga, eventual, unor bibliografii de strictă specialitate. Cutezanță este și să scrii despre ceva, atunci cînd acel obiectiv se află după mulți ani de prohibiție ori, și mai grav, de falsificare și răstălmăcire. Acțiuni despre care acum se afirmă unanim, și pe drept, că au atentat la ființa culturală. Un asemenea subiect a fost momentul *Junimea* și tot ceea ce a urmat ca materializare a doctrinei culturale impusă prin „noua direcție".

Exceptînd acele lucrări în care se incita, după 1944, la denigrarea grosolană și antipatriotică a rolului avut de această grupare „insurecțională" ieșeană, în perioada anilor '60 cătușele dogmatismului în cultură încep să fie înlăturate și despre reformatorii culturii române moderne s-a putut scrie după cerințele științei, ale adevărului. În aceste aproape două decenii s-au scris ori s-au reeditat — sub presiunea unei acute necesități istorice, în plan cultural — numeroase studii și volume despre *Junimea* și despre Titu Maiorescu. S-a încercat, de asemenea, și uneori cu rezultate notabile, o repunere în drepturi, în cadrul culturii naționale, a contribuției *reale* pe care a înscris-o incontestabil, în a doua jumătate a secolului trecut, în dezvoltarea culturii românești — în dimensiunile ei clasice și în perspectiva celor moderne — societatea *Junimea*. S-a reliefat mai ales rolul deosebit de important deținut de revista *Convorbiri literare* în acea perioadă, aportul unora dintre fruntașii acelei grupări de tineri intelectuali și, în primul rînd, acela al personalității tutelare din fruntea „noii direcții", inițiatorul acesteia — Titu Maiorescu. Menționăm cîteva din aceste lucrări : Titu Maiorescu, *Critice* (1966) ; *Jurnal*, vol. I (1975) ; volumul II (1978)

Scanned with OKEN Scanner

și volumul III (1980) ; *Opere*, vol. I (1978) ; George Ivașcu, *Titu Maiorescu* (1972) ; Pompiliu Marcea, *„Convorbiri literare" și spiritul critic* (1972) ; E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, monografie, ed. a II-a (1972) ; Nicolae Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu* (1970, ediția a doua în 1973); Z. Ornea, *Junimea și junimismul* (1966, ed. a doua în 1978) ; Domnica Filimon, *Tînărul Maiorescu* (1974) ; Simion Ghiță, *Titu Maiorescu. Filozof și teoretician al culturii* (1974) ; *Cartea „Convorbirilor literare"* (vol. I, 1973) ; Alex. Zub, *Junimea. Implicații istoriografice. 1864—1885* (1976) ; Eugen Todoran, *Maiorescu* (1977) ; Liviu Rusu, *Scrieri despre Titu Maiorescu* (1979) etc. Am citat doar volume, nu și studii apărute în reviste ori ca prefețe la diferite reeditări ale operei lui Maiorescu. Numărul acestora este impresionant și o enumerare selectivă nu ar putea fi concludentă. Acestea vor fi menționate numai atunci cînd referirea se va face direct la o idee din cuprinsul uneia ori alteia dintre contribuțiile respective. O pondere importantă o au, în reconsiderarea *Junimii* de pe baze științifice, noile manuale de liceu și cursurile universitare orale ori tipărite.

Volumele citate mai înainte, cu excepția celui semnat de Al. Zub (*Junimea. Implicații istoriografice*), au, după cum reiese din titlu, dar și din conținut, în centrul atenției personalitatea și contribuția lui Titu Maiorescu în cadrul acelui moment de salt și cotitură în cultura națională modernă a României. Rămîn încă într-un con de umbră alte laturi importante ale „direcției noi", precum și contribuțiile de seamă ale altor fruntași junimiști. Se observă, de asemenea, că în efortul de a se șterge mai repede exagerările perioadei dogmatice, se alunecă, uneori, în alte exagerări, în suprasolicitarea unor merite nesusținute printr-o argumentare convingătoare, bazată pe material faptic, nu pe enunțuri, speculații sau reformularea unor idei spuse demult. După o perioadă de aproape zece ani (1960—1970), în care predomină doar studiile, articolele festive, aniversare ori parafraze diletante pornindu-se de la titluri maioresciene, încep să apară, așa cum am menționat, lucrări noi, contribuții valoroase, sporind bibliografia de bază, repunînd în circulație adevăruri interzise. Considerăm că este doar începutul.

Bogatei bibliografii, în care se abordează diverse aspecte din activitatea ambițioasei Societăți, încearcă să i se alăture,

Scanned with OKEN Scanner

dintr-un alt unghi și, urmărind în toată complexitatea lui un singur aspect, cercetarea de față. Aceasta nu se circumscrie, însă, „campaniei" de reconsiderare și eliminare a unui imaginar hiatus, *oricum*, și nici tentativei de supralicitare a problemei, vizibilă, mai ales în perioada imediat următoare anului 1960. Ne-am luat, în mod deliberat, necesarele măsuri de precauție, asumîndu-ne și riscul de a fi condamnați, pe nedrept, și înregimentați în cohorta denigratorilor post-dogmatici. Reaua credință nu va fi niciodată vindecată. Dar aceasta nu ne va împiedica să ne exprimăm ferm punctul de vedere bazat totdeauna pe documente. Am menținut constant respectul, dar și rezervele critice, justificate, față de acele studii, volume (ori numai față de unele idei și teze cuprinse în ele), viciate în conținutul lor de puncte de vedere preconcepute, nutrite, uneori, de un soi de empirism sau „impresionism" generat de aparențe și infirmat de esența faptelor și probelor materiale. Am avut în vedere, în această privință, atît contribuțiile de după 1960, cît și cele tipărite în perioada dintre cele două războaie etc.

Am constatat, cu suprindere, cum în unele lucrări de autoritate necontestată se preiau, adesea, mecanic, opiniile unor personalități ale culturii noastre, opinii, evident nefondate, dar strălucit formulate. Pornindu-se de la aceste false borne, ori de la alte locuri comune, se mențin în circulație judecăți eronate sau care duc spre interpretări greșite cu privire la atitudinea obiectivă, la activitatea și contribuția *reală* a unei personalități — unicat în cultura noastră — Titu Maiorescu. Celebră rămîne, în acest sens (și aceasta între altele), afirmația lui S. Mehedinți cu privire la teza de doctorat susținută de Maiorescu la 26 iunie 1859, la Giessen (*T. Maiorescu — notițe biografice*, în *Convorbiri literare*, nr. 2, 1910). Titlul eronat al tezei *De filosofia Herbarti* precum și inexactitatea că lucrarea ar fi fost redactată în *limba latină* au fost preluate și de un E. Lovinescu (*T. Maiorescu*, ed. cit., p. 54, 57) și de aproape toți cei care au scris după el. La fel și de către profesorii universitari în cursurile lor ținute la facultățile de filologie. Tot într-o asemenea situație se află o altă eroare „acreditată" tot de E. Lovinescu. Aceasta se referă la tratatul maiorescian *Despre scrierea limbii române*, care a apărut *integral* în anul 1866. E. Lovinescu afirmă în monografia citată (p. 136) că, la acea dată, au apărut doar primele două capi-

Scanned with OKEN Scanner

tole, ceea ce este, evident, inexact. Părerea că lucrarea nu a apărut inițial în întregime și că ar fi fost *continuată* și *completată* cu două noi capitole scrise în ordine inversă (în 1867 capitolul IV și, după... șase ani, în 1873, capitolul III) o întîlnim și la alți autori în volume recente, în cursuri universitare tipărite și în articole semnate de autorități absolute ale vieții noastre științifice. (Vezi în acest sens și articolul *Preocupări de limbă la Academia Română*, de Iorgu Iordan, Limba română, nr. 5/1966, p. 468).

Mentorul junimist s-a bucurat de o posteritate contradictorie. Adeseori ingrată. Chiar și atunci cînd se lăsa impresia că i se recunosc meritele de necontestat. Deruta ce se năștea din aceste aprecieri „valorice" nu a fost nici pînă în prezent eliminată în totalitate. Așa se face că, în diferite lucrări de referință sau în articole ocazionale, abia mai reușim să credem că e vorba, cu adevărat, de Maiorescu. Îl aflăm împovărat, uneori, cu cele mai arbitrare și inexacte calificative: „luptător *împotriva* latinismului" (E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, ed. cit., p. 390); *„T. Maiorescu antilatinist"* (*Istoria științelor în România — Lingvistica*, București, Editura Academiei, 1975, p. 67, sub redacția acad. Iorgu Iordan); „autorul unor adevărate table ale legii *antineologiste*" (s.n.) (D. Caracostea, *Expresivitatea limbii române*, București, 1942, p. 344); Maiorescu *„înverșunat* antineologist" (s.n.) (Th. Hristea, *Cum vorbim, cum scriem românește* — dialogul specialistului cu cititorii, *Scînteia*, nr. 10550, 1976, p. 4). Exemplele s-ar putea continua. Mă voi opri la unul edificator prin precipitata lui inclemență. Am întîlnit într-o lucrare valoroasă reproducerea intenționată a unui citat în care apare un dezacord gramatical în scrisul lui Maiorescu, marcat de autorul lucrării, cu (sic), pe bună dreptate. (Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 555). Dar, autorul nu ne spune dacă a consultat manuscrisul, dacă acesta există? Să insinuăm, printr-o falsă subtilitate, că Maiorescu era un agramat, pornind de la această greșeală de tipar scăpată la corectură? Ipoteza este neștiințifică, deplasată.

Am citat aceste exemple disparate, dar concludente, pentru posibilitatea menținerii unor confuzii nedorite și pentru a sublinia rolul nefast, derutant, al unor formulări ambigue, al unei terminologii inadecvate în cercetarea științifică. În cazul

Scanned with OKEN Scanner

lui Maiorescu, mai ales, una este ceea ce a gîndit autorul şi pentru ce a militat el cu adevărat, şi alta ceea ce se poate deduce superficial din felul cum este enunţată o idee. Asupra unui asemenea tip de aspecte se insistă adesea în lucrarea de faţă, aducîndu-se ori de cîte ori este nevoie, argumente şi dovezi care, dacă nu infirmă în totalitate unele opinii, de felul celor citate mai înainte, le amendează simţitor. Autorul acestei cercetări nu s-a îndoit nici un moment de autoritatea ştiinţifică a celor care, în lucrările lor, i-au oferit unele premise ori ipoteze, pe care el a încercat să le clarifice, să le aprofundeze ori să le combată. Rezervele sale încep de la vizibila confuzie sau inadecvare în terminologia folosită de unii autori, atunci cînd aceştia îl încadrează pe Titu Maiorescu în acţiuni care nu l-au caracterizat, în esenţă, şi se menţine în convingerea că etichetările la care se referă, acordate în goana condeiului, nu vizează convingerile ştiinţifice ale nici unuia dintre autorii care au fost amintiţi pînă acum şi nici a acelora la care vom face trimiteri pe parcurs. Această convingere ne dă un sentiment stenic.

Urmînd să evaluăm, pe baza datelor şi a materialelor ce ne-au stat la dispoziţie, contribuţia reală, eficientă şi cu adevărat valoroasă în activitatea *Junimii*, aspectele fundamentale în elaborarea, impunerea şi fixarea normelor limbii române literare moderne, am conceput lucrarea de faţă ca pe o oglindă concavă, focalizatoare, în care să luminăm, din multiplele unghiuri, *o etapă* dintr-*un proces* mai îndelungat. O etapă în care se continuă — deliberat ori nu — la un nivel superior, o tendinţă obiectivă în limba şi cultura română, tendinţă stimulată de numeroşi factori subiectivi — formarea unei limbi literare unitare. Baza obiectivă a acestei tendinţe consta în unitatea etnică, psihică, a acţiunii de modernizare a societăţii şi, nu în ultimă instanţă, *unitatea de limbă* a poporului român, ca factor *primordial* (s.n.) al menţinerii şi continuităţii ei neîntrerupte în spaţiul carpato-danubian (v. Nicolae Ceauşescu, *Expunere la Congresul educaţiei politice şi al culturii socialiste*, Bucureşti, 1976, p. 21), unitate ce s-a menţinut, în esenţa ei, prin secole de separare forţată a vorbitorilor aceleiaşi limbi în hotare şi diviziuni potrivnice.

Însemnătatea contribuţiei junimiste, în afirmarea limbii şi culturii române unitare, s-a spus şi s-a recunoscut, a fost considerabilă şi hotărîtoare. Ea a marcat, de fapt, toate com-

Scanned with OKEN Scanner

partimentele vieţii spirituale : limba, literatura, istoria, filozofia, învăţămîntul, presa etc. Cu toate acestea, mai citim şi astăzi lucrări importante (vezi Ion Gheţie, B., p. 629) în care se omite ori se estompează pînă la dispariţie — în mod cu totul neexplicabil — *momentul, etapa* junimistă, considerîndu-se ca momente distincte în „unificarea lingvistică" anii 1750, 1840, 1950.

Astăzi, privind cu necesarul discernămînt critic, ne apare ca remarcabilă, prin amploare, substanţă şi tenacitate, campania dusă de *Junimea*, prin felurite mijloace, pentru curmarea disputelor şi disensiunilor în problema unificării limbii literare. Acest succes, după atîtea încercări, a fost posibil şi datorită introducerii unor norme ştiinţifice unice în scriere şi pronunţare. Doar pe baza acestor norme de scriere a limbii române se puteau redacta o adevărată gramatică şi un dicţionar naţional, lucrări ce trebuiau să fie legiferate şi să devină obligatorii — norme unice pe plan naţional. A fost campania cea mai îndelungată — peste patru decenii — şi cea mai înverşunată dusă, în mod aproape paradoxal, de o grupare intelectuală *particulară*, împotriva unei puternice coaliţii în care se aflau : statul, prin Ministerul Instrucţiunii şi Eforia Şcolilor din Principate, unele ziare şi reviste, Parlamentul, Academia Română (între 1866 şi 1881), diferiţi cărturari, cu autoritate recunoscută, din cele trei provincii istorice. Curmarea polemicii şi anarhiei instaurate în scriere de către numeroşii producători de sisteme ortografice a putut fi înfăptuită numai prin impunerea unui sistem de scriere şi a unui alfabet alcătuite ştiinţific, accesibile pentru toţi, ori pentru cît mai mulţi la acea etapă, bazate pe realitatea lingvistică şi decurgînd din aceasta. Un sistem care urma să concilieze orgoliile ori să le înfrîngă. Să respingă pedantismul exacerbat în epocă şi profund antipopular. Să descurajeze exagerările latinizante, aberaţiile italienizante şi de oricare altă natură, chiar dacă acestea erau motivate de scopuri, evident, nobile sau, cel puţin, bine intenţionate.

Trebuie să anticipăm şi să afirmăm, încă de la început, că unificarea limbii române literare, impunerea în scris (în linii generale) a unei norme supradialectale sau numai atenuarea diferenţierilor frapante, în a doua jumătate a secolului trecut, nu sînt meritele integrale ale *Junimii*. Ea a fost o *continuatoare* şi a fost *continuată*. Dar vom afirma, fără

Scanned with OKEN Scanner

ezitare, că *Junimii* îi aparţine saltul calitativ, radical, în acest proces istoric şi dialectic. În măsura în care vom reuşi să delimităm această contribuţie, nu vom face decît să consolidăm, în dimensiunile reale, opinii mai vechi rămase adesea la nivelul unor avîntate şi dilatate enunţuri, la şubrede ierarhizări valorice, neviabile pe toată întinderea lor. Dar, pentru a aprecia cît din această acţiune *naţională* şi profund *patriotică* aparţine *Junimii* şi cît altor factori ; în ce constă contribuţia originală, esenţa ei, se impune o riguroasă departajare, o privire critică şi analitică imparţială, susţinută pe material faptic şi refuzînd, cu fermitate, orice idee preconcepută. Este, în cea mai mare parte, scopul acestei cercetări. Vom urmări, aşadar, să disociem *ce idei* şi *ce tendinţe* preia şi continuă Junimea în probleme de limbă ; unde *inovează* şi unde rămîne *tradiţională* ori chiar *conservatoare ; ce anume* i s-a atribuit, pe drept, şi unde se manifestă necenzurat entuziasmul, atitudinea de complezenţă ; *ce* se minimalizează ; *ce* se ignoră din meritele *reale* ale grupării maioresciene, perenitatea direcţiei junimiste („noi") în evoluţia limbii române literare.

Dacă cercetarea noastră va stabili anumite cote, mai joase, referitoare la unele aspecte ale problemei, respectiv ale contribuţiei care face obiectul acestei lucrări — faţă de ceea ce s-a considerat şi s-a admis pînă în prezent — dacă va stabili nişte parametri ce vor modifica ori vor atenua exagerările unora sau vor desminţi afirmaţii nefondate dar girate de nume cu rezonanţă, ea nu va diminua ponderea aportului *Junimii* şi nici pe aceea a lui Titu Maiorescu în problema care ne preocupă şi care stă la baza acestei lucrări. Apropiindu-ne de adevăr, îl vom face mai accesibil şi încrederea, preţuirea dreaptă şi stima nu vor fi acte, gesturi gratuite, ci o manifestare deschisă de ataşament onest, bazat pe respectul nelimitat faţă de adevărul relevat ştiinţific. Se subînţelege aici, cu uşurinţă, că, încă de la început, ne-am însuşit un principiu maiorescian.

Metoda de lucru pe care am ales-o îmbină latura clasică a cercetării complexe, comparative, analitice şi critice a materialului şi izvoarelor adiacente, în contextul epocii date — fără trimiteri pedante la lucrări şi autori, doar de dragul citării „erudite" dar care nu au nici o tangenţă cu întreprinderea noastră — şi latura modernă a verificării ori enun-

Scanned with OKEN Scanner

țării unor opinii și concluzii pe baza analizei statistice, hotărîtoare în cazul unei demonstrații convingătoare, cerute de obiectivul propus.

Bogata bibliografie, ce ne-a stat la dispoziție, ne-a stimulat, dar în anumite situații — avem în vedere, mai ales, presa timpului — ne-a deconcertat sub aspectul unei uriașe risipe și cheltuieli de inteligență, fără folos și, de la început, condamnată eșecului.

O privire atentă asupra desfășurării luptei pentru o limbă literară unitară și, implicit, pentru o cultură unitară, accesibilă, ne dezvăluie proporții nebănuite în dilatarea orgoliilor, a complexelor de autoritate direcțională, alături de numeroase acte de patriotism ale unor oameni pe care nu trebuie să ne sfiim să-i prețuim mai mult decît am făcut-o pînă acum. Ar fi, în situația actuală și dacă s-ar rămîne la ea, un regretabil gest de suficiență, de stagnare în limite și dogme stînjenitoare.

*

Unii specialiști privesc problema unificării lingvistice ca fiind rezultanta drumului parcurs, a evoluției firești a limbii române scrise, de la primele texte coresiene și pînă în epoca marilor clasici (Al. Rosetti, Boris Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, 1971, p. 57). Adică, aproximativ anul 1881. Momentul fiind pus în legătură directă și pe drept asociat cu aprobarea de către Academia Română a unor norme ortografice pentru întreaga țară. Această normă supradialectală pentru scriere nu era altceva decît sistemul cuprins în lucrarea lui Titu Maiorescu, *Despre scrierea limbii române*, din anul 1866, cu neînsemnate amendamente. Sistem care se fundamenta pe o realitate lingvistică și literară. Faptul, în sine, merită să fie reținut. Am arătat mai înainte că lucrări recente de certă valoare ocolesc acest adevăr istoric ori îl „anulează". Dar, despre o acțiune propriu-zisă, deliberată, programatică, în procesul formării limbii române literare, pentru unificarea ei, nu se poate vorbi mai devreme de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. (În 1757, Eustatievici Brașoveanul scrie prima gramatică românească; în 1780, Samuil Micu și Gheorghe Șincai publică, la Viena, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*). Avem în

Scanned with OKEN Scanner

vedere începutul redactării ori „alcătuirii" primelor gramatici, „observări" și „băgări de seamă", acte de cultură și patriotism, acțiuni de pionierat științific în domeniul limbii, dar care au avut un ecou redus, o eficiență minimă în epocă și chiar mai tîrziu. Există mai multe explicații în legătură cu aceasta. În primul rînd, e de menționat faptul că, învățămîntul românesc, sub toate aspectele lui (atîta cît era) nu cuprindea pe atunci decît un coeficient neglijabil al populației urbane sau rurale, avînd un caracter limitat (de cult, de cancelarie ori în case boierești etc.) ; scrisul cu alfabetul chirilic (ori direct în limba greacă) continua să rămînă o serioasă piedică pentru cei care ar fi încercat, chiar mai tîrziu, să scrie în limba română prin semnele unui alfabet străin de natura limbii ; gramaticile rămîneau în manuscris multă vreme ori, dacă erau tipărite, constituiau rarități pe atunci.

Neexistînd o literatură beletristică într-o evoluție constantă, începînd cu prima atestare sau cu paginile cronicarilor, se pornește în analiza fenomenului lingvistic românesc, și nu neîntemeiat, de la permanența scrierilor de cult, de la textele religioase (traduse). Faptul că la un moment dat, este vorba de anul 1750, limba cărților sacre era aproape aceeași în cele trei provincii istorice, pe baza răspîndirii *Bibliei* tradusă în 1688 la București (vezi Ion Gheție, *B.*, p. 71) a constituit unul dintre argumentele aduse în dezbaterile din secolul trecut și recomandarea ei de model, atît de Ion Heliade Rădulescu în Muntenia, cît și de Gheorghe Bariț.u, în Transilvania, și de Gheorghe Săulescu, în Moldova, ca să amintim doar cîte un nume cu autoritate.

Dar această limbă considerată *unitară*, limba cărților de cult, în afară de faptul că era scrisă (în chirilice !) nu avea în acel timp un caracter *normat*, în afară de aceasta îi lipsea atributul esențial de a fi artistică și cel obligatoriu de a fi *creație* a pămîntenilor. Avem în vedere originalul, nu traducerea. Limba acestor scrieri respecta, în general, o frazare greoaie, stufoasă, avînd, ca topică și lexic, modele din alte limbi. Nu avea nimic tangent cu creațiile autohtone culte sau folclorice. Excepție făcînd *Psaltirea* în versuri a lui Dosoftei (1673) și alte, foarte puține, creații care se abăteau de la modelele amintite. În general, este vorba de *traducerea* unor texte vechi, oglindind realități mitologice, tra-

Scanned with OKEN Scanner

duceri făcute într-o limbă nemarcată de înnoiri vizibile. Absența ori prezența în aceste texte a unor particularități fonetice regionale a condus la acceptarea lor de model. Dar, deși este vorba de scrierile predominante în acel timp, trebuie avut în vedere că ele nu erau accesibile decît slujitorilor altarului. Transmiterea formelor lexicale și fonetice din aceste texte se făcea, în general, pe cale orală către grupuri de bigoți analfabeți. Eficiența, pe linia unificării lingvistice, este destul de greu de precizat, dar este de presupus că nu a fost mare. Orice referire în acest sens se reduce doar la niște scrieri și nu la limba din acea vreme văzută în totalitatea manifestărilor ei. Faptul că, la acea dată, se atenuaseră diferențierile fonetice în astfel de scrieri, nu poate fi considerat ca suficient și singur argument, definitoriu, pentru limba literară din acel timp. Pentru că nu putem ignora realitatea : paralel cu textele religioase, existente la 1750, se dezvolta și o literatură laică prin scrierile cronicarilor, prin creația folclorică orală. De asemenea, existau scrierile lui Dimitrie Cantemir, traduceri din literatura populară orientală, iar în privința documentelor și actelor publice se face, cu mult înainte, dovada unei limbi îngrijite, chiar dacă acestea prezentau minime diferențieri fonetice ori în lexic. Trebuie avut în vedere și faptul că, în scrierile timpului, interferențele „stilurilor" istorice, cronicărești, religioase și literare erau curente. Unii slujitori ai altarului nu s-au mulțumit doar la citirea textelor traduse, ci au scris ei adevărate pagini literare fără să fi urmărit, în primul rînd, un astfel de scop (Antim Ivireanul, *Didahii*).

Unificarea lingvistică de la 1750, demonstrată pe baza cărților de cult, s-a menținut, în principiu, în acest sector și după impunerea normei supradialectale (1881), fără să fi jucat un rol prea important în constituirea *românei literare*, ori în cultura română modernă, în general. Fiind un domeniu „literar" aproape închis, vocabularul acestor scrieri nu s-a primenit, rămînînd în urma celui literar, științific, administrativ etc. Referirile la această *limbă* se făceau (se va vedea mai departe) mai ales în privința unității ei formale și nu a valorii ei literare. Gheorghe Ivănescu observa, pe drept, că limba bisericească este o limbă „specială". Nu se identifică în întreaga arie a vechii române literare. Conservatorismul lexical al acesteia a fost mereu depășit de per-

Scanned with OKEN Scanner

manenta îmbogăţire a limbii laice (*Problemele capitale ale vechii române literare*, în *Buletinul „Al. Philippide"*, Iaşi, 1944—1945, p. 19). De aceea suprapunerea conceptului de *unitate lingvistică*, pornindu-se doar de la un aspect al limbii scrise, cu *limba literară* a acelui timp rămîne o chestiune discutabilă. Insuficientă şi neconvingătoare ne apare şi afirmaţia că, *unitatea lingvistică* realizată la 1750 a fost zdruncinată în anul 1800 şi că abia în anul 1836 începe un proces de reunificare în care *corespondenţa* dintre Ion Heliade Rădulescu şi Costache Negruzzi a fost decisivă (Ion Gheţie, *B.*, p. 431). Afirmaţia, fără a fi eronată, este excesivă, ignorînd, cu grave daune asupra adevărului, alţi factori de mare importanţă în epocă : existenţa, din al doilea deceniu al secolului trecut, a două scene româneşti, înfiinţarea unor forme de învăţămînt superior în limba română la Iaşi şi Bucureşti, apariţia *Gramaticii rumâneşti* a lui Heliade (Sibiu, 1828), apariţia presei în limba română în cele trei provincii (după 1828), tipărirea unor traduceri şi a multor scrieri originale, existenţa unor societăţi culturale şi a unor şcoli în limba română, apariţia presei culturale şi a numeroase cărţi de ştiinţă etc. Corespondenţa dintre cei „doi români" a fost într-adevăr importantă tocmai pentru că exista acest cadru cultural în care o parte din normele luate în discuţie a putut să intre în circulaţia culturală. Dealtfel şi autorii acelor epistole-dezbateri în probleme de limbă nu se raportau decît la realitatea lingvistică a timpului oglindită în paginile scrise, ori cu precădere la aceasta.

O privire, oricît de succintă, asupra evoluţiei limbii române literare în primele cinci decenii de după 1800 se impune pentru delimitarea termenilor de comparaţie şi a indicilor valorici. Ea ne va uşura înaintarea cercetării şi argumentarea demonstraţiei. Este mijlocul prin care putem observa caracterul procesual, obiectiv, al fenomenului lingvistic, etapele lui distincte, creşterea calitativă înregistrată cu fiecare etapă, felul cum au fost eludate aspectele antagonice, aberante, creîndu-se premisele necesare dezvoltării, cultivării şi înfloririi limbii, în concordanţă cu stadiul, cu natura, cu geniul ei.

Limitele limbii literare, „neajungerea limbii" apar în faţa celor care se preocupau de scris, în activitatea de traducere a unor texte sau cărţi din alte limbi. În această privinţă,

Scanned with OKEN Scanner

mărturiile unor cărturari sînt mult mai vechi. Cercetarea de față se va opri la cîteva momente semnificative pentru secolul al XIX-lea. Ele pun în lumină interesul constant al oamenilor de cultură față de unitatea limbii, față de perfecționarea limbii ca instrument de comunicare pentru toți vorbitorii ei.

În anul 1818, mitropolitul Veniamin Costache al Moldovei în *Prefață* la *Liturghiile sfinților ierarhi Ioan Hrisostomul, Vasile cel Mare* și *Grigore Dialog*, mărturisește ce greutăți a întîmpinat în aflarea unor echivalente în limba română pentru a respecta, cu fidelitate, textul tradus, și că din „neajungerea cuvintelor" a fost nevoit să păstreze unele cuvinte grecești ori slavone (*Bibliografia analitică a limbii române literare 1780—1860*, București, 1972, p. 23). Un alt tălmăcitor din acel timp, Ianache Papazoglu Medelnicer, traducînd din elină în română, se plîngea de faptul că limba românească este „necanonisită", adică, în înțelesul exact, nenormată, și este lipsită de alte „luminări trebuincioase și de ce se socotește mai cu cuviință a fi și mai de trebuință, adecă un lexicon" (Bibliografia..., p. 26). Avem deja enunțate unele criterii în formarea unei limbi literare moderne: norme, explicarea lor („luminări trebuincioase"), un dicționar. Lexiconul pare să fie considerat ca fiind și mai important și avînd înainte de altele locul în ordinea urgenței elaborării. Un an mai tîrziu, în 1826, Radovici din Golești (Dinicu Golescu), în *Însemnare a călătoriei mele...*, dealtfel, o scriere de mai mare interes față de cît i s-a acordat pînă acum, pentru a se observa felul în care a evoluat stilul beletristic și implicit modernizarea vocabularului, remarca, neascunzîndu-și părerea de rău, aceleași dificultăți în consemnarea celor văzute direct în „limba națională". Stînjenit în preocuparea sa mărturisit literară, el s-a văzut nevoit „nu după zile multe, ci după puține" să facă apel la limba greacă pentru a nota cele ce i se păreau de un anume interes și pentru el, ca turist, și pentru alții. Poate că atunci s-a născut ambiția acestui boier, prin care înregistrăm manifestări ale unui iluminism întîrziat în Muntenia, boier care, deși stăpînea mai bine limba greacă, nu rămînea indiferent la soarta nedreaptă hărăzită limbii neamului său, ambiție, repetăm, de a înființa pe cheltuiala sa, la Golești-Argeș, o școală de limba românească unde a predat, între alții, și Heliade. Totul pledează pentru această interpretare.

Scanned with OKEN Scanner

Reţinem, în ceea ce ne interesează, în primul rînd, expresia „limbă naţională", de mare însemnătate documentară. Încă o dovadă că limba înregistra, ca un sensibil seismograf, în cuvinte şi expresii, realităţile istorică şi politică, mai înainte de constituirea naţiunii române moderne. Relaţia : *limbă-societate* şi influenţa reciprocă a celor doi termeni pot fi urmărite în multiple forme de manifestare.

Existau şi opinii cu totul opuse în privinţa „neajungerii" limbii. Faptul că la puţin timp (1827), ca să nu spunem că aproape simultan, Ion Pralea, în *Prefaţa* la *Psaltirea* tradusă de el, susţinea convins că „în limba noastră se poate scrie ori despre ce lucru înalt" nu trebuie interpretat ca o contradicţie. Problema era, şi atunci, *cine* scria ; *cine* traducea ; care era nivelul său de cunoştinţe generale, de stăpînire a disponibilităţilor limbii române în acea etapă, şi în ce măsură poseda şi un dram de har poetic, literar. De aceea nu ne uimeşte faptul că, în anul 1831, Heliade, în articolul intitulat *Literatura* (*Curierul rumânesc*, nr. 16, 19 III 1831, p. 63—64), unde comentează propria sa traducere a *Imnului nopţii* de Alphonse de Lamartine, remarca „mlădierea" şi „armonia" limbii române, „sonoritatea ei". „În multe locuri — scria Heliade — geniul şi însuşirea limbii m-au făcut să schimb o frumuseţe pe alta *analoagă*" (s.n.). Şi entuziasmul său nu se oprea aici. Este „o dovadă — considera el — a putinţii şi destoiniciei limbii noastre". Aflăm manifestată, în această afirmaţie, încrederea în virtuţile şi virtualităţile limbii române a celui care, cu trei ani mai înainte, tipărise prima gramatică ştiinţifică românească, rod al activităţii sale didactice de la „Sfîntul Sava".

Iată cum arăta traducerea lui Heliade : „Imnul nopţii", de A. de Lamartine (fragment) — „O, nopţi ! deschideţi acu-n tăcere / Cereasca carte ce-nfăţişaţi ; / Stele şoptinde ! a mea vedere / P-a voastră cale o aţintaţi. / În aste ceasuri de slavă pline, / Zefiri ! a voastre aripi line, / Pămînte, exale-ţi aromează ; / Mare ! întinde al tău senin, / Leagănă-n sînu-ţi cel luciu, lin / Chipul ce unda-ţi învolburează". (*C.r.* 1831 — fotocopii în Biblioteca Academiei).

Evident, s-ar putea ca „frumuseţile", despre care amintea cu entuziasm traducătorul, să fi fost reale în conştiinţa estetică a vremii, dar astăzi ele nu ne mai pot emoţiona. În privinţa limbii, avem obligaţia să reţinem intenţia, acţiunea întreprinsă, nu şi realizarea, sau nu în primul rînd aceasta.

Scanned with OKEN Scanner

Cei mai mulţi dintre traducătorii de după anul 1831 aduceau în discuţie, pentru a scuza stîngăciile din textele traduse, limba „încă nu îndestul de cultivată", prin care se înţelegea, la fiecare, mai ales aspectul ei lexical, lipsa cuvintelor echivalente pentru transpunerea cît mai fidelă a textului în limba română.

La interval de numai zece ani de la mărturisirile lui Dinicu Golescu din *Însemnare a călătoriei mele...*, Heliade tipăreşte, în „*Curierul rumânesc*", o scrisoare a domnitorului Alexandru Dimitrie Ghika adresată lui Constantin Aristia, traducătorul *Iliadei* (1837), în care domnitorul — implicat în acest fel în discuţiile despre limbă şi divulgînd în acest fel importanţa acţiunii — apreciază „destoinicia limbii române sub pana unui artist". Scrisoarea este însoţită de o notă redacţională în care se evidenţiază gestul domnitorului, interesul lui faţă de cei „ce se străduiesc întru cultura limbii" (*C.r.*, 1837, nr. 8, 10 IV, p. 29—30). Dar lectura atentă a celor două intervenţii ne arată clar că pana lui Heliade nu pare să fi fost străină de redactarea ambelor texte. Scrisoarea domnitorului aminteşte vizibil de aprecierile cu privire la traducerea „Imnului nopţii". Mai exact, de limba în care acest poem a fost transpus.

Nu aflăm în această perioadă un consens în privinţa capacităţii limbii şi a „destoiniciei" acesteia, apreciată în epistola domnească. Aşa se face că traducînd *Norma*, de F. Romani şi V. Bellini, Gheorghe Asachi scria, în anul 1838, că „limba română n-a ajuns încă la gradul celor cultivate". Şi, parcă adresîndu-i un răspuns cărturarului moldovean, George Barițiu avansa o sugestie ori făcea chiar o recomandare, în acelaşi an, afirmînd că „nici nu este limba noastră aşa lipsită cum se căiesc unii. ...noi sîntem săraci (în privinţa limbii, n.n.) de aceea că nu-i învăţăm toate dialectele" (*Foae literară*, 1838, 1 I, p. 4). Dealtfel, Barițiu, în perioada discuţiilor din preajma mijlocului secolului trecut, a insistat în permanenţă asupra bogăţiei limbii române, a disponibilităţilor ei existente la diferite nivele ori zone dar necercetate suficient, nescoase la iveală din lexicul tuturor graiurilor daco-române. Previziunea lui avea să se materializeze în forma ei de excepţie după Alecsandri şi, mai ales, de către Eminescu.

În plină afirmare a limbii române literare, după apariţia scrierilor de valoare din revista *Dacia literară*, după ti-

Scanned with OKEN Scanner

părirea culegerii de poezii populare îngrijite de Vasile Alecsandri, ca să nu facem apel decît la cîteva exemple concludente, omiţînd cu bună ştiinţă creaţia lirică a lui Vasile Cârlova, Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu şi Heliade, în anul 1859 — anul Unirii — V. Alexandrescu-Urechiă făcea această nedreaptă şi neadevărată apreciere — „Limba noastră oricine scrie şi ceteşte o vede strîmtîndu-se pentru cugetările moderne". Tot atunci, cel care avea să devină în anul 1861 — sub domnia lui Cuza — ministrul instrucţiunii publice (în Moldova) se arăta dezorientat — „sîntem în nedumerire — scria el — ce limbă să vorbim" (*Steaua Dunării*, 1859, 1 XII, p. 4). Iată, după opinia unei personalităţi marcante a culturii din acea vreme, că nu doar scrierea neunitară, fără un alfabet propriu, constituia o problemă, ci şi vorbirea. Cu toate aceste rezerve şi oscilaţii, V. A. Urechiă, în acelaşi articol, a exprimat şi opinii realiste care trebuie amintite. Mai întîi, menţionăm faptul că el se opune tendinţei puriste de alungare a vorbelor aşa-zise „barbare", care îşi fixaseră un loc în limba română şi exprimau o noţiune, un sens, înţelese de toţi vorbitorii. El anticipa, deci, pe Maiorescu în ipostaza antipuristă. În al doilea rînd, Urechiă considera, pe drept, că numai atunci cînd nu avem şi nici nu putem crea pe teren propriu cuvîntul necesar ori dorit să „avem recurs la *zicionarul* (s. n.) latin". Şi în această privinţă el se înrudeşte cu Maiorescu.

Exagerarea menţionată mai înainte merită să fie confruntată cu opinia de mai tîrziu, aparţinînd lui Eminescu, despre limba în care scrisese Bălcescu, aproximativ cu un deceniu mai înainte de afirmaţia lui Urechiă — „... o dovadă că limba românească, pe vremea lui şi *înainte de dînsul* (s.n.) era pe deplin formată şi în stare să reproducă gîndiri cît mai înalte şi simţiri cît de adînci" (*Timpul*, 24 XI, 1877).

Nu doar autoritatea lui Eminescu, nu numai nedesminţita lui veneraţie faţă de paşoptişti ne-ar fi îndemnat să acceptăm, ca adevărată, constatarea citată, ci înseşi paginile lui Bălcescu şi ale adepţilor programului *Daciei literare* stau mărturie. Nu ne rămîne decît să repetăm că important era *cine* scria; la fel — *cine* traducea. Cît de bine stăpînea şi cunoştea limba română şi cîtă înzestrare avea în cerinţele scrisului. Dar cît de oscilante erau opiniile cu privire la limbă în acea vreme se poate ilustra cu ceea ce scria tot V. A. Urechiă în anul 1859. Vorbind despre unitatea reală a

Scanned with OKEN Scanner

limbii române, el îndemna la un procedeu de a se face o constatare practică. „Luaţi pe un român din fundul cel mai îndepărtat al Carpaţilor moldoveni — afirma Urechiă — puneţi-l să stea de vorbă cu cei mai îndepărtaţi români din Muntenia, Transilvania... ei se vor înţelege... Limba lor nu va fi transilvană, bănăţeană, munteană, moldoveană, ci română“ (*Steaua Dunării*, 1859, 25 VIII, p. 684, în articolul *Elementele literaturii, Capulu II*). Această afirmaţie a devenit apoi un loc comun în articolele de specialitate şi a ajuns în cursurile universitare, pînă în zilele noastre, fără ca cineva să amintească sursa ori să pună semnul citării.

*

Circulaţia şi vechimea unor idei, care vor sta uneori la baza activităţii junimiste în problemele limbii, nu umbresc cu nimic originalitatea şi personalitatea acestei grupări în impunerea lor creatoare, în materializarea fecundă, modernă, a tot ce a fost valoros în evoluţia firească a limbii. E de reţinut cît de mult s-a insistat asupra problemei *împrumuturilor* lexicale, una dintre cele mai controversate şi de lungă durată. De asemenea, trebuie observat că modernizarea limbii, în ritm rapid, lăsa uneori impresia de forţare a limitelor originalităţii pînă la punerea în pericol a tot ceea ce o distingea de alte limbi, că i se anula specificitatea. Se căutau căi şi soluţii pentru o conciliere care să respecte natura limbii şi tendinţele ei. Întrebarea capitală, în această împrejurare, era din ce limbi să fie luate acele cuvinte de care româna avea nevoie pentru a putea fi mijlocul de comunicare capabil să vehiculeze tot ce pătrundea nestăvilit în literatură, ştiinţe, politică etc. ? La această întrebare s-a răspuns în multe feluri, dar, adeseori opiniile, ce păreau că se menţin într-o vizibilă neconcordanţă, realizau în punctul cel mai înalt un consens de bun augur.

Într-un capitol intitulat *De cuvinte*, Samuil Micu arăta că „unde lipseşte limba noastră românească şi nu avem cuvinte cu care să putem spune unele cuvinte, mai ales *întru învăţături şi ştiinţe* (s. n.), atunci cu socoteală şi numai cît iaste lipsă, putem să ne întindem şi să luăm cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învăţată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică“ (Samuil Micu, *Loghica*, prelucrare după Kr. Fr. Baumeister, Buda, 1799, p. 58). Această reco-

Scanned with OKEN Scanner

mandare o vom reîntîlni, aproximativ în aceeaşi formă, la mulţi dintre cei ce au participat constant la acţiunea de unificare şi cultivare a limbii în secolul trecut, devenind, şi aceasta, un loc comun, în măsura în care nu s-a transformat în exces şi deci nu a fost subordonată acţiunilor puriste.

Barbu Paris Mumuleanu recomanda „moderaţie" în privinţa împrumuturilor lexicale (*Caracteruri*, Bucureşti, 1825, p. 62). Avea însă, pe deplin, conştiinţa necesităţii procedeului pentru sporirea expresivităţii limbii. El avansa, la 1825, ideea că, refuzînd îmbogăţirea limbii prin neologismele care pătrundeau odată cu progresul general, cu civilizaţia ce nu putea fi împiedicată în mersul său istoric, „limba nu se va mai lucra în veac". Ideea, marcată de un realism lingvistic mai mult intuitiv, are o netăgăduită însemnătate pentru timpul în care a fost enunţată. Fără să fi făcut referiri directe la caracterul deschis al unei limbi vii, Mumuleanu pleda pentru îmbogăţirea limbii atît prin împrumuturi, cît şi prin păstrarea vechilor achiziţii lexicale prezente în limbă. Slavonismele „cît sînt dulci la auzul nostru şi cîte sînt *prea de obşte în norod* (s.n.) să le întrebuinţăm".

Contrar unor opinii din epocă, pătrunderea neologismelor în limbă nu era de natură să ameninţe individualitatea unui idiom constituit. De asemenea, nici menţinerea împrumuturilor mai vechi nu ar fi putut conduce la aşa ceva. Era un fapt, în principiu, înţeles de foarte mulţi cărturari ai timpului respectiv. Este vorba de acei cărturari cu o anume deschidere, preocupare şi înţelegere faţă de realitatea lingvistică.

Astăzi, nu mai surprinde pe nimeni că, aproape în unanimitate, cei care au îndemnat la acceptarea neologismelor au avut în vedere mai ales latina şi limbile neolatine. Dar nu faptul în sine, adică de unde împrumutăm, a constituit un impediment, ci, mai ales, forma în care se prelua cuvîntul nou. Atunci (şi mai tîrziu) toţi aminteau de anumite *norme*, dar, exact, care erau acestea nu a fost prea clar exprimat. În plus, se aduceau mereu în discuţie conceptele de *geniu* al limbii, *spirit* al limbii, dar nici în această privinţă nu se înţelegea acelaşi lucru de către fiecare opinent. Aşa se face că revizuirea şi autorevizuirea punctelor de vedere, de la o etapă la alta, erau deconcertante. Uneori se trecea de la o extremă la alta fără justificări ori explicaţii clare, argumentate convingător. În situaţiile în care se încerca totuşi o

Scanned with OKEN Scanner

argumentare, aceasta era neconcludentă sau de-a dreptul aberantă, ca în cazul alunecării lui Heliade în italienism, ori al cantonării lui Laurian şi al lui Massim în expresia anacronică a latinismului. Mai tîrziu, se înregistrează lupta înverşunată a lui Maiorescu împotriva vocalei „î" pe care în tinereţe o apărase atît de convins, încît ajunsese la un adevărat conflict cu propriul său tată — latinistul Ion Maiorescu. Fervoarea cu care îşi exprimase atunci convingerile îl anunţa pe creatorul sistemului scrierii moderne de mai tîrziu.

Forma. Forma cuvintelor noi trebuia să respecte rostirea românească a acelui timp şi să fie scrise *româneşte.* Adică în forma în care cei ce le auzeau ori le citeau să le fi putut reţine şi înţelege cu sensul atribuit în limba lor. Un sens asociat totdeauna aceluiaşi corp sonor, redat grafic de fiecare dată la fel. În această privinţă, Constantin Diaconovici-Loga a exprimat o idee, cu valoare programatică, în legătură cu neologismele de origine latină. Acestea „trebuie să se supună normelor de scriere a cuvintelor *moştenite* (s. n.) (Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatica românească*, *Buda*, 1830, p. 17). Dar apropierea formală a neologismelor de cuvintele moştenite, care suportaseră transformări fonetice sub acţiunea unor legi ce încetaseră să mai acţioneze, nu era cel mai simplu procedeu şi nici nu corespundea stadiului de evoluţie a limbii, al cărei specific îl datoram, în bună măsură, şi acelor modificări fonetice petrecute cu secole mai înainte. Dificultăţile adaptării formale a neologismelor au fost constatate mai ales de oameni cu suficientă cultură. Evident, nu era deajuns să afirmi că „vorbele streine trebuie să se înfăţoşeze în haine rumâneşti şi cu mască de rumân înaintea noastră" (Ion Heliade Rădulescu, *Prefaţa* la *Gramatica rumânească*, în *Opere*, ediţia D. Popovici, vol. II, p. 198). Acea „haină" ori „mască" s-a constatat că a ridicat mari piedici în unificarea scrisului românesc. De aceea, luăm ca pe o judecată de bun simţ opinia unui nespecialist în problemele limbii, care cerea ca atunci cînd „nu le putem drept rumâni, să nu le schimonosim, ci să le ţinem întregi, aşa precum le-am luat de la latini" (Pavel Vasici, *Antropologhia*, Buda, 1830, p. 210). Acest onest propagator de ştiinţă şi cultură nu se sfia să intervină în discuţiile despre limbă, spunînd un hotărît : Nu ! anarhiei şi individualismului, ca manifestări periculoase în dezvoltarea limbii, în sincronizarea ei

Scanned with OKEN Scanner

cu realitatea istorică. El a susţinut, fără preget, introducerea alfabetului latin în scrisul românesc. Ca om de ştiinţă, spiritul practic, sistematic, prima în orientarea sa. El vedea posibilă o îmbunătăţire a situaţiei scrisului doar prin crearea unor instrumente de lucru proprii : un lexicon şi introducerea unor *norme* obligatorii pentru toţi cei ce scriu. Deci, viza şi necesitatea alcătuirii unei gramatici. Dacă, exemplificînd, avem acum impresia că, în anumite privinţe, a greşit, intenţia lui merită să fie reţinută. Vasici respingea forma *anghel*, pentru simplul motiv că exista în limbă forma veche *înger*, cunoscută şi înţeleasă de toţi vorbitorii. „Au nu este acesta frumos şi chiar rumânesc cuvînt ?" (*A.* p. 209).

Ideea de *cultivare* (*procopsire*, *perfecţionare*, *lucrare*, *canonisire*, *îmbogăţire*) a parcurs un drum lung şi sinuos, adesea ambiguu ori confuz. Cu toate acestea, este unul dintre principiile cele mai luminoase prezente în lucrările ori acţiunile unor cărturari cărora le datorăm mai mult decît sîntem dispuşi să recunoaştem de obicei. Aşa se face că, în pofida faptelor, documentelor, care probează un adevăr incontestabil — activitatea practică şi teoretică pentru formarea românei literare, pentru *cultivarea* ei — în articole ori lucrări, din vremea noastră, se vorbeşte despre *cultivarea limbii* ca despre o noutate. „Expresia, ca atare, *cultivarea limbii* a fost folosită *întîia oară* (s. n.) la noi, în anul 1956, de către academicianul Iorgu Iordan" (N. Mihăiescu, *Limba noastră*, Bucureşti, 1963, p. 5). Afirmaţia este numai aparent eronată, avînd ca punct de pornire revenirea acută în actualitate a conceptului şi avînd în profesorul Iorgu Iordan pe unul dintre cei mai activi susţinători de autoritate. (Vezi Iorgu Iordan, *Limba literară*, Craiova, 1977).

Cît de onestă şi, în acelaşi timp, măreaţă ne apare şi astăzi acea mărturisire a lui Gheorghe Şincai, care justifica apariţia primei gramatici româneşti, ca avînd, în principiu, un singur scop : „perfecţionarea limbii". Şi tot Şincai, tipărind, în anul 1783, *Catehismul*, scrie în cuvînt înainte că a făcut aceasta „ca prin *normă* (a se citi scriere, n.n.) să se sporească limba noastră". Şi acesta nu este un caz singular.

Cultivarea limbii era privită, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a celui următor, de către cei mai mulţi dintre cărturari, ca fiind o problemă a *împrumuturilor* de cuvinte noi şi a *lepădării* „barbarismelor" (primele simptome ale purismului lingvistic), precum şi, lucru foarte

Scanned with OKEN Scanner

important, a înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin. De remarcat, că în nici un document oficial ori aparţinînd unei persoane particulare cu mare rol în cultură nu se vorbea răspicat despre analfabetism, despre situaţia culturală extrem de înapoiată a unei mari părţi din populaţia ţării ori de alte impedimente privind cultivarea limbii întregului popor, accesul lui la cultură prin cunoaşterea limbii, prin însuşirea ei pe baza unor norme unitare.

În general, în privinţa *împrumuturilor*, cărturarii păreau să fie de acord cu această necesitate obiectivă. Se aducea ca argument faptul că toate popoarele cu o cultură formată, cu o limbă bogată, au procedat la fel, împrumutînd din limbile de cultură ori depozitare de cultură. Se invoca, mai ales, exemplul limbii latine care a primit foarte multe cuvinte din limba greacă, fără să fie măcar înrudite. De asemenea, mai aproape de zilele noastre, limbi moderne (franceza, engleza, germana), care au împrumutat şi mai împrumută încă numeroşi termeni din latină şi greacă, fără reţinere.

De la acţiuni individuale, limitate ca posibilitate de generalizare, se pun, în anul 1836, bazele unei largi colaborări directe între reprezentanţi ai scrisului din cele trei provincii istorice, între scriitori sau editori şi redactori de ziare cu mare influenţă. Începe să fie publicată, şi în acest fel pusă în dezbatere, *Corespondenţa între doi români*, munteanul I. Heliade Rădulescu şi moldoveanul Costache Negruzzi, în care sînt discutate aspecte concrete ale urgentării acţiunii de unificare a scrierii prin eliminarea unor regionalisme şi acceptarea unor norme unitare. Se aveau în vedere mai ales fonetismele. În ciuda unei rezistenţe făţişe din partea unor cărturari moldoveni, C. Negruzzi aderă la principiile heliadiste, recunoscînd în autorul lor „un reformator şi un legiuitor al limbii". Aderarea nu era un act de capitulare, ci o înţelegere obiectivă a realităţilor lingvistice ale momentului. Cărturarul moldovean considera că unele fonetisme specifice graiului moldovean să nu fie respinse. El cerea să fie păstrate fonetismele cu „gi", ca în mold. „gios", „gioc", „giudecată", invocîndu-se modelul italian de unde „derează zicerile acestea". De asemenea, Negruzzi susţinea formele etimologice „cîne", „pîne", „mîne", pentru „cîine", „pîine", „mîine" şi alte particularităţi ale graiului moldovean. Atît în periodice, cît şi în cărţile tipărite se generalizează acele fonetisme care aveau să se impună treptat şi să ducă la ştergerea diferenţierilor

Scanned with OKEN Scanner

regionale flagrante, la fixarea unor repere sigure pentru impunerea, în anii următori, a unor norme supradialectale unice.

Intuind importanţa naţională a acestei corespondenţe, George Bariţiu reproduce în *Foae literară* (Braşov), la apariţia acesteia în anul 1838, articolul-scrisoare în care Heliade, răspunzînd lui Negruzzi, îşi expune, pe larg, principiile pentru normarea limbii scrise. (Vezi Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, 1973, p. 109)

În acelaşi an, 1838, începe şi corespondenţa între Heliade şi Bariţiu, pe aceeaşi temă, corespondenţă mai puţin comentată de specialişti, dar care a avut, în epocă, un rol aproape la fel de însemnat ca şi aceea dintre cei „doi români". Aceasta, mai ales, în răspîndirea principiilor heliadiste de unificare lingvistică. Se ajunge pînă la acceptarea, de către Bariţiu, de a fi *colectorul*, pentru Braşov, al ziarului *Curierul rumânesc* (1845, vezi Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori şi acte*, Bucureşti, Editura *Minerva*, 1972, p. 59). Este, în ciuda unor divergenţe prelungite în timp, o acţiune unitară, susţinută consecvent în cele trei provincii, neprogramatic însă, ci doar din zelul patriotic constant, niciodată alterat, al cărturarilor români siliţi să trăiască într-o nefirească despărţire.

Heliade vedea în *unitatea* limbii cărţilor bisericeşti *modelul*, singurul criteriu pentru a „ne uni în scris şi să facem o limbă generală literală", o limbă nu doar pentru literatură, ci şi pentru filozofie, matematică şi politică. Vizionar prin excelenţă, el intuia — datorită practicii lui editoriale şi publicistice — viitoarele stiluri funcţionale ale limbii române literare impuse de cerinţele diverselor domenii ale practicii scrisului, fără să *absolutizeze* modelul recomandat, ci luîndu-l drept punct de plecare. Era un model concret şi deci convingător, posibil de imitat.

Pentru că în aproape totul se căutau *modéle*, se făceau trimiteri la acestea, în scopul imitării ori sincronizării, în anul 1838 începe publicarea *Corespondenţei* între *doi ardeleni* (s.n.), asupra ortografiei limbii române — George Bariţiu şi Timotei Cipariu (*Foae literară*, 1838, 12 II, p. 55—56 ; 19 II, p. 61—64). Similitudinea procedeului cu cel al confraţilor moldoveni şi munteni este evidentă. Bariţiu îşi impunea unele *norme* pe care se obliga să le respecte neabătut, dar nu cerea şi altora să-l urmeze. „Voi să scriu cum şi vorbesc". Este o afirmaţie pe care o întîlnim la aproape fiecare opinent, dar gradul ei de particularizare exagerată menţinea haosul fo-

Scanned with OKEN Scanner

netic. Adept al principiului fonetic, Bariţiu rămîne doar la enunţul unui principiu, fără a face un pas înainte spre înţelegerea necesităţii unui sistem fonetic bazat pe simboluri fonetice, pe foneme, pe arhetipuri de sunete. Pentru că, toţi teoreticienii sau, mai simplu, opinenţii vorbeau şi pronunţau în felul lor şi, pornindu-se de la o asemenea diversificare, au proliferat *sisteme* şi *norme* dintre cele mai aberante.

Bariţiu nu recunoştea de model nici un dialect, nici un grai, nici o scriere, decît aceea ce „va plăcea urechilor" lui. Era, în această afirmaţie, o exagerare a subiectivismului împinsă pînă la limită. Ridicarea bunului plac la rang de normă. Dar, şi Bariţiu a fost tentat de *modelul* cărţilor de cult, ca posibil punct de pornire spre o unificare a scrisului. Mărturisind aceasta, el nu a obiectat că unitatea scrisului în cărţile de cult a fost puternic influenţată de graiul muntean, aşa cum am fi putut deduce din alte afirmaţii ale sale. Tot astfel, atunci cînd se referea la modelele de lexic pe care le recomanda în scriere, el se situa, adesea, pe linia realismului istoric al limbii. „Voi păzi analogia zicerilor curate româneşti : spre pildă, nu voi scrie *Ţiţero*, dar totdeauna *Cicero*, că eu nu zic *ţetate*, *ţină*, dar *cetate*, *cină* (*Foae literară*, Braşov, 1838, 12 II, p. 62). Reţinem de la George Bariţiu o idee de mai restrînsă circulaţie, în acel timp, dar extrem de valoroasă. El cerea ca, pentru alcătuirea lexicoanelor şi gramaticilor româneşti, să fie pregătite cadre în *şcoli româneşti*, special create, în care să se studieze gramatica românească (nu se precizează la care gramatică scrisă în acea vreme se referea), nu gramatici străine, pe care apoi să le aplice forţat limbii noastre. Pentru acel timp este o observaţie realistă, obiectivă, în spirit heliadist. În acelaşi sens, el deplîngea faptul că intelectualitatea română se forma la şcoli străine, unde pierdea prilejul de „ a vorbi *dulcea limbă românească*" (s.n.).

Din îndelungata confruntare de opinii, una cîte una, problemelor unificării limbii încep să li se întrevadă tot mai clar căile de rezolvare : *o gramatică normativă*, izvorîtă din realitatea limbii la acea dată ; *un dicţionar general*, care să cuprindă tot ceea ce este valoros *în toate graiurile*, adică acele cuvinte pe care le înţelegeau fără dificultăţi toţi vorbitorii din cele trei provincii ; adoptarea unei *ortografii* unice pe baza introducerii alfabetului latin. De remarcat faptul că o altă problemă fundamentală — dezvoltarea învăţămîntului naţional, generalizarea lui, nu revin în discuţii. Se avea în

Scanned with OKEN Scanner

vedere doar orașele, mediile burgheze, presa destul de tînără, literatura, cărțile de cult, limbajul politic și juridic unde influența din afară se resimțea puternic.

Problema cultivării limbii, a unificării ei, sub toate aspectele, era prezentată cu tot mai multă insistență, după cum și a fost, ca *o chestiune națională*. Pornindu-se de la acest adevăr, se sublinia caracterul popular al limbii române, calitatea ei de tezaur spiritual al întregului popor, de unic mijloc de comunicare pe întregul teritoriu dacic, de menținere și recunoaștere a unității lui în condițiile unei divizări istorice care se menținea de secole, cu efecte grave în anumite momente. Avem în vedere mai ales tendința șovină de maghiarizare a populației autohtone de peste munți pînă la începutul acestui secol. Tot pe linia păstrării specificului limbii noastre se înscriu și acțiunile de respingere a prețiozităților din diferite scrieri ori articole apărute în presa vremii, care lăsau impresia că sînt scrise în jargon. Atitudinile directe luau forme de manifest public. Iată cum își formula crezul său de publicist George Sion, autorul poemului-imn *Mult e dulce...* (*România literară*, Iași, 1855, nr. 11, p. 139—140): „A comunica publicului (este de reținut existența unei conștiințe a scriitorului care se adresează unui public) idei mai presus de inteligența sa, sau a-i vorbi într-un limbagiu pe care nu-l poate înțelege, am socotit că, pentru un publicist, este cea mai mare absurditate“ (*Revista Carpaților*, 1861, 15 XI, p. 504).

Am citat succint aspecte din contribuția celui mai de seamă dintre participanții la confruntarea de opinii în problemele limbii în prima jumătate a secolului trecut — Ion Heliade Rădulescu. Aportul său a fost edificator și a stat, în linii mari, la baza reformelor radicale pe care le-a suferit și le-a înregistrat româna literară după 1860.

În general, ideile filologico-lingvistice ale lui Heliade pot fi rezumate astfel: a) *Ortografia fonetică* („...pentru ce să nu scrim după cum pronunțiem, cînd scrim pentru cei care trăiesc“ (*Prefața* la *Gramatica rumânească*); b) *Perfecționarea* unei limbi este direct proporțională cu cantitatea de cunoștințe pe care le posedă vorbitorii ei; c) *Dezvoltarea* științei și literaturii obligă la împrumuturi de cuvinte noi; d) *Împrumuturile* să se facă din limba latină și din limbile romanice; e) *Forma* acestora să corespundă limbii române; f) *Introducerea* alfabetului latin; g) *Modelul* limbii literare

Scanned with OKEN Scanner

unitare să fie cel al scrierilor de cult ; h) *Împrumuturile* să fie *directe* nu *calchiate* ; i) *Răspîndirea* gramaticii în școli ; j) *Înființarea* unei Academii care să întreprindă alcătuirea *unui dicționar* ; k) *Înmulțirea* traducerilor bune, în scopul îmbogățirii lexicului și mlădierii frazei etc.

Heliade insista să fie introduse neologisme ca : *fras*, *emblemă*, *abys*, corespunzătoare limbii în care urmau să fie comunicate idei ori imagini lirice. Eliminarea altora ca : *metaharisi*, *catadixi*, *pliroforisi*, rămășițe ale influenței grecești, neaderente la natura limbii române din cauza sufixului *-isi* și terminației *-ixi*, rămase neproductive, ori slab productive.

Aspectul practic, aplicativ, al activității lui Heliade pentru cultivarea limbii literare și răspîndirea ei, poate fi remarcat și în „adaosul literal" al *Curierului...*, începînd din anul 1830, unde publică și analizează pagini literare. Țelul era mărturisit, pentru *lămurirea* și *desăvîrșirea* limbii. Prin exemplificări, el urmărea să dezvolte și să cultive *gustul artistic* și *stilul frumos*. Nu pregeta (aproape de necrezut pentru acel timp) să se adreseze publicului cititor — atît cît era — solicitîndu-i opiniile, cerîndu-i să trimită redacției *note*, *însemnări*, *băgări de seamă*, asupra limbii și versurilor autorilor publicați în coloanele ziarului său, intuind în acestea „prețioase critici" care „vor" sluji spre îndreptarea și lămurirea limbii" (*Curierul rumânesc*, 1830, 25 IX, p. 224).

Traducător extrem de prolific, cunoscător al multor opere din literatura universală, de circulație în acea vreme, Heliade înțelege exact că bogăția de idei din cultura omenirii intră în cea românească, pătrunde fertil în ea, este captată, odată cu un mare număr de neologisme. Împrumuturile nu-i produc neliniște. Nu-l fac să dea semnale de alarmă și să acționeze programatic „în contra...". Mai mult, le recomandă ca fiind cel mai eficient mijloc de îmbogățire a limbii. De asemenea, el consideră, printre primii, că limba poate fi îmbogățită și prin *derivare* cu sufixe și prefixe, idee destul de îndrăzneață în epocă și asupra căreia nu se insistă nici măcar atît cît se exagerează cu privire la unele echivalențe rebarbative propuse de Heliade pentru *batistă*, *fular* etc. Heliade punea, de fapt, în valoare cu privire la *derivare* idei aflate la înaintașul său Paul Iorgovici, care, în *Observații de limbă românească*, Buda, 1799, pledează pentru îmbogățirea vocabularului prin procedeul derivării. O dovadă, că el a apreciat în mod cu

Scanned with OKEN Scanner

totul deosebit lucrarea lui Iorgovici, o constituie faptul că a retipărit-o, între 1838—1840, în *Curierul rumânesc* şi în suplimentul literar, *Curierul de ambe sexe.*

Derivarea, chiar şi regresivă, sau mai ales aceasta, duce la scurtarea cuvintelor, prin reducerea silabelor, a terminaţiilor. Limba capătă în acest fel „vrednicie" şi devine „mai puternică, mai vîrtos în poezie" (*Curierul rumânesc*, 1830, 25 IX, p. 346). Constanţa acestei preocupări o aflăm şi dintr-o cunoscută scrisoare către Negruzzi — „totdeauna m-am silit întru aceea ce s-a putut a o scăpa de acea *întindere leneşă* (s.n.) şi acele *terminaţii* (s.n.) care ni le-a (sic) dat străinii ce învaţă rău şi urît limba noastră". Este, evident, un mod original de a gîndi funcţionalitatea limbii de către un cărturar preocupat, nu numai teoretic, de aspectul ei literar.

Heliade, ca şi reprezentanţii *Daciei literare* şi, mai tîrziu, junimiştii, nutrea dorinţa impunerii unui model de limbă pentru toată ţara, pentru toţi românii, prin intermediul unei gazete ridicat la rang naţional. Este de mirare cum el, care, în anul 1829, îşi intitulase ziarul *Curierul rumânesc*, întrevedea, zece ani mai tîrziu, un asemenea organ în *Foae literară* din Braşov. Motivaţia ar fi fost că această revistă şi-a luat de model, pentru cum era scrisă, limba scrierilor bisericeşti, cea mai unitară în acea vreme, dar şi cea mai arhaică, cea mai conservatoare a formelor vechi şi închisă înnoirilor. De fapt, îndreptîndu-şi atenţia asupra publicaţiei braşovene, Heliade susţinea, generos, „ideea de obşte" ca toţi românii să aibă o limbă literară, idee mărturisită, fără echivoc, cu referire la poziţia geografică a Braşovului, care, aflîndu-se „în mijlocul rumânimei întregi, cu înlesnire a trece peste tot locul unde se vorbeşte limba românească, singură poate fi organul celei mai întinse publicaţii între români" (*Curierul românesc*, 1838, 7 V, p. 3). Gîndirea ştiinţifică lăsa să se întrevadă, cu claritate, şi latura ei cultural-politică. Dar întîietatea lui Heliade, în aproape toate domeniile culturale, în acţiuni de răsunet şi în idei fertile, este necesar să fie încă subliniată. O privire atentă — obligatorie — asupra evoluţiei unor idei, care au stat la temelia formării limbii române literare moderne, reliefează, cu distincţie, contribuţia sa inegalabilă în epocă, în ciuda atît de mult comentatei sale „alunecări", „devieri", „încălcări" faţă de ceea ce promovase cu un patos molipsitor.

Scanned with OKEN Scanner

În polemica purtată cu aceeași revistă pe care o recomandase de model, Heliade, susținînd introducerea scrierii cu litere latine (strămoșești), ca limba să arate mai *cultivată*, respinge literele *ă, î, ș, ț* ca fiind urme ale „barbariei" (*Curierul românesc*, 1838, 17 VI, p. 1). Este această poziție un act deliberat sau o acceptare a tendinței de refuz, față de aceste grafii, ce începea să se afirme, mai ales la unii cărturari de peste munți? Să privim aceasta ca pe o abandonare fățișă a unor principii realiste pe care le enunțase și le promovase anterior cu mult bun simț și pătrundere intuitivă? Refuzul unor litere pentru sunete specifice limbii române, care marcau realități fonetice într-un moment al evoluției acestui idiom romanic oriental, contrazicea, în mod flagrant, dezideratul său cunoscut, ca scrierea să reflecte limba celor vii, celor pentru care se scrie. Un semn de mirare apărea și mulți nu mai vedeau decît aceste „erezii" ale autorului celei mai bune gramatici românești de atunci. Prin opoziția, nu numai a lui Heliade, ci și a altora, se refuzau unele dintre acele particularități fonetice, explicabile din punct de vedere istoric, prin care se caracteriza individualitatea limbii române între limbile romanice (vezi: Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*. Academia Română. *Discursuri de recepțiune*, XLIX, București, 1920 și *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 133—139; Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice* (I) București, 1965; Florica Dimitrescu, *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, București, 1967; Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, 1967). De asemenea, și sensul pe care părea să-l fi avut pînă atunci atributul de „cultivată", cu referire la limba literară, tindea să fie restrîns și ușor estetizant. Afirmațiile lui Heliade încep să aibă un caracter enunțiativ, să sune ca niște sloganuri golite de conținutul afectiv al participării pasionante ca, de alt fel, și sub aspect științific se înregistra o coborîre a nivelului. „Să alegem ce e bun și să lepădăm ce e rău", „să vedem cum pronunță cea mai mare parte de rumâni" etc. Apare tot mai evidentă contradicția dintre respectarea „uzului" și respingerea, superficial motivată, a sunetelor pronunțate de toți vorbitorii. În schimb, lui Heliade îi datorăm combaterea formei *au* (auxiliarul *a avea* folosit pentru persoana a III-a, singular și la fel la plural), precum și a terminației *-iu*, la unele substantive și adjective (v. *glosariu, autoriu, venitoriu* etc.). În general, idei

Scanned with OKEN Scanner

valoroase, susţinute anterior, sînt, ori par să fie, date uitării şi se oferă modéle care le contrazic, le anulează.

Polemizînd cu Ion Maiorescu, pe care îl persifla că se autointitula „profesor de stil", Heliade ia în derîdere termenul de „zăstăm", pentru *sistem*, folosit de acesta foarte des, precum şi formele la genul neutru ale unor cuvinte ca : *problemă — problemul, emblemă — emblemul*, susţinînd formele care s-au impus şi au rămas : *problemă, emblemă*. Cu toate acestea, întîlnim şi la Heliade forme ca acelea pe care el le condamna, adică trecerea lor nefirească la alt gen, cum ar fi : *sintaxul*, pentru *sintaxă ; fras — frasul*, pentru *frază, clas*, pentru *clasă ; ocazion* pentru *ocazie ; metodul*, pentru *metodă* etc.

În anul 1839, Heliade — în plină criză de orientare şi aparentă abandonare a unor principii de reală însemnătate — aduce în prim plan o opinie, în completarea altora anterioare, şi anume, că, pe lîngă modelul unitar pe care îl oferea limba cărţilor de cult, se remarca şi trebuia avută în vedere limba în care erau scrise ziarele. Se recunoştea astfel autoritatea exprimării ce reprezenta, în general, vorbirea cotidiană. Bineînţeles, vorbirea unor oameni cu oarecare cultură. O limbă, în linii mari, a timpului. Evident, ca şi în cazul întîiului model — limba cărţilor de cult — Heliade nu absolutiza.

Pe măsură ce alfabetul de tranziţie era înlocuit progresiv cu alfabetul latin, Heliade scria într-un fel tot mai greu de înţeles. În ciuda alunecării, am zice programatică, spre italienism şi etimologism, el reia unele idei proprii ori ale altora (v. George Barițiu), într-o formă aproape demagogică. Iată o mostră, dintre multe altele : „Multe au bune moldovenii, multe au bune ungurenii (*transilvănenii*, n.n.), bănăţenii, multe au bune muntenii, dar multe au toţi şi rele. Să lepădăm ce e rău, să îmbrăţişăm ce e bun de la toţi şi să primim şi *înnoiturile cele bune* (s.n.). Un trup să fim toţi, o limbă să avem" (*Curierul rumânesc*, 1839, 9 VIII, p. 445). Deşi, astăzi, ne vine greu să deslușim ce înţelegea Heliade, la acea dată, prin „înnoiturile cele bune", putem afirma că prin aproape tot ce a scris în perioada imediat următoare nu a respectat aceste principii, în pofida caracterului lor de manifest, de program naţional, care avea menirea să asigure unitate limbii pe întregul teritoriu, unde aceasta se vorbea, precum şi continua ei îmbogăţire, vizîndu-se perfecţionarea românei literare. Dar, în esenţă, ideile lui novatoare au prins, au avut o

Scanned with OKEN Scanner

existenţă obiectivă, în raport cu factorul subiectiv care le-a enunţat sau afirmat, favorizate de multipli factori obiectivi şi subiectivi.

Parcă înfricoşat de propria sa rătăcire, parcă încercînd, dureros, senzaţia că s-a îndepărtat de tot ce a creat mai de preţ în îndelungata, prodigioasa şi complexa lui activitate, Heliade, scriind marelui ban M. Ghica, pe atunci „capul Departamentului din neuntru, presidentul eforiei schôleloru" etc., cu propuneri pentru reorganizarea sistemului şi metodelor de învăţămînt, mai ales în privinţa predării limbii române, se autocaracteriza astfel : „opt ani am suferit... ca să adun şi să încheiu o gramatică ca să-mi formez o limbă, ca să botez termenii ştiinţelor". Înţelegem din aceasta exact străduania, neobosita activitate a autorului în perioada profesoratului la „Sfîntul Sava", care a premers apariţia *Gramaticii rumâneşti*, pe care el o consideră că a stat la baza dezvoltării limbii scrise şi studiilor ce i-au urmat. „Această limbă — continua Heliade — astfel cum se scrie astăzi de cei care o cunosc — *este a mea*" (*Curierul rumânesc*, 1840, 20 IV, p. 131). Nimeni nu a contestat acest adevăr, deşi uneori se trece peste el. Titlul nobil de părinte al limbii literare, pe care i l-a acordat Eminescu, nu este o metaforă. „El scria precum se vorbeşte ; viul grai a fost părintele lui de stil. Prin el limba s-a dezbrăcat de formele convenţionale de scriere ale evului mediu şi ale scrierilor eclesiastice, a devenit o unealtă sigură mînuirea oricărei idei moderne. Din acest punct de vedere Eliad a fost cel întîi scriitor modern al românilor şi părintele acelei limbi literare pe care o întrebuinţăm astăzi" (*Timpul*, 21 XI, 1881).

Dacă în Muntenia, Heliade a fost singurul care s-a afirmat şi a dat, în prima jumătate a secolului trecut, o orientare normativă (mai ales ortografică şi ortoepică), în scopul cultivării limbii, în Moldova putem număra mai multe personalităţi, fără ca vreuna să-l fi egalat. Mai întîi, e de observat că lupta pentru cultivarea limbii, în perioada la care ne referim, este în strînsă legătură cu apariţia unor periodice ori ziare cu răspîndire mai mare. Aceste publicaţii şi-au pus în programele lor şi problema cultivării limbii. Intenţia reiese clar din moment ce s-a simţit nevoia unor „dări de seamă" ad-hoc, cu privire la rezultatele înregistrate în acest domeniu. Citătm, în acest sens, *Albina românească*. La doi ani de la apariţie, revista ieşeană făcea un bilanţ al eforturilor între-

Scanned with OKEN Scanner

prinse pentru ca „limba românească în a ei pruncie şi sărăcie“ să poată fi folosită în toate domeniile (*Albina românească*, 1831, 2 IV, p. 1). Revista făcea o raportare comparativă cu alte limbi, care „numai după osteneală a mii de învăţaţi în cursul multor veacuri au răsărit“.

Actul de responsabilitate asumată în cultivarea limbii de către revista respectivă poate fi dedus şi din următoarele precizări ce se fac în ceea ce am numit „bilanţ“. Redacţia informa pe cititorii săi că a întocmit liste de cuvinte pe care le-a explicat ; a dat îndrumări pentru scriere şi rostire după regulile „filologiei“, a „urzit“ cuvinte tehnice, a scos la iveală cuvinte româneşti „aflătoare în vechile manuscrisuri şi cărţi tipărite în Moldova ce le-au păstrat de uitare“. În afară de faptul că întîlnim această aleasă expresie — „le-au păstrat de uitare“ — aflăm şi reţinem ideea — şi ea de circulaţie în epocă — a valorificării lexicului uitat prin vechi manuscrise şi risipit prin graiuri. Se face apel la ajutorul filologilor români, în sprijinirea acţiunii. Zece ani mai tîrziu, C. Negruzzi reactualizează ideea.

Ne-am oprit asupra acestui aspect pentru că ni s-a părut concludent în privinţa interesului şi responsabilităţii intelectualilor faţă de o problemă care era, tot mai des, denumită *naţională*, şi acest aspect se cere subliniat.

Urmînd lui Heliade, în anul 1833 apărea la Iaşi *Gramatica românească*, de Gh. Săulescu. La cinci ani după apariţia lucrării lui Heliade, noua gramatică nu beneficia de acel antecedent preţios şi a devenit sursa, nemărturisită, a polemicii dintre cei doi autori.

În *Prefaţa* la gramatica sa, Gh. Săulescu arăta că el a fost cel care, de la apariţia *Albinei româneşti* (1829), a avut misiunea de *a corecta* tot ce se publica în ziar şi de a aplica *norma* ortografică. Acea *normă* a stat şi la baza manualului său. Autorul lăsa deschisă calea interpretării, ca dealtfel şi alţi participanţi la dezbateri ori alcătuitori de gramatici, arătînd că *norma*, *spiritul limbii* şi uneori *uzul general* nu erau altceva decît ceea ce înţelegea el personal prin aceste concepte, fără un suport ştiinţific. În cazul său, convergenţa scopului, a criteriilor, a unităţii spirituale nedesminţite, nu a eliminat şi nu a temperat măcar, caracterul pronunţat subiectiv, diletant, al activităţii practice personale, umbrită de suspiciuni şi orgoliu nemăsurat.

Scanned with OKEN Scanner

Ironizînd pe „necărturarii" noştri scriitori care, considera el, au „bastarzit" limba, era convins că nu făcea acelaşi lucru scriind numeroase cuvinte în forme pe care limba le-a respins : *sintaxului*, *autoriului*, *neologismuri*, *anticvităţi*, *românizmului*, *leteraţi* etc. Chiar de la începutul activităţii, Săulescu manifestase o accentuată tendinţă puristă şi exclusivistă, în sensul că respingea orice sursă de împrumuturi lexicale, cu excepţia celor latineşti.

Pe lîngă Gh. Săulescu, recunoscut, mai tîrziu, ca primul filolog antijunimist de anume importanţă, în Moldova mai pot fi citate şi alte personalităţi, cu un recunoscut prestigiu ştiinţific şi cultural, care au luat parte direct ori indirect la această îndelungată campanie. Am cita doar pe Gh. Asachi, ctitor al învăţămîntului tehnic superior în România şi în limba română, scriitor şi traducător, care a intervenit adeseori cu idei ce coincideau, în multe privinţe, cu cele care s-au impus. Spirit tradiţionalist şi conservator, Asachi respingea îmbogăţirea limbii prin împrumuturi lexicale. El considera că neologismele nu vor fi primite de masele de vorbitori, pentru că acestea nu le cunosc. Această concepţie mecanicistă era cu totul de neînţeles la cel care a pregătit primii ingineri români, folosind la toate disciplinele nenumărate neologisme. Asachi vedea, ca şi Heliade ori Bariţiu, în limba cărţilor bisericeşti, *modelul* unitar, baza limbii literare, întîlnindu-se în acest punct cu opinia multor cărturari ai timpului. Limba cărţilor bisericeşti era „singura legătură ce uneşte încă pe românii despărţiţi în staturi deosebite" (*Albina românească*, 1839, 9 II, p. 45).

Heliade, ca şi aproape înaintaşul său Ion Budai-Deleanu, visa la o Academie care să rezolve problemele limbii. Săulescu cerea nici mai mult, nici mai puţin, decît „un tribunal filologic dinaintea căruia să depunem toţi armele parţialităţii" (*Albina românească*, 1839, 10 IX, p. 295). (Se recunoştea, deci, *parţialitatea* într-o problemă obiectivă.) Asachi pleda pentru un consiliu compus din grămătici din toate provinciile singurul în măsură să hotărască în această controversată problemă. Sînt, în aceste atitudini, reflectate la nivel de vîrf, frămîntări de importanţă decisivă pentru perfecţionarea cadrului de manifestare a unei spiritualităţi originale, pentru desăvîrşirea acelui instrument unitar prin care civilizaţia unui neam să se poată înfăţişa în dimensiuni proprii.

Scanned with OKEN Scanner

Din perspectiva timpului, trebuie să apreciem, cu dreaptă măsură, atitudinea fiecăruia, dar mai ales ceea ce îi unea — dorința fierbinte ca toți românii să vorbească și să scrie la fel.

Privită în totalitate, contribuția moldovenilor, în faza prejunimistă, la procesul complex de normare și cultivare a limbii, nu ne apare mai prejos de aceea a cărturarilor din celelalte provincii, dar este de reținut specificul ei predominant literar. Forța acestuia de penetrație înlesnea o mai rapidă pătrundere a unor norme, în măsura în care acestea existau și reflectau o realitate lingvistică.

Mai înainte de afirmarea entuziastă, dar motivată, a „țălului" ca „rumânii să aibă o limbă și o literatură pentru toți" (*Dacia literară*, I, 1840, *Introducțiune*), mai înainte ca acestui „țăl" să-i fie alăturate modéle de limbă literară, propriu-zisă, nu din cărțile de cult, Costache Negruzzi intrase în dezbatere, dovedind o firească înțelegere în dorința de a se atinge acest „țăl". În corespondența cu Heliade, el nu se sfiește să-i reproșeze, celui pe care îl recunoscuse de legiuitor în limbă, că *nu-și respectă principiile*. Negruzzi respingea, fără menajamente, italienismul lui Heliade, pentru că nu „i se înfățișează în haine românești" (*Muzeul național*, 1836, 4. XI, p. 141). El susține imperativul alcătuirii unui *dicționar-pravilă*, pentru românii de pretutindeni. În ciuda învinuirilor ce i s-au adus public, de a se fi făcut mesagerul „muntenizării" limbii, el, în semn de sinceră apreciere, dedică lui Heliade traducerea în limba română a dramei *Angelo, tiranul Padovei*, de Victor Hugo. Dar contribuția lui de seamă la dezvoltarea și afirmarea românei literare o constituie, în primul rînd, creația sa literară. Același lucru îl vom spune și despre Alecsandri, la timpul potrivit.

Un document, care ne dezvăluie multe amănunte despre frămîntările ce au avut loc în chestiunea ortografiei, este scrisoarea adresată, în anul 1837, de către Costache Conachi, mitropolitului Veniamin, publicată abia în 1855 de Alecsandri (*România literară*, 14. V, p. 213). După 18 ani, opiniile poetului anacreontic își păstrau, în ochii lui Alecsandri, valoarea inițială. Aceasta justifică publicitatea în jurul scrisorii. Opiniile poetului premergeau și se asemănau cu acelea ale lui Alecsandri. Conachi susținea *păstrarea* tuturor termenilor care s-au fixat și s-au păstrat în limbă, fie că erau

Scanned with OKEN Scanner

moşteniţi din latină ori *împrumutaţi* din alte limbi, inclusiv slavona ; neologismele recente să fie *adaptate* la specificul limbii noastre (ex. *ocupation — ocupaţie*, nu *ocupaţiune*) ; să fie *preferate*, *nu impuse*, formele scurte, ca fiind mai apte pentru versificaţie. (Vezi, în acest sens, opiniile lui Heliade şi Asachi). Doi ani mai tîrziu (1839), Săulescu pleda pentru pronunţarea lui „u" final (demult asurzit), pentru lungirea cuvîntului, în scopul atingerii unei „expresivităţi" mai mari, şi respingerea lui „â" şi „î", tot din considerente eufonice.

Intrarea, în anul 1844, a lui Vasile Alecsandri, în arena discuţiilor filologice, este o dovadă a seriozităţii cu care se punea această problemă. Polemica, susţinută constant împotriva invaziei unor forme hibride în lexic şi în general în limbă, a fost purtată mai ales prin mijloace literare, dar şi prin articole. Astfel, ar putea să pară ciudat, dar şi-a făcut „intrarea" criticînd sever tocmai pe C. Aristia. „Bogata sărăcie de armonie poetică" din versurile traducătorului lăudat de domnitor şi de Heliade în *Curierul rumânesc* face obiectul ironiei corosive a lui Alecsandri. Mai ales „creaţiile" personale ale lui Aristia în formarea de cuvinte noi, prin mijloce interne, au provocat atacul împotriva sa. Construcţii lexicale ca : *frunte — cornul*, *pînză — punte*, *argintarcat*, *braţ — albe* etc. (*Foaie ştiinţifică şi literară*, Iaşi, 1844, 24 V, p. 156 şi 18 VI, p. 183) au stîrnit o reacţie meritată, dură. Dar în aceeaşi publicaţie, o lună mai tîrziu, Alecsandri lăuda pe A. Donici şi C. Negruzzi, traducătorii *Satirelor* prinţului Antioh Cantemir, pentru armonia versurilor ce încîntă auzul, pentru bogăţia stilului cu „adevărat românesc". Apreciază chiar „versul alb" (!) în care era făcută traducerea, şi îşi exprima convingerea că „limba românească este o limbă bogată, sonoră şi plină de frumuseţi originale". Opinie în total contrast cu ale celor ce deplîngeau „neajungerea limbii", „necanonisirea" ei şi alte limite invocate cu hărnicie de foarte mulţi dintre cei ce s-au îndeletnicit cu scrisul.

Începînd cu celebrele *Cugetări* ale lui Alecu Ausso (*România literară*, nr. 10, 1855), Alecsandri publică, în mod regulat, în revista sa, articole cu privire la limba română, semnate de Dimitrie Ralet, I. Ionescu, A. P. Kalimah, C. Negruzzi, Alecu Russo, precum şi articole redacţionale pe care, după stil, le bănuim a fi fost opera lui Alecsandri.

Scanned with OKEN Scanner

Între acestea se numără și cel referitor la acea „minune filologică“ pe care o „crease“ Nifon Bălășescu în *Abecedarul pentru școalele începătoare* al cărui autor era, și anume, cuvîntul „inonorificabitudinaționalitate“ (*România literară*, 1855, 14 IV, p. 176). Tot lui Alecsandri îi atribuim și articolele polemice *Liude printre călărași* (*România literară*, 1855, 8 I, p. 28), în care combate pe „u“ final (apărat de moldoveanu Gh. Săulescu) și *Ablativul „ciune“* (*România literară*, 1855, 15 I, p. 40), articole în care ideile și formulările sînt aproape identice cu cele prezentate în articolele semnate de Alecsandri, ori în piesele de teatru ale acestuia. Lui îi aparține și prima importantă afirmare în lume a virtuților expresive ale limbii române prin traducerea, în 1855, a culegerii de poezii populare (*Ballades et chants populaires de Roumanie*, Paris). După care, în 1878, este încununat cu lauri la Montpellier pentru poemul *Cîntecul gintei latine*.

Tot în revista lui Alecsandri a apărut și acea expresie sinceră a dragostei față de limba noastră, un fel de liricizare ori cronică rimată a ideilor acelui timp cu privire la limbă înțeleasă ca tezaur, manifest politic și imn, lecție ardentă în didactica națională, aparținînd lui George Sion. „Mult e dulce și frumoasă / Limba ce vorbim, / Altă limbă-armonioasă / Ca ea nu găsim“... în care, peste toate încrucișările de rime, tehnică rudimentară în versificație etc., se enunță imperativul național — „O, vorbiți, scriți românește, / Pentru Dumnezeu“ (*Limba românească* („Mult e dulce...“) în *România literară*, 1855, nr. 11, p. 139).

*

Deși mai izolată, datorită ocupației străine, Transilvania a avut și a jucat un rol de seamă în unificarea limbii. A menținut, în multiple forme, contacte directe cu celelalte provincii, intervenind de fiecare dată în dezbateri, trimițînd, la Iași și București, pe mulți cărturari de seamă formați peste munți. Centre ca Brașovul, Blajul, Sibiul și altele s-au afirmat în lupta constantă pentru unificarea și cultivarea limbii. Multe dintre aspectele de fond ale contribuției transilvănene au fost amintite anterior. Asupra altora se va insista în funcție de cerințele demonstrației.

Scanned with OKEN Scanner

Menţionăm că la Braşov, revista *Foae literară*, care a apărut la începutul anului 1838, şi-a făcut un adevărat program din cultivarea limbii, susţinînd scrierea cu litere latine, dar a respins constant sistemele ortografice latinizante, excesive.

Într-un articol publicat de Vasile Pop, intitulat *Despre ortografie*, se exprimau rezerve serioase cu privire la sistemul ortografic propus de Şincai şi Micu. Acest tip de scriere prezenta reguli „îngreuiate cu o mulţime de excepţii, făcute mai mult pentru filologi, decît şi pentru trebuinţa de obşte" (*Foae literară*, 1838, 30 IV, p. 141). În respingerea acestui sistem ortografic, el aducea un argument care fusese enunţat cu zece ani mai devreme de către Heliade. Ortografia trebuia să reflecte limba vie, vorbită şi înţeleasă de toţi românii. Cu privire la ortografia lui Petru Maior, rezervele erau şi mai mari. „Ortografia lui Maior nu e altceva decît un labirint din care, după ce au intrat cineva în el, nici firul Ariadnei nu-l va putea scoate la drumul cel adevărat". Evident, se simte exagerarea voită, dar şi constatarea lipsei unui consens de opinii, chiar între cei de peste munţi. Singurul punct în care se întîlneau cu toţii era cel al convingerii că unitatea şi renaşterea culturală a naţiunii române nu puteau fi realizate fără „lucrarea limbei şi a literaturii sale".

În 1847, în ale sale *Principii de limbă şi scriptură*, Timotei Cipariu recomanda formele lungi la substantive, adică acelea terminate în —(ţ)*iune : închinaţiune*, *înţelepţiune*, nu forme „abstracte" ca *închinare*, *înţelegere*. Tot acest cărturar respingea împrumuturile din limba franceză. Accepta, ca şi Heliade mai tîrziu, doar neologismele din latină şi italiană.

Între numele mai puţin aduse în discuţie de către cei care au urmărit acest aspect în evoluţia limbii române, trebuie amintit cel al lui Caton Censorul. (Este vorba de Alexandru Roman, publicist, 1826 — 1897, colaborator al publicaţiilor româneşti : *Concordia*, *Federaţiunea* (Budapesta) între 1861 — 1868 şi al revistei *Familia*, 1865, prim titular al catedrei de limba română de la Universitatea din Budapesta). Acesta publicase un studiu intitulat *Conversări asupra ortografiei româneşti*, (*Concordia*, Pesta, 1861, nr. 5, 29 VIII şi în următoarele şapte numere). În acest studiu se făcea o amplă critică în pivinţa superficialităţii *Comisiei ortografice* de la

Scanned with OKEN Scanner

Sibiu, care acceptase ortografia lui Cipariu. Se făcea precizarea că acceptarea rămînea formală. Fiind un sistem greu de însuşit, toţi continuau să scrie cum se pricepeau. Critica se îndrepta şi asupra profesorilor care aveau fiecare sistemul său propriu de scriere. Caton Censorul privea ortogafia ca pe *o normă*, dar nu ca pe *o stavilă* în evoluţia limbii. *Etimologia* era văzută ca un prim îndreptar, dar nu şi unicul în „binescrierea limbii române". La fel şi *analogia*, de care nu trebuia să se abuzeze. El acorda o atenţie sporită etimologiilor „româneşti", cerînd ca regulile de scriere şi vorbire să fie stabilite în limba română, nu în cea latină. Învăţătorii să înveţe întîi ei şi apoi să înveţe pe alţii limba română. „Aceia care scriu d.e. *facia, sociu, ghiacia*... numai pentru că şi în latină cuvintele acestea se scriu aşa, doresc să scriem precum *nu se vorbeşte*, adecă să minţim în scrisoare".

Evident, mai pot fi aduse în discuţie şi alte multe exemple din complexul proces de orientare a limbii pe adevăratul ei făgaş, de toţi dorit, dar de fiecare înţeles, teoretizat şi aplicat altfel. Ne-am rezumat şi la unele nume şi documente mai puţin invocate, dar a căror semnificaţie nu poate fi ignorată. Genericul acestui proces de formare a unei limbi literare unitare cuprinde un mare număr de personalităţi şi acţiuni de durată, care au dus la cristalizarea unor principii, la radicalizarea lor, la descurajarea proliferării „zăstemelor". Radiografia lui şi discernerea a ceea ce a constituit o contribuţie de reţinut sînt necesare în clarificarea şi delimitarea aportului fiecăruia în această luptă. Pentru că a fost o luptă, o luptă care s-a încheiat cu o victorie de prestigiu. În aprecierea ei ştiinţifică, trecutul se cere luminat.

*

Principalele direcţii în acţiunea de unificare a românei literare se anunţau încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar se disting, se conturează, în ceea ce au avut novator, în primele şapte decenii ale secolului următor ca rezultat al unor aprige confruntări de opinii în raport cu un avans marcat puternic de transformările prin care trecea limba fără să aştepte rezultatul disputelor filologice. Putem urmări acest proces dialectic în multiplele lui forme de manifestare şi evoluţie prin mijlocirea mărturiilor ce s-au păstrat în gramatici, ziare, reviste, cărţi ştiinţifice, dicţionare,

Scanned with OKEN Scanner

opere beletristice, scrisori, acte etc. Aproape un secol de frămîntări durează acţiunea de normare şi unificare lingvistică, de formare a românei literare unitare şi moderne. Un conglomerat de factori subiectivi şi obiectivi au frînat ori au avantajat un proces istoric încheiat, în linii mari, în anul 1881, dar care se continuă mai puţin spectaculos şi după acea dată.

Starea limbii scrise pînă în preajma actului *Unirii* nu corespundea şi nu coincidea cu aspiraţiile intelectualităţii timpului. Aceasta, formată în şcoli mînăstireşti, unde se învăţa slavona, greaca, latina, ori mai tîrziu în puţinele şcoli româneşti, în pensioane franceze (după 1812) şi în şcoli de peste hotare, clericale dar şi laice, se caracteriza printr-o acută conştiinţă a unităţii de limbă, dar se dovedea încă lipsită de maturitatea necesară unei reforme radicale în acest domeniu. Se mai adăuga un factor negativ: starea culturală a maselor era foarte scăzută. Populaţia ţării, lipsită de şcoli, de o limbă scrisă într-un alfabet accesibil, rămînea inactivă în procesul înnoitor. Ea oferea doar baza pe care se opera. Mai trebuie amintit vocabularul sărac, neîndestulător pentru o traducere modestă din literatura ori ştiinţa universală. Inaccesibile pentru masele de vorbitori ai limbii române erau şi puţinele gramatici, dicţionare, cărţi de cult, ziare, reviste şi volume de literatură originală care începuseră să apară. Cei care vorbeau româna şi au păstrat-o prin secole îi primeau înnoirile, atît cît erau atinşi de ele, fără să se manifeste activ în favoarea ori defavoarea lor.

A existat, în ciuda numeroaselor impedimente, o conştiinţă mereu trează, o voinţă neîncătuşată, de afirmare în scris a unei culturi, care în manifestările ei orale ori în alte forme de expresie, vorbeau despre geniul poporului român. Aceasta îşi cerea dreptul la o manifestare în forme moderne. Un factor important a fost *tiparul*, ajuns şi la noi în ţară la o condiţie tehnică tot mai evoluată, care implica şi stimula scrierea unică, standard, bazată pe un alfabet cît mai accesibil.

În privinţa limbii vorbite şi scrise s-au menţinut păreri dintre cele mai contrastante. În general, i se reproşa, mai ales inaptitudinea de a exprima abstracţiuni. Sînt dovezi şi mărturii care infirmă aceste exagerări generate, de cele mai multe ori, fie din snobism, fie din necunoaşterea limbii

Scanned with OKEN Scanner

române, a disponibilităţilor ei de exprimare. Această necunoaştere se datora, în primul rînd, la unii intelectuali, formaţiei culturale a acestora în altă limbă decît româna.

După 1840, după *Dacia literară*, precedată de activitatea prodigioasă a lui Heliade şi de apariţia unor cărţi originale (vezi poeziile lui Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu, prozele lui C. Negruzzi), ori o serie de traduceri, nu se mai putea vorbi, pe drept, deşi s-a vorbit mult şi fără un temei real, despre o stînjenitoare „necuprindere" a limbii. Dealtfel, deşi afirmase că „neajungerea limbii" îl „desmînta", Ion Budai-Deleanu ne-a lăsat, prin *Ţiganiada* (1812), o operă în stil clasic şi un model de căutare, în straturile cele mai adînci şi variate ale limbii, a unor resurse expresive. Şi, dacă se afirmase că limba română putea să exprime „gîndiri cît de înalte", tot aşa de adevărat era că în domeniul ştiinţelor nu se putea vorbi de un limbaj constituit. O dovedesc greutăţile întîmpinate în redactarea manualelor, în care abstractizarea gîndirii e necesar să fie mai „înaltă" decît în cugetările incluse în psalmi, mai pătrunzătoare în zonele adevărului, mai specializată în expresie (stiluri funcţionale). Cîteva cărţi apărute în acea perioadă, la care se fac de obicei trimiterile, cum ar fi, de pildă : *Antropologhia*, lui Pavel Vasici-Ungurian (1836) ; *Elemente de desen şi arhitectură*, de Carol Valştain (1836), *Icoana pămîntului sau cartea de geografie*, de Ioan Rus (1842), ca să nu lungim lista exemplelor, sînt însoţite de prefeţe în care se justifică nevoia reală de a se apela din plin la neologisme. Formularea tezelor teoretice, a regulilor, argumentarea demonstraţiilor, impunea procedeul. Pe de altă parte, în poezia cultă se înregistraseră unele creaţii valoroase, afirmînd un stil, un limbaj liric nuanţat, original.

Controversata problemă a *împrumuturilor* se asocia eforturilor de a se ajunge la o ortografie unitară. Baza unificării scrisului era una singură — introducerea şi generalizarea alfabetului *latin*. După cărţile scrise cu litere latine de către învăţaţii transilvăneni, în lupta lor nobilă de afirmare a naţiunii române, după iniţiativa lui Petru Maior de a transcrie cuvintele de origine latină din scrierea chirilică în alfabetul originar, spre a le dezvălui strălucirea lor adevărată (*Lexiconul de la Buda*, 1825, *Prefaţa*), acest procedeu se extinde. Circulaţia oricărei iniţiative ori a rezultatelor

Scanned with OKEN Scanner

înregistrate de un act asemănător, imitarea procedeelor ce făceau, de la o provincie la alta, cu o repeziciune uimitoare. În Muntenia, Heliade este cel care pune în aplicare procedeul transliteraţiei. Astfel, cînd, în anul 1842, traduce din *Gerusalemme liberata* a lui Tasso şi tipăreşte fragmentele cu litere latine, el face aceasta pentru a demonstra exact ceea ce afirmase Petru Maior. În Moldova, acelaşi lucru îl face C. Negruzzi. „Ştiu cît eşti de doritor a ne vedea scăpaţi de nişte slove ce nu sînt ale noastre şi *a primi literele strămbunilor*", îi scria el lui Heliade în 1844 (*S*, 1972, p. 53). Bariţiu constata cu satisfacţie că, în noiembrie 1844, Heliade începea să tipărească şi *Curierul de ambe sexe* cu alfabetul latin (*S*, 1972, p. 55). Se înregistra faptul în sine, dar se divulga şi satisfacţia produsă de o parte sau de alta a munţilor, ori a Milcovului, în raport cu iniţiativa, acceptarea şi preluarea ei.

În paralel cu numeroasele acţiuni menite să ducă la formarea unei limbi literare unitare, mai trebuie consemnat că, în aproximativ cincizeci de ani, s-au tipărit, pînă în anul 1828, zece gramatici. Unele mai mult sau mai puţin cunoscute în epocă, dar aceasta nu scade cu nimic importanţa actului în sine, marcînd o permanentă tendinţă de a se stabili norme ştiinţifice în scriere şi vorbire. În vederea sublinierii treptelor şi etapelor care au dus la o anume acumulare cantitativă pînă la înregistrarea acelui eveniment, care a fost *Gramatica rumânească de la 1828*, considerăm necesar să reproducem lista acestor gramatici de început. Citarea se face chiar din *Prefaţa* la *Gramatica...* lui Heliade, respectîndu-se ortografia din ediţia Dimitrie Popovici, p. 200.

1. a. Gramatica cu litere latineşti a vrednicului de pomenire părintelui ieromonahului Samuil Clain, tipărită la Viena la anul 1780. Acest bărbat a cunoscut şi a scris foarte bine limba rumânească.

2. a. A marelui Ban I. Văcărescul, tipărită în Episcopia Râmnecului la anul 1787, şi pe urmă la Viena. Acesta a stătut cel dintîi în Ţara Rumânească ce a deschis drumul Rumânilor spre cultura limbii şi pe urmă a lăsat ca o datorie fiilor şi nepoţilor săi cercetarea şi îndreptarea limbii (referirea se face la celebrul testament văcărescian, n.n.) ; scumpă trebuie să fie pomenirea lui la toţi Rumânii.

Scanned with OKEN Scanner

3. a. A. D. Ioan Molnar, doctor de ochi, tipărită rumâneşte la Viena la anul 1788 ; această gramatică pînă acum s-a dat de trei ori la tipar (trei ediţii, n.n.).

4. a. A sfinţiei sale părintelui Protopopul şi Directorul şcoalelor româneşti reunite din Transilvania, Radu Tempea, tipărită la Sibii la anul 1797.

5. a. A. D. Revizorului C.C. tipografii din Buda Gheorghie Şincai, tipărită cu litere latineşti în Buda la anul 1805.

6. a. A. D. Anton de Marki, Directorul şcoalelor naţionale din Bucovina, tipărită rumâneşte cu nemţeşte în Cernovici la anul 1810.

7. a. A. D. Mihail Boiagi, Profesorul de limbă grecească nouă în Viena. Această gramatică este pentru limba macedono-rumânească, tipărită cu litere latineşti în Viena la anul 1813.

8. a. A. D. Constantin Diaconovici Loga. Profesorul şcoalelor preparande rumâneşti din Arad, tipărită în Buda la anul 1822.

9. a. A. D. Andreas Klimens, tipărită la Buda rumâneşte cu nemţeşte, la anul 1823.

10. a. A. D. Ioan Alexi, Teologul absolut, tipărită la Viena cu litere latineşti la anul 1826".

Aprecierile lui Heliade includ preţuirea faţă de înaintaşi. Datele lor biografice ne arată cît de diverse erau profesiile acestor „părinţi" ai gramaticii limbii române. Enumerînd aceste lucrări de început, Heliade menţiona că este posibil să mai existe şi altele, necunoscute lui la acea dată. Le-am reamintit pe cele cunoscute pentru a ilustra o preocupare constantă şi mai puţin pentru rolul ori influenţa lor asupra evoluţiei limbii. Un alt stadiu în acest domeniu va marca *Gramatica rumânească*, de la 1828, care, în mod sigur, a beneficiat şi de experienţa înaintaşilor.

Între problemele însemnate în perioada prejunimistă menţionăm şi pe aceea a vocabularului, sub ambele ei aspecte : *împrumuturile neologice şi eliminarea cuvintelor nelatine*. Acest compartiment important în formarea limbii române literare moderne a fost, după ortografie, terenul celor mai aprige confruntări, dar şi al celor mai gîndite şi realiste judecăţi. Dacă, în general, s-a recunoscut ca sursă principală, pentru atunci, a împrumuturilor, limba *latină* şi, alături de ea, *greaca*, iar mai tîrziu *italiana*, s-a dezvoltat paralel şi o

Scanned with OKEN Scanner

tendință contrară limbii. Odată cu acțiunea de înlocuire a alfabetului chirilic, tendință normală, s-a încercat și eliminarea cuvintelor slavone românizate și cunoscute de vorbitorii nespecialiști ca fiind, așa cum de fapt și erau, componente de nedislocat ale limbii române. Lupta împotriva purismului lexical nu a fost mai prejos decît aceea pentru introducerea ortografiei cu litere latine. Ideea adoptării acestui alfabet nu mai avea adversari. Devenise un fapt de conștiință culturală. Refuzul alfabetului chirilic se născuse tot din acest sentiment cu bază de pornire obiectivă. La fel, sau tot în limitele obiectivității, ale realității lingvistice, se afla și refuzul purismului lexical antislavonesc. Motivarea păstrării slavonismelor se bucura de autoritatea unor cărturari de seamă, dar mai ales de imposibilitatea operației practice de a fi eliminate din vorbire, din expresii, din versurile populare ori culte, din tot ce se scrisese pînă atunci sau se păstrase pe cale orală. Aceste cuvinte intraseră în limbă de un mileniu și se contopiseră în țesătura ei tocmai cînd „pînza limbei" fusese „urzită". Se recunoștea că operația de substituire ar fi o absurditate cu urmări dezastruoase pentru echilibrul interior al limbii. Costache Negruzzi are meritul celui dintîi demers de autoritate, convingător, ponderat, cu consecințe pozitive (*Foae pentru minte, inimă și literatură*, 1841, 16 XI, p. 361). Publicînd punctul său de vedere în revista brașoveană, el ia direct apărarea lui Barițiu, acuzat de a fi „prietenul slavonismelor" (*Foae pentru minte, inimă și literatură*, 1841, 20 V, p. 153—155). Problema va fi reluată mai tîrziu (1881) chiar de Titu Maiorescu, și absurditatea ei demonstrată pe linia afirmată de înaintașul său. Cu toate că, în epocă, s-au auzit glasuri pătimașe împotriva slavonismelor, în afara alcătuirii de liste și glosare incriminatoare. Un asemenea „glas", care se considera îndreptățit să se facă auzit, a fost cel al lui Drăghici Meletie. „Oare n-am eu dreptul — scria acesta — a vă ruga să lepădați din dulce *limba națională* (s.n.) cuvintele streine, mai ales cele slavonești ?" (*Foae pentru minte, inimă și literatură*, 1839, 5 I, p. 37). Tot la el apare mai întîi ideea alcătuirii unui dicționar din care să fie eliminate *toate* cuvintele *nelatine* din limba română. Această operă nefastă s-a realizat ulterior, dar fără să fi putut fi aplicată limbii în acel timp și nici în altă etapă. Cele două tendințe aparent contrarii — *purismul*,

Scanned with OKEN Scanner

care urmărea eliminarea cuvintelor împrumutate prin secole din alte limbi, decît latina, și *conservatorismul* neaoșist, care se opunea introducerii de termeni noi, ignorînd evoluția societății, aveau în substanță un caracter retrograd, stagnant, aistoric. De o marcată ostilitate au avut parte și neologismele împrumutate în număr foarte mare din limba franceză. Deși, după 1840, aceste împrumuturi au contribuit, în mod esențial, la procesul de *reromanizare* și, implicit, la modernizarea limbii române (Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, ed. a II-a, 1976, p. 375).

Dacă în privința conceptelor de *natura limbii, geniul limbii* existau oscilații, de la caz la caz, la persoanele care le vehiculau, și de aici învinuirile reciproce privind nerespectarea acestora, în ceea ce privește cuvintele noi și semnele grafice prin care să fie redate *sunetele-fonem* ale limbii române, dezacordul era cvasitotal. Alcătuirea inventarului fonematic lăsa loc multor inițiative în care diletantismul sacrifica intenția patriotică, finalitatea unui act cu adînci implicații în cultura noastră. Se vorbea despre *o normă* a scrierii care să reflecte limba vie, limba vorbită atunci, dar în același timp erau respinse sunete distincte, cu valoare arhetipală relevantă, ca : ă, î, ș, ț — sunete ce dovedeau o evoluție specifică a limbii, transformările prin care a trecut latina populară în spațiul carpato-dunărean. Datorită proliferării sistemelor de scriere, de la ziar la ziar și de la autor la autor, s-a ajuns, în plin proces de înflorire a națiunii și limbii, după 1859, să se vorbească în chip serios despre „stricarea limbii" și nu fără un temei real. În contrast cu această anomalie, în scrierile literare, atît ale moldovenilor cît și ale muntenilor, particularitățile fonetice regionale erau simțitor eliminate. Formele gramaticale (paradigme) se distingeau tot mai clar prin opoziții morfematice, scrisul căpăta tot mai mult unitatea dorită și funcționalitatea necesară.

După 1860, prin generalizarea scrierii cu alfabetul latin, prin dezvoltarea, sub domnia lui Al. I. Cuza, a învățămîntului național, general, gimnazial și superior, prin tot mai multe opere literare care apăreau, prin presă și teatru, prin apariția unor dicționare de neologisme ori bilingve și prin valorificarea creației populare, limba română literară intra în adevărata ei fază de cristalizare, fază în care rolul determinant, în această importantă problemă națională, nu l-au

avut, cum era de aşteptat, instituţiile oficiale, ci o grupare *particulară* — *Junimea*. În privinţa a ceea ce am numit mai înainte „alfabetul latin", se impune o serie de precizări şi demonstraţii care să dovedească insuficienţa literelor latine pentru scrierea limbii române şi necesitatea alcătuirii unui alfabet *românesc* pornindu-se de la cel latin, şi mai ales eliminarea literelor chirilice prin care erau redate sunetele specifice limbii române.

În condiţii de evoluţie care nu mai puteau fi considerate, în totalitate, ca neprielnice, *unitatea* limbii literare şi *cultivarea* ei sistematică, pe baza unor principii ştiinţifice, derivînd din specificul limbii române, nu se realizau după cum era de aşteptat. Premisele create prin eliminarea treptată a unor particularităţi regionale din limba operelor literare, atît la scriitorii moldoveni cît şi la cei munteni — ca urmare a ceea ce istoria limbii române literare înregistrează prin efectul corespondenţei deschise dintre Heliade şi C. Negruzzi, începută în anul 1836 (*Muzeul naţional*, Bucureşti I, 1836, n. 3) — publicarea unui mare număr de articole pe aceeaşi temă în ziarele timpului, uneori *republicarea* aceloraşi articole în alte ziare ori reviste decît în cele care au fost tipărite iniţial, nu au reuşit să impună un consens cu privire la o normă de scriere obligatorie. Mai mult, abandonarea, în primul rînd de către Heliade, după 1840, a unor principii realiste, judicioase, derivînd în esenţa lor din analiza stadiului în care se afla limba română în acel timp, a avut un efect negativ, care s-a resimţit profund în epocă. Lipsa unor oameni cu o reală pregătire în domeniul lingvisticii a lăsat loc larg diletantismului şi unui amestec pernicios de bune intenţii. Acestea, de cele mai multe ori, erau abandonate cu aceeaşi grabă cu care erau enunţate. O asemenea inconstanţă în acţiunea — de toţi considerată ca fiind o *problemă naţională* — precum şi o inconsecvenţă a principiilor, greu de înţeles astăzi, au compromis, în bună măsură, progresul realizat în procesul de „muntenizare" a limbii literare. Nu trebuie să se înţeleagă că vedem prin *limba literară*, limba de pînă atunci subordonată particularităţilor graiului muntean. Dacă mai amintim că, după o serie de cărţi de bază, de pionierat, cum ar fi *Gramatica rumânească* a lui Heliade, *Gramatica rumânească*, anonimă, 1835, care a cunoscut mai multe ediţii, *Gramatica română*, de N. Bălă-

Scanned with OKEN Scanner

şescu (1848), *Vocabular...* de I. D. Negulici, 1848, *Dicsionăraşu românescu*, de Th. Stamati, 1851 etc. şi după alte lucrări demne de a fi citate, ori în paralel cu acestea, apar şi lucrări ca : *Dictionarium latinu-romanu — prospect* — Sibiu, 1840, de acelaşi N. Bălăşescu citat mai înainte ; *Paralelismu între limba română şi italiană*, de I. H. Rădulescu (în *Curierul de ambe sexe*, 1840—1842) şi sistemul său ortografic din 1844, puternic influenţat de etimologismul lui Maior şi Cipariu ; *Tentamen criticum*, de A. T. Laurian, Viena, 1840, ca aparţinînd unor oameni consideraţi a fi de specialitate ori apropiaţi de ştiinţa limbii, dar care au avut menirea să complice lucrurile, să producă o adevărată diversiune în fondul problemei. Academia Română, creată iniţial, mai ales, în scopuri filologice, a derutat şi a dezorientat prin exagerările etimologizante şi puriste. Înţelegem astfel mai exact că fenomenul în sine cerea, cu necesitate, o rezolvare firească, respingînd, cu aceeaşi necesitate, încercările mai firave ori mai pronunţate de artificializare a unei limbi vii, care nu încăpea, nu se supunea unor sisteme aberante. Paralel cu aceste aspecte, limba cărţilor de cult, considerată pînă atunci unitară şi recomandată de model, rămăsese, ca vocabular, mult în urmă, iar prin sfera ei de circulaţie, restrînsă doar la ritual, nu putea fi considerată nici ca limbă literară a vremii şi nici nu se poate delimita gradul ei de influenţă în atenuarea particularităţilor dialectale în alte sfere decît în literatura pentru amvon.

Pornind de la aceste considerente, sintetizate poate mai mult decît ar fi fost necesar, vom căuta să disociem, cît mai obiectiv posibil, ceea ce a constituit *esenţa* ori a fost doar *aparenţă* în contribuţia *Junimii*, în general, şi a lui Titu Maiorescu, în special, în fixarea normelor limbii române literare moderne.

*

Uneori, *determinismul* unor schimbări structurale ori *criteriile* constituite în factori determinanţi ne scapă sau omitem, cu bună ştiinţă, o asemenea problemă. De obicei, reţinem rezultatul şi, eventual, unele *momente* în drumul spre atingerea lui. Aşa se face că *nimeni* nu s-a întrebat şi nu se întreabă *cine* a împuternicit grupul celor cinci tineri intelec-

Scanned with OKEN Scanner

tuali de formaţie diversă, grup care, începînd din anul 1864, îşi asumase, între altele, un program îndrăzneţ de reformare a scrierii româneşti (şi a întregii culturi, mai apoi). O acţiune gîndită pînă în amănuntele ei *tehnice* (tipografice) şi *economice* (cheltuielile legate de tipărirea unor cărţi ce urmau să fie difuzate *gratuit* ori cu un preţ accesibil (vezi I. E. Torouţiu, *Scrisori şi documente literare*, vol. III, p. 348—349). Planul viza, direct şi îndrăzneţ, *unificarea limbii literare*, extinderea conceptului pentru tot ce se scrie şi se însuşeşte public : *literatură*, *ştiinţă*, *administraţie*, *politică* etc., prin respingerea oricărui principiu artificial şi, mai ales, prin *impunerea* unei norme supradialectale obligatorii. (În oricare capitol al lucrării de faţă, referindu-ne la o etapă sau alta, atît pentru scriere cît şi pentru vorbire, nu folosim conceptul de *normă supradialectală* cu o valoare absolută, ci în primul rînd avem în vedere aspectul ei regulator, stimulator de ordonare).

Cine poate măsura, fără erori chiar neînsemnate, acea tensiune spirituală, tenacitatea şi dăruirea, încrederea în justeţea acţiunii şi a forţelor de care dispuneau entuziaştii răsturnători de „zăsteme“ şi „principii“ ?

A pune numai pe seama necesităţilor didactice în care era implicat Maiorescu, mai întîi la Institutul „Vasile Lupu“, iar mai apoi ca rector al primei universităţi româneşti, această hotărîre, ori a faptului că, atît Maiorescu, Iacob Negruzzi, chiar şi V. Pogor, erau fii de oameni care jucaseră, mai mult ori mai puţin, un rol în viaţa literar-ştiinţifică a timpului, ni se pare o simplificare a datelor problemei. Vom spune, de la început, şi vom demonstra, pe parcurs, că însemnul *predestinării* şi al *succesului*, într-o acţiune de asemenea proporţii, nu a fost altceva decît presiunea istoriei asupra celor care îi dau dimensiunile concrete, particulare, specifice unui anumit moment — *oamenii*. Acei oameni pe care istoria îi cere, îi formează, îi înalţă şi concentrează în personalitatea fiecăruia forţa de şoc a unei colectivităţi, gîndirea ei înaintată, novatoare, îi modelează *pe ei* şi se modelează *pe sine* prin acţiunile raţionale ale acestora. *Autoînvestitura* timpurie şi definitivă a grupului junimist nu ţine de o ambiţie deşartă. Ea răspundea unui comandament. Se înscria în coordonatele majore ale unui proces obiectiv. Asumarea rolului de reformatori, în opoziţie cu oficialitatea,

Scanned with OKEN Scanner

dă nobilei lor acţiuni un caracter „insurgent“ şi pe „insurgenţi“ nu-i numeşte nimeni prin decret.

Un moment de radicalizare a culturii române, a limbii române literare, un moment de revenire şi înălţare în autentic, de întoarcere spre sine (vezi : Sextil Puşcariu, *Limba română*, p. 370—415, şi Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, p. 99—139), a fost favorizat de un complex de factori aparent subiectivi, dar care de fapt suportau presiunea unei evoluţii obiective. Este momentul, sau mai exact spus, etapa la care ne referim. Aşa privind lucrurile, vom reuşi să atenuăm supralicitarea, mesianismul, despărţirea apelor de uscat printr-un miraculos semn făcut cu toiagul, de către cineva născut dintr-un craniu zeiesc.

*

Nu se poate susţine prin nimic formula : *Junimea = Titu Maiorescu*. Vom privi problema prin relaţia : *Maiorescu* şi *Junimea*, urmărind caracterul dialectic al luptei de opinii în orientările lingvistice de după 1860, rolul personalităţii mentorului junimist şi al celorlalţi participanţi de seamă, contribuţia lor. Este singura cale care ar putea aduce noutăţi în problema abordată.

În confruntarea cu sine, cu limitele proprii, se disting de timpuriu trăsăturile definitorii ale unei personalităţi într-o devenire nelipsită de sinuozităţi. Lupta cu sine este capitolul cel mai dramatic din existenţa unuia dintre cei mai însemnaţi deschizători de drumuri în cultura română modernă. Intransigent cu sine, a fost inclement cu alţii. Uneori a exagerat şi a fost nedrept. Nu avem o mărturie directă a lui Maiorescu, dar putem afirma, pe baza scrierilor şi documentelor, că adevărata luptă faţă de felul cum se scria, o va fi avut, înainte de atacurile îndreptate împotriva a numeroşi scriitori, profesori, politicieni, ziarişti de diverse tendinţe, cu sine însuşi şi că, încurajat de succes, a mers mai departe. A perseverat.

Imaginea lui Maiorescu în conştiinţa posterităţii pare să fi înregistrat uneori contururi mitice. El a apărut, sîntem îndemnaţi uneori să credem, să admitem, complet format şi pregătit pentru fapte mari. Gata, la 24 de ani, să devină

Scanned with OKEN Scanner

rectorul primei Universităţi româneşti. Era omul *predestinat* să dea culturii româneşti o direcţie. În mod paradoxal, E. Lovinescu împinge lucrurile chiar mai departe. Astfel, în monografia pe care i-a dedicat-o, transcrie din *Foae pentru minte, inimă şi literatură* (nr. 2, 1851) primul *discurs* al lui Titu Maiorescu (*op. cit.*, p. 611), fără să obiecteze nimic faptului, evident pentru oricine, că *discursul* nu putea fi *opera* lui Maiorescu la... 11 ani. Reproducem unele fragmente edificatoare.

...„nu mai puţină bucurie credem că simt astăzi şi acei buni taţi de familie care pătrunşi de marele adevăr că învăţătura e averea cea mai secură ce dînşii o pot lăsa moştenire după moarte la copiii lor, îşi dau copiii la învăţătură şi sprijinesc şcoalele din toate puterile lor ; da, dragilor noştri părinţi, învăţătura e averea cea mai secură ce o lăsaţi nouă fiilor voştri ; averea materială este supusă la varii schimbăciuni ; numai învăţătura e nepieritoare, o astfel de moştenire nici moliile n-o rod, nici focul nu o mistuieşte, nici furii nu o sapă... Primiţi, dar, de la cei 300 şi mai bine de şcolari ce învaţă în această şcoală patronată de dumneavoastră, primiţi onorabili patroni, prin mine, fragedul lor organ, mulţumirile cele mai sincere şi fiţi încredinţaţi că recunoştinţa lor va fi veşnic în inima lor, ca şi roadele învăţăturii semănate în mintea lor prin generozitatea dumneavoastră“. Construcţia frazei, argumentarea logico-etică, vocabularul şi alte elemente pledează împotriva paternităţii maioresciene a discursului respectiv.

Totuşi, avem impresia că E. Lovinescu ne sugerează îndoiala sa asupra autenticităţii acestui *discurs*, publicînd, ca anexă, o scrisoare adresată de Maiorescu în 1857, deci după şase ani, lui Iacob Mureşianu, redactor la *Gazeta Transilvaniei* şi la suplimentul literar *Foae pentru minte, inimă şi literatură*. E. Lovinescu notează : „Îi păstrăm ortografia numai în prima parte, ca un document *de felul cum scria Maiorescu* (s.n.) în acea epocă“.

„Domnule redaptore

Deschide unui june, care tocmai acum păsesce primele trepte ale scarei literare, organul dumitale, singura proptă publică a Românilor dincoace de Carpaţi, spre a-şi începe

prin elu realizarea unei idei care şi-o propusese ca scopu al vieţii, ideei : de a comunicare Românilor spiritulu celu aduncu şi fundamentale alu clasiciloru germani şi englezi şi alu celoru antici în contrastu cu usiaritatea şi superficialitatea Franciloru...". Fiind vorba de rugămintea de a i se publica o traducere, considera necesare anumite precizări. El arăta că a reţinut forma „sum" în loc de „sunt" şi „ista" pentru „ăsta", tinzînd spre „o limbă curată" pentru că „cei mai mulţi Români, care pronunţă cuvintele acestea în modul arătat, au tot dreptul a cere aprobarea lor generală, *fiind şi mai apropiate rădăcinei latine*" (s.n.). Scrisoarea este o pledoarie prolatinistă sui generis. Autorul refuză pe „sunt" şi pe „ăsta" în favoarea lui „sum" şi „ista". La fel procedează şi cu alte forme mai apropiate de română decît de latină, preferînd pe cele din urmă, altfel „prea mare revoluţie ar trebui să fie în limbă". Ceea ce i se pare acum „o limbă curată" ori tendinţa spre aceasta va observa prea curînd că este o eroare lingvistică. De reţinut, scrierea lui „u" mut pe care îl va combate cu vehemenţă.

Din octombrie 1851, Maiorescu devenise elev la „Gimnaziul Academic", o anexă pentru externi a nobiliarului „Theresianum" vienez. Corespondenţa cu Iacob Mureşianu este datată în monografia lui E. Lovinescu, 4 II 1857, e.n. În *Jurnal, I*, data este decembrie, 1856. Între *discursul* din 1851 şi scrisoarea din 1857, impregnată de influenţe latiniste, livreşti, pe care le va stigmatiza mai tîrziu cu vehemenţă, vom situa — cronologia ne impune — un fragment din *Jurnal*. Însemnarea este datată : 3.I.1856. Aici, în 16 rînduri, pe lîngă expresii, azi neliterare, aflăm puternice influenţe ale graiului natal, oltenesc. Aceasta, în ciuda faptului că între Craiova şi Viena, învăţase la Gimnaziul braşovean cu profesorul Gavril Muntean, după ce terminase, tot la Braşov, cursul primar la şcoala protodiaconului Iosif Barac. În această însemnare, din 22 de verbe, 17 sînt la perfectul simplu : *auzii, băui, culcai, dedei, dusei* (2), *fu, fusei* (3), *lesei, scrisei* (3), *sculai, tradusei, venii*. Însemnarea, în sine, are un stil apropiat de formule de început ale cîntecelor populare oltenești.

Cîteva spicuiri lexicale din *Jurnal* ne întăresc convingerea în prezenţa a ceea ce am numit „lupta cu sine". E o perioadă în care Maiorescu mai scria sub influenţa diferitelor

Scanned with OKEN Scanner

sisteme ortografice și a influențelor unor lecturi mai vechi ori mai noi.

Iată cîteva grupuri de neologisme extrase din acest document :

a) *pumnisme, ardelenisme* (latinisme) : *competinte, gratulăciune, ocupăciune, pusăciune, propusăciune.*

b) *latinisme* (înlocuirea grupului „ct" — etimologic — prin grupul „pt" și alte forme considerate etimologice etc.) : *aptivități, aptele, cercustare* (incriminat mai tîrziu sub forma corectă *circumstanță*), *chiarifica, doptorat, frupt, fruptifer, inspeptor, optombrie, proieptate, reptificare, respeptive ;*

c) *neologisme insuficient adaptate fonetic : confidință, deprimitoare* (deprimantă), *escuzatoare, escuzat, estază, finea* (lunii), *future* (viitoare), *pretinsiune, rolă, straordinariu ;*

d) *neologisme terminate în -(ț)iune : abstracțiune, adnotațiune, ambițiune, condițiune, concluziune, confuziune, direcțiune, expresiune, impresiune, lecțiune, negațiune, ocaziune, opiniune, petițiune, pretinsiune* (dar și *pretențiune*), *redacțiune, reflexiune, relațiune, religiune, revoluțiune, satisfacțiune, subvențiune* (toate formațiile sînt normale pentru acel timp) ;

e) *neologisme terminate în -(ț)ie* (mult mai puține și de cele mai multe ori avînd dublete cu terminația lungă) : *imitație, ocupație, poziție, situație ;*

f) *neologisme perfect adoptate* (sau adaptate în forma acceptată și azi de limba literară) : *apanaj, coroborare, decisiv, favoare, grobian* (întîlnit mult mai tîrziu și aproape cu totul singular la Ion Creangă în *Dănilă Prepeleac*), *irevocabil, legalitate, promptitudine, pertractez, samavolnicie, speranță* (incriminat mai tîrziu), *splendid, subiectivitate.*

În această cercetare nu se are în vedere *prima atestare* a neologismului luat în discuție și în nici o situație nu se atribuie în exclusivitate cuiva folosirea unei forme ori a alteia a unui cuvînt. Pornim, de fiecare dată, de la constatarea faptului de limbă necesar demonstrației și comparațiilor.

Tot în perioada vieneză, se mai remarcă în scrisul lui Maiorescu folosirea formelor lungi ale unor infinitive : „nu-mi pot *închipuire*", „îmi pot *imaginare*" etc. etc.

Selecția — limită a exemplelor a urmărit să marcheze prezența, în acea etapă de formare a reformatorului de mai tîrziu, aproape a tuturor *tendințelor* dar și a *tarelor* față de care își va manifesta intransigența mai tîrziu. Este evident că

Scanned with OKEN Scanner

Maiorescu a luptat mai întîi „în contra... sa". Avea serioase motive. Avea, și într-un grad mai serios, conștiința unor limite și a necesității depășirii acestora. Etapă cu etapă, aria lui „în contra" a fost extinsă, sistematic și programatic, în plan național, adică la problemele culturii privite în toată complexitatea. Chiar dacă nu în totul, dar în problemele simbiozei *idee-expresie*, ori *idee clară* în expresie pe aceeași măsură, modelul herbartian îl „exaspera". Dacă am „citi" în întregime frămîntarea tînărului studios mărturisită cu o plăcută ostilitate atunci cînd scrie despre „claritatea lui Herbart, ne-am putea încredința pe deplin că ea a fost impulsul inițial, factorul determinant în lupta lui împotriva „cuvintelor umflate și goale". Poate că tot aici ar trebui căutați și germenii din care s-a constituit celebra teorie a „formelor fără fond". Astfel, în ultima zi a lui decembrie 1857, Maiorescu nota în *Jurnal :* „De cea mai mare însemnătate pentru orientarea mea științifică a fost inițierea în filozofie, în ansamblu, și în logică, această știință extrem de interesantă. Ea m-a adus să năzuiesc spre cea mai bună formulare a cugetării, spre *adevărata* exprimare fără greșeli, concisă, spre evitarea acelor exaltate vorbe goale pe care în *tinerețe* le întrebuințezi atît de des ; ea mi-a insuflat mai întîi cu adevărat dragostea pentru o direcție de gîndire de care nu mă voi despărți niciodată" (*Jurnal*, I, p. 74). Iată, deci, cît de timpurie a fost aversiunea teoreticianului de mai tîrziu față de formele goale, și în mod aparte, rolul pe care îl acorda precizării *unei direcții în gîndire*. Înaintarea, în oricare problemă, inclusiv în cele ale limbii, fără precizarea direcției și motivarea ei științifică, i se părea de pe atunci ca fiind fără sens. Un eșec sigur. Succesele de mai tîrziu își au în bună parte sorgintea în acest punct de pornire ferm. Această hotărîre nu a fost sub nici un aspect un produs al întîmplării ori al unor factori favorabili secundari.

Tot tendința unei direcții în problemele limbii se poate desluși în prima scriere didactică a lui Titu Maiorescu publicată în limba română, intitulată *De ce limba latină este chiar în privința educațiunii morale studiul fundamental în gimnaziu* (în *Anuariul Gimnaziului și Internatului din Iași*, 1862—1863). Era în acel timp directorul acelui gimnaziu.

Lucrarea citată echivalează cu o schiță de program în orientarea lui lingvistică de mai tîrziu. Limba latină îi oferea

Scanned with OKEN Scanner

un model de gramatică, avînd formulări precise, reguli stricte, cu puţine excepţii, un adevărat exemplu de înfrînare a anarhiei lingvistice prin impunerea unor norme unice, prin domnia regulilor ştiinţifice deduse din realitatea unei limbi, nu concepute în afara ei. Comparînd, în scopul unei demonstraţii cît mai convingătoare, latina cu elina, afirma că elementele esenţiale care situează latina în primul plan sînt *simplicitatea* şi *regularitatea* gramaticii. „Gramatica latină parcă ar fi granit turnat, este unică între gramatici şi va rămîne, prin urmare, în pururea, cel mai bun fundament şi cea mai bună disciplină pentru orice parte a gîndirii noastre". Nu sînt cunoscute opinii semnate ori sugerate de Maiorescu, în privinţa latinei, care să anuleze aceste convingeri incipiente. Nu sînt în laturile activităţii sale de o viaţă date care să demonstreze o anume abatere de la aceste principii. De aceea am respins de la bun început calificativul de *antilatinist* pe care l-am considerat ca fiind — în ciuda frecvenţei în lucrări de specialitate — o eroare de terminologie. Lingvistica, la fel ca şi alte discipline, se bazează pe concepte clare sau tinde mereu către acest deziderat. De aceea, a ne menţine în confuzia că *antilatinist* este tot una cu a lupta împotriva producătorilor de sisteme ortografice etimologizante, pînă la substituirea — în scris — a limbii adevărate cu una artificială, înseamnă să ne menţinem într-o terminologie improprie, derutantă. „Antilatinismul" maiorescian trebuie înţeles ca un factor pozitiv, aşa precum a fost. Dar în acest caz, conceptul trebuie schimbat. Denumirea de „antilatinist", în accepţia dată de autorii citaţi este inexactă.

*

Faptul că, printr-o *circulară*, Ion Ghica, ministru de interne, înlocuise oficial, în anul 1860, alfabetul chirilic cu cel latin, s-a mai spus, nu rezolvase nici pe departe problema scrierii în limba română. Documentul respectiv abroga şi alfabetul de tranziţie (Heliade — Bariţiu, 1836). Se înfăptuia, prin lege, un vechi deziderat. Dar, pentru moment, doar în mod formal, atît. Alfabetul latin nu se suprapunea *în totalitate* sunetelor-arhetip existente în limba română. Circulara ministrului-cărturar nu indica, în mod clar, care sînt normele de scriere şi pronunţare, precum şi imperativul ca acestea, în

Scanned with OKEN Scanner

cazul elaborării unor lucrări didactice, să fie deduse din realitatea lingvistică, precum și *obligativitatea* lor pentru toți. Așa stînd lucrurile, chiar după această oficializare și generalizare a scrierii cu litere latine, s-a ajuns la numeroase sisteme de scriere avînd ca bază alfabetul latin. Oscilațiile nu se observau doar între autori, ci, în unele cazuri, chiar la același autor de la o lucrare la alta ori în cuprinsul aceleiași lucrări. Așa cum observase, prin extensiune, E. Lovinescu, se lăsase „cîmp deschis tuturor inițiativelor". În acest context, începe să se contureze o acțiune bazată pe coordonate radicale pentru elaborarea unei adevărate reforme ortografice. Se prelua de la înaintași tot ce se verificase prin evoluția limbii, se analiza și se compara fiecare semn grafic cu realitatea fonetică pe care o reda, se făcea o critică acerbă anacronismelor etimologizante, se căuta un echilibru între principiul fonetic și necesitățile etimologice. Acest sistem — creație a lui Titu Maiorescu — a fost dezbătut în ședințele de început ale *Junimii*. Din documentele ce s-au păstrat, reiese că între junimiști controversele cu privire la noul sistem de scriere nu au fost de complezență. Astfel, Iacob Negruzzi, autor și el al unui proiect de sistem ortografic care fusese respins, se opunea păstrării lui „qu" și întrebuințării acestui semn în locul lui „c" sau „k", în derivatele din cuvintele latine, avînd în structura lor pe „qu". Vasile Pogor se pronunța constant pentru menținerea acestei litere. Făcea acest lucru nu din vreo convingere ci doar pentru a se situa în opoziție. Iacob Negruzzi se opunea marcării cu sedilă a literelor d", „s", „t", așa cum propunea la început Maiorescu pentru redarea sunetelor „z", „ș", „ț", în intenția de a le diferenția în scriere după cum se prezentau în realitatea fonetică. Dar forma grafică „nouă" nu satisfăcea pe opinenți. (vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, 1965, p. 33—43, și *Discuțiile referitoare la dezvoltarea limbii române literare în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în *S.I.L.R.L.*, 1969, vol. I, p. 291).

Avînd ca punct de pornire proiectul alcătuit de Iacob Negruzzi, din însărcinarea *Junimii*, dar și unele „Reguli..." de scriere întocmite de Maiorescu pentru elevii săi, acțiunea pentru reforma științifică a scrierii și-a aflat o rezolvare mult mai rapidă și eficientă decît se sperase inițial. Nesatisfăcut de proiectul lui Negruzzi, și avînd în plus sarcina de a redacta

Scanned with OKEN Scanner

o gramatică pentru școlile începătoare, Maiorescu dă în cîteva săptămîni prima parte a sistemului său de scriere cu litere latine. Au urmat cîteva ședințe, 23 XI — 3 XII 1865 (vezi I. E. Torouțiu, *S.D.L.*, vol. IV, p. 346) în care s-a ajuns la un consens de opinii în privința primului capitol din vasta lucrare întreprinsă de Maiorescu. „În iunie (1866, n.n.) *am terminat* (s.n.) cartea mea *Despre scrierea limbei române*, a cărei idee fundamentală (partea I) o concepusem și o scrisesem în noaptea de 15/16 noiembrie 1865. Important pentru mine ca cea dintîi a mea lucrare originală și concepută cu iuțeala fulgerului. Ultima parte, critica etimologismului, am scris-o în nopți în care mica mea Livia zăcea bolnavă de un început de holeră, cînd am văzut cu cea mai adîncă strîngere de inimă resignarea micii creaturi". (T. Maiorescu, *Însemnări*, I, p. 124).

Logicianului din fruntea tinerei societăți nu i-a fost greu să ajungă la un sistem. Avea înainte pe cel propus de Heliade în 1828 și care, transcris cu litere latine, a rămas în cea mai mare parte neschimbat. Existau principiile fonetismului pumnist proliferant în privința numărului de semne. La fel, folosirea, încă de Petru Maior și Gh. Șincai, a unor semne diacritice pentru a reda — cu semne distincte — realitatea fonetică românească. Este vorba în primul rînd, de literele: ă, â, î, ț, ș, prezente, cu excepția lui „î", și în cea mai de seamă lucrare lexicografică din prima jumătate a secolului trecut — *Lexiconul de la Buda*, 1825. Încercările înaintașilor, chiar dacă nu l-au reținut, sau nu se mărturisește acest lucru, au avut sigur darul să-l stimuleze în analiza și demonstrația sa. Procedeul relevă un sistem, o schemă riguros gîndită. Mai întîi a luat în discuție literele latine prezente în limba română, corespunzătoare unor sunete (foneme) ce nu au suferit modificări. Mai exact *grafemele* din scrierea timpului în care mai apăreau slove chirilice. În această situație stabilește că se află literele (grafemele): δ, d, г, л, M, N п, Q, C, B, Z, a, o, (b, d, g, l, m, n, p, r, s, v, z, a, o, u).

Pornind de la ideea că o componentă fundamentală a unei națiuni este limba și că după limbă „se îndreptează și scrierea" (*Critice*, ed. cit., p. 206), Maiorescu admitea, în afara oricărei discuții, urgența adoptării unui alfabet în baza lui latină și a unor litere, tot latine, pentru a marca sunetele (arhetip) proprii limbii române. Respingerea alfabetului chi-

rilic este motivată, în principiu, ca și la Petru Maior, prin faptul că acest alfabet străin de *natura limbii* (înțeleasă corect de Maiorescu prin spiritul ei, prin structura ei distinctă, prin tendințele ei și, nu în cele din urmă, prin caracterul popular al limbii noastre), „învălea tot mai mult decît *revela* limba română (*Critice*, 1966, p. 206).

După stabilirea inventarului literelor moștenite (Maiorescu este printre primii care înțeleg științific caracterul *restrictiv* al alfabetului. Acesta trebuie să cuprindă doar literele corespunzătoare unui *sunet-simbol*, nu oricărui sunet, auzit ori pronunțat în variante care cer prea multe semne) sînt luate în discuție literele care nu-și aveau justificarea în alfabetul român (latin) cum ar fi de exemplu : y. Controversa în alcătuirea noului alfabet avea la bază, de fapt, modul în care urmau să fie notate cele patru sonuri noi ale limbii române : ц, ш, ъ, î. Cercetarea atentă a paleografiei latine nu oferea semne ori modéle de scriere pentru aceste sunete. Mai mult, Maiorescu era acum de părere că nici nu sînt patru sonuri noi, ci doar trei. Litera „î", considera el, nu s-ar fi justificat în acea vreme logic și gramatical. Obiecție pe care a încercat s-o justifice prin demonstrații științifice, nu prin simplu refuz nemotivat. În această privință el se diferenția radical de puriști în materie de *sunete-litere*, care, de la Heliade și pînă la etimologizanții de mai tîrziu, toți respingeau sunetele noi pe considerentul comod că sînt... „barbare" și întunecă limba, fără un alt argument plauzibil.

Cînd va fi ajuns Maiorescu la concluzia că litera „î" nu se justifică logic și gramatical, pentru că nu creează opoziții, este greu de precizat. Această afirmație se bazează pe fapte și atitudini care au ridicat semne de întrebare. Este vorba, în primul rînd, de o veche dispută filologică dintre prea tînărul studios, marcat prematur de însemnul personalității, și tatăl său, filologul Ion Maiorescu, în privința scrierii. Într-o scrisoare datată : *Paris, 19 mai, 1860*, el își înfrunta cu îndrăzneală tatăl, apărînd sunetele proprii limbii române : „ă" și „î". „Cît despre admonițiunea ce-mi face de a nu-mi „bate joc de limbă nici de vesmîntul ei", îmi permit a spera că *n-ai înțeles în serios* (s.n.) ceea ce mi-ai scris, atribuindu-mi d-ta singur destulă minte sănătoasă spre a nu-mi bate joc de nici o limbă, și *cu atît mai puțin de cea maternă* (s.n.). Dacă scriu „ъ" (ă) și „î", asta o fac *din toată convingerea și cu*

Scanned with OKEN Scanner

toată seriozitatea (s.n.). Parafrazînd, probabil involuntar, pe M. Kogălniceanu, el considera că formula aceluia „pentru idee nouă, oamenii noi", devine şi mai aplicabilă pe cîmpul filologic : „pentru sunete nouă, litere nouă". Şi în această scrisoare, Maiorescu caută argumente ştiinţifice pentru a-şi susţine punctul de vedere. El porneşte de la analogia cu o realitate fonetică din limbile franceză şi spaniolă, în care litera „j" se pronunţă în prima „ж" (j), iar în a doua „х" (h). „Nu mai încape îndoială că latinii nu făceau distingere între „i" şi „j", că adecă n-aveau „j", că prin urmare acest „j" şi sunetul lui cel nou în spaniolă şi franceză este o înnoire de mai apoi. De ce să nu adoptăm şi noi pentru sunetele nouă „ə" (ă) şi „î" literele nouă „ъ" şi „î" ?" El este de părere că originea latină a cuvintelor nu se deduce din vocale. Prezenţa unor vocale noi în limba română, în raport cu latina, nu afectează romanitatea limbii noastre. Maiorescu nu are în vedere direct evoluţia istorică a acestor sunete de la originalul latin, procesul de închidere a lui „a" latin în anumite poziţii şi în funcţie de accent, în alte cazuri. Totuşi, el observă că vocalele sînt cele mai expuse modificărilor sub aspect fonic (închidere, deschidere). Adevărul că acele litere nu fac parte din semnele străbune arăta clar că în latină aceste litere (sunete) nu au existat. La fel cum şi prezenţa acestora, a sunetelor, în limba română îndreptăţea introducerea unor grafeme distincte. Adoptarea lor aducea „o imensă înlesnire în ortografia noastră". Era calea secării unor izvoare de animozităţi şi a scrierii limbii române „cu conştiinţa de acurateţă". Suita de argumente ne duce la ideea că „admoniţiunea" tatălui trebuie să fi fost destul de puternică şi categorică. În raport cu aceasta pare să fie şi fermitatea viitorului legiuitor în scrierea modernă a limbii române. „Eu dar voi continua a scrie ca pîn-acum, pînă cînd îmi va spune cineva ceva mai bun. Căci n-am pretenţiunea de a-mi fi însuşit o opiniune irevocabilă, deşi am pretenţiunea de a mi-o fi adoptat fără «glumă» şi fără «capriciu» cum mi-ai imputat d-ta" (*Jurnal*, vol. II, p. 25—27).

A înţelege că, într-adevăr, introducerea unei litere pentru un sunet real înseamnă o imensă înlesnire ortografică şi a susţine posibilitatea dispariţiei unor sunete şi apariţia altora, în condiţii istorice bine determinate, a nu-ţi permite să susţii opinii irevocabile în materie de limbă — în sensul devenirii

Scanned with OKEN Scanner

ei istorice, dialectice — a nega o realitate lingvistică pentru a te întoarce în totul cu aproape două milenii în urmă, sînt doar cîteva aspecte ale căutărilor prin care ni se definește o personalitate în plină afirmare, ni se justifică opțiunile ei și oscilațiile atunci cînd dovezile par insuficiente.

Întors din țări străine, din civilizații în care tiparul, și prin el alfabetul, exercita o funcție modelatoare, unificatoare în plan cultural-științific (vezi Marshall McLuhan, *Galaxia Gutenberg*, E.P., 1975, p. 29), Maiorescu acorda, în cadrul *direcției noi*, un rol pe măsură scrierii, accesului la scriere și citire pentru cît mai mulți dintre vorbitorii limbii naționale. În cadrul unei culturi în formare, trecerea la scrierea fonetică și generalizarea ei printr-un alfabet unitar marchează saltul de la starea de înapoiere la prima treaptă a unei civilizații proprii. Maiorescu înțelesese exact acest pas. Îl face cu toată fermitatea. Intenția lui declarată a fost să facă din scriere un cod vizual al limbii vorbite atunci. Limba națională, ca instrument principal de comunicare în masă, își atingea acest deziderat datorită scrierii unitare și răspîndirii ei prin mijlocirea tiparului. Secolul al XIX-lea era, așa cum sublinia chiar el, secolul națiunilor, și o națiune fără o limbă unitară scrisă și vorbită ar fi fost condamnată la incultură și înapoiere (vezi și Flora Șuteu, — *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, p. 50—54, 189—190). Ideea o întîlnim la fel de clar exprimată încă din 1867 de grupul Laurian—Massim—Heliade în dezbaterile academice, la începutul existenței acestui for : „unitatea de limbă nu poate fi realizată fără unitatea de scriptură" (*Analele Societății Academice*, 1869, tomul I, p. 70). Și dacă în privința scrierii lui „ц" prin „t" cu sedilă franceză el îl urma tot pe Petru Maior, la fel și în opoziția de mai tîrziu față de scrierea lui „î" (pe care în 1860 îl apărase cu vehemență în fața tatălui său), pe care începe să-l considere ca fiind doar o nuanță de umbrire a lui „ă". În *Lexiconul de la Buda*, Petru Maior nu a folosit această literă nici în cuvintele în care „î" se pronunța curent, în timp ce A. Pumnul susținea că „î" este o particularitate esențială a limbii române, așa cum era de părere și Maiorescu în 1860. Dar exemplele date, în diferențierea lui „î" de „ă", de către reprezentantul fonetismului în scrierea limbii române nu-l mai satisfac pe mentorul junimist. A. Pumnul demonstrase opoziția și deci diferențierea

Scanned with OKEN Scanner

relevantă dintre „ă" și „î", în cuvinte ca *mînos* (cu mîini mari), față de *mănos* (plin de mană) ; *rînișoară* (o bancă mică de iarbă), față de *rănișoară* (rană mică) etc. Maiorescu admitea ca fiind mai pertinente, dar insuficiente, opozițiile : *rîu/rău ; vîr/văr*, și mai cu seamă prezența lui „î" în gerunzii : *aflînd, zicînd, văzînd*. Un inventar al opoziției „î"/„ă" nu este favorabil opiniei maioresciene nici sub aspect logic și nici gramatical (vezi Maria Manoliu-Manea, *Structuralismul lingvistic*, 1973, și Petru Zugun, *Unitate și varietate în evoluția limbii române literare*, 1977, p. 150).

Abia în 1893, Titu Maiorescu ajunge din nou la concluzia că „î" are dreptul la un semn distinct. De reținut că el se menținea pe linia acceptării unei litere dacă aceasta avea o bază în limbă. Un alfabet, în concepția lingvistică maioresciană, trebuia să se comporte ca un sistem de numărătoare. Orice adaus sau omitere nejustificată ar fi stricat echilibrul. Așa se face că, inclusă oficial mult mai tîrziu în inventarul fonetic (1904), mult discutata literă a rămas pînă în zilele noastre, obiectul unor controverse încă neconciliate. În ciuda unor normative, nu s-a ajuns la un consens definitiv, dacă trebuie scris „î" <„i" ori „â" <„a" sau în ambele feluri. Dacă este la început de cuvînt să se scrie „î" și nu „â" că nu este atrăgător la vedere din cauza corpului butucănos al literei respective. De ce ne trebuie două litere ? Este suficientă doar una pentru că reprezintă un singur son (simbol) nu două. Se încarcă alfabetul. S-a „acceptat" (1952) scrierea cu „î" indiferent de poziție în cuvînt. A fost însă nevoie foarte curînd de o abrogare pentru familia cuvîntului *România* pentru respectarea etimologiei etc.

În critica sistemului etimologic, Maiorescu îl continua pe Ion Heliade Rădulescu. Principiile din *Prefața* la *Gramatica rumânească*, în bună parte, sînt și cele pentru care lupta el. Heliade se opusese, convingător, întoarcerii scrisului la formele etimologice, necunoscute de majoritatea vorbitorilor limbii (nesigure uneori și pentru cei care le propuneau). Motivul respingerii : s-ar fi ajuns la o neconcordanță între gîndirea actuală, între imaginea ce se năștea în mintea vorbitorului cînd pronunța un cuvînt și absența acestei imagini cînd ar fi citit acel cuvînt în scrierea etimologizantă. Heliade este, de fapt, primul care prin ziarul lui a lărgit, în plan național, *vizualizarea* limbii, în ciuda alfabetului în care se tipăreau

Scanned with OKEN Scanner

publicaţiile ori cărţile în acea vreme. Pierderea înţelesului primitiv al legăturii dintre scriere şi vorbire cerea, de la sine, renunţarea la o grafie nefuncţională, greoaie, pentru vorbitorii românei care nu avea o tradiţie a culturii scrise cu litere străbune. Scrierea visată de Maiorescu trebuia să redeştepte în memorie noţiunile timpului, într-un mod uşor de înţeles şi întrebuinţat în comunicarea generală. Misiunea alfabetului în concepţia lui Maiorescu era de a însemna prin litere deosebite „sonuri flexionare". Iată, încă de la început, afirmat un principiu lingvistic neîntîlnit la înaintaşi. Un criteriu ştiinţific prin care Maiorescu îşi va argumenta sistemul de scriere, detaşîndu-se de pedanţi, de producători de opinii şi sisteme empirice ori doar bineintenţionate. Faptul că latina nu a avut pe ш (ş) ъ (ă), ц (ţ) nu era un motiv ca româna, care nu era latina de acum aproape 2000 de ani, să nu le noteze într-un fel propriu ei. El respingea scrierea cu litere chirilice şi nu admitea noianul de semne diacritice şi reguli propuse de reprezentanţii fonetismului exagerat, etimologismului excesiv etc., pentru citirea şi scrierea lor. Scrierea semnelor pentru care nu a aflat echivalenţe în alfabetul latin, semne care notau sunete flexionare (ш, ц, ѣ), să fie făcută numai cu litere latine existente, cărora să li se adauge o sedilă : ş, ţ, iar „ ѣ " să fie redat prin „a" cu semnul scurtării deasupra „ă", nefiind, de regulă, accentuat. În unele situaţii (pers. a III-a, sing. a perfectului conjugării I, unde „ ѣ " se scrie prin „â") de fapt, un singur caz, introducerea circumflexului peste „a" = „â" reprezintă şi marcarea accentului specific indicat, „însemnînd din vechime atît tonul, cît şi lungimea, cît şi contragerea".

Alfabetul românesc, stabilit de Heliade cu aproape 40 de ani mai înainte, pierdea prin transliteraţia lui Maiorescu o literă, respectiv vocala „î" (ы), dar căpăta forma ce va rămîne la baza scrierii noastre moderne. Dimitrie Macrea număra pentru perioada 1780—1881 nu mai puţin de 43 sisteme ortografice cu litere latine (*Probleme de lingvistică română*, 1961, p. 100—121).

Nu este necesar să se insiste asupra raţionamentelor şi argumentelor de ordin istoric, filologic, lingvistic, logic ori comparatist produse de Maiorescu în lucrarea sa *Despre scrierea limbii române*. Este un aspect analizat pe larg de E. Lovinescu în monografia sa. De curînd, Eugen Todoran, pe baza unei ample cercetări comparatiste de adîncime, epuizează în

Scanned with OKEN Scanner

esența lor toate argumentele pentru a dovedi pregătirea lingvistică a lui Maiorescu, numai enunțată pînă acum de către exegeții săi, pentru a-l circumscrie printre personalitățile de seamă ale lingvisticii românești (vezi Eugen Todoran, *Maiorescu*, București, 1977, p. 77—79). Este o acțiune științifică de reală însemnătate. Se depășește acel gest inexplicabil al lui E. Lovinescu de a-l califica pe Maiorescu într-un mod cu totul eronat, socotindu-l *în afara unei pregătiri filologice cît de sumare* (op. cit., p. 136). Alte analize demne de reținut, privind activitatea lingvistică a lui Maiorescu, le întîlnim în studiile semnate de Sextil Pușcariu, Dimitrie Macrea, Flora Șuteu, Petru Zugun, Grigore Brâncuși și alții, în primul rînd pentru că sînt mai la obiect și nu depășesc cadrul strict lingvistic. Am urmărit să subliniem succint claritatea indubitabilă a principilor care l-au călăuzit, viziunea sa dialectică în liniile ei de forță, realismul maleabilității în aflarea adevărului și întronarea lui. Caracterizarea făcută de E. Lovinescu — „I-a fost dat acestui om cu mintea lucidă, de cultură organizată, dar *fără o disciplină filologică specială* (s.n.), să ridice o chestie de mare importanță, în care filologii se rătăciseră în cele mai cumplite aberații, să o discute cu o competență *aparent improvizată* (s.n.), dar ținută în curent cu cercetările speciale științifice și, mai ales, călăuzit de bunul simț al minții lui logice și al instinctului său de artist, care în materie de limbă nu pierde contactul cu realitățile poporului și nu se lasă stăpînit de teorii abstracte“ (E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, p. 136), își mai păstrează și astăzi actualitatea. Excepție făcînd doar acea afirmație subliniată în citat. Ce s-a spus ulterior, cu temei, o întregește. Și tot E. Lovinescu, parafrazîndu-l, poate involuntar, pe Iacob Negruzzi (vezi *Amintiri din Junimea*, p. 46), nota cu admirație că proiectul ortografic la care ne-am referit a constituit prima victorie de prestigiu în lupta deschisă pornită organizat, de Maiorescu și junimiști, împotriva scrierii artificiale pe care, într-o încă neclarificată rătăcire, oameni învățați, specialiști, Academia Română și alte foruri legiuitoare au încercat timp de mai multe decenii să o impună. Privim acest proces paralel cu dezvoltarea limbii române literare începînd cu 1780 (Elementa...) și pînă în anul 1880, cînd se adopta sistemul ortografic maiorescian.

Scanned with OKEN Scanner

În perioada cînd încă nu fusese aprobată oficial, ortografia *Junimii* era propagată pe multiple căi și îmbrățișată, an de an, de tot mai mulți adepți, de scriitori, de unele publicații. „*Despre scrierea limbii române* se primi mai întîi de membrii Societății noastre, afară de Pogor, care nu s-a putut familiariza niciodată cu dînsa. Cîțiva profesori o introduseră apoi cu timiditate pe ici, pe colo în școlile din Iași și prin alte orașe din Moldova. Fiind director al *Monitorului*, domnul I. A. Cantacuzino o adoptă în foaia oficială ; alte jurnale o admiseră și ele apoi, așa încît încetul ea se lăți și prin diferite cancelarii. Mai tîrziu ea fu primită și în Bucovina, la Suceava și în Transilvania, la Brașov. *În urma unei lungi corespondențe ce am avut cu persoane distinse din Sibiu* (s.n.), ea se admise și acolo. În sfîrșit, la o revizuire a ortografiei (Sesiunea din aprilie 1880) hotărîtă de Academia Română în care Maiorescu consimțise să intre (*să reintre*, n.n.), și eu fusesem ales de curînd, și această corporație primi puțin schimbată (Modificările sînt cuprinse în *Raportul* prezentat de T. Maiorescu în sesiunea menționată mai sus. Din comisia de redactare făcuse parte, în afară de raportor, Vasile Alecsandri — și el revenit în Academie — B. P. Hasdeu, N. Quintescu și G. Barițiu, președintele comisiei. Ortografia propusă se baza pe un fonetism temperat, respectîndu-se unele cerințe etimologice. Față de atacul maiorescian (vezi partea a IV-a a lucrării *Despre scrierea limbii române*) împotriva etimologismului exagerat, de data aceasta se fac unele vizibile concesii. Cu toate acestea, *Raportul* reproducea, pe mari întinderi, chiar textul lucrării lui Maiorescu, la acea dată adus la forma definitivă ortografia noastră și astfel se plecară toți la sistema pe care cu indignare zgomotoasă o condamnase și huiduise la început“ (Iacob Negruzzi, *Amintiri...*, p. 45). Această relatare memorialistică pare să deruleze un film color despre o reconfortantă croazieră. Idilismul ei ar putea ușor amăgi pe cel ce ar rămîne doar la cele narate călduț de unul dintre combatanții de frunte pentru impunerea sistemului ortografic maiorescian.

Ortografia *Junimii*, deși nu fusese aproape 15 ani oficializată, a pătruns pe diferite căi în toată țara. Nu așa de simplu cum s-ar părea din ceea ce am reprodus mai înainte. A concurat la răspîndirea ei, pe lîngă factorii menționați, tipografia Societății, care edita cărți pentru școli, opere de au-

Scanned with OKEN Scanner

tori cunoscuți și, cu mare prestigiu, revista *Convorbiri literare*. Publicație de ținută literară și intelectuală, ea avea, grație activității, persistenței și tenacității redactorului șef, abonamente sigure și difuzarea controlată în toată Dacia.

Însemnările lui Iacob Negruzzi emană duhul satisfacției, orgoliul necenzurat al învingătorilor într-o luptă pe cît de inegală, pe atît de dreaptă, de îndreptățită, mai bine spus. „Învățatul for", cum numea el *Academia Română*, a fost silit să capituleze în fața *direcției noi* în scriere, impuse de *Junimea*. Citadela în care se grupaseră filologi renumiți s-a prăbușit sub loviturile unei grupări particulare, care dacă nu era „înarmată" cît era necesar cu știința limbii sau cît erau de pregătiți adversarii oficiali, a avut de partea ei *limba*, așa cum se prezenta ea atunci. A intuit corect tendințele ei și i s-a asociat.

Atît Alecsandri cît și Maiorescu, rechemați la Academie, au jucat un mare rol, un rol de autoritate, în înfrîngerea latinizatorilor limbii, creatorilor unei limbi artificiale pe care n-au vorbit-o nici măcar autorii ei. Cincisprezece ani de muncă sterilă, de risipă de inteligență doar pentru a demonstra ceea ce demult era demonstrat — latinitatea limbii române. În această acțiune, nu se poate nega rolul de frînă, în dezvoltarea scrierii, pe care l-a avut Academia Română pînă la 1880. Aflăm știri despre aceasta din paginile revistei junimiste, care, prin pana redactorului ei, oglindea dezbaterile anuale ale Academiei în legătură cu ortografia. De fiecare dată se exprima regretul pentru eroarea în care se cantonase „înaltul for". În 1880, Negruzzi consemnează, chiar în numărul din aprilie (lună în care au avut loc dezbaterile) următoarele : „Era normal ca cestiunea scrierii române să fie din nou dezbătută în acest Institut de cultură națională și să fie părăsită ortografia ciparianâ, care înstrăinase Academia de mișcarea literară din România liberă... în comisiune *s-au admis de majoritatea regulile ortografice, după care este scrisă și revista noastră*" (*Convorbiri literare*, nr. 2, 1880).

Dar convorbiriștii nu s-au oprit la primul lor succes. La un an după adoptarea ortografiei maioresciene se reiau discuțiile în Academie, avînd ca obiectiv tot ortografia. De curînd ales membru, Iacob Negruzzi se afirmă ca un temut combatant. În ședința din 31 martie 1881 (raportor Titu Maiorescu) se ridică împotriva scrierii diftongilor *ea* și *oa*

Scanned with OKEN Scanner

prin *é* și *ó*. El susținea că în toate limbile culte diftongul se scrie, așa cum se aude, cu ambele litere. „Pentru ce ar face ortografia noastră o excepție de regula aceasta ? Onor d-l Urechiă a susținut că *oa* nici nu este un diftong, ci un sunet special. Cunosc această teorie, ea este a celebrului slavist Miklosich din Viena, *însă nu poate fi adevărată*“ (s.n.) (*Analele Academiei Române*, 1880—1881, s. II, T. III). Este combătut, neconvingător, de V. A. Urechiă, A. Roman și alții. Spre surprinderea lui Iacob Negruzzi, Maiorescu supune la vot scrierea *é*, *ó* pentru diftongii *ea* și *oa*. Se aprobă cu majoritate de voturi. Poziția lui Maiorescu pare inexplicabilă. Dar nu este decît o tactică mascată. Iacob Negruzzi, care nu avea nici pe departe pregătirea filologică a celor pe care îi combătea, a continuat, sesiune de sesiune, să aducă argumente în apărarea unor principii care mai tîrziu s-au impus.

Dezbaterea în jurul problemelor ortografice nerezolvate în 1880 și 1881 de „învățatul for“ se reia, mecanic, aproape în fiecare an. Maiorescu, în ședința din 23 martie 1883, cere printr-un raport în legătură cu „reforma scrierii“ acceptată cu doi ani mai înainte, ca pentru publicațiile Academiei să se continue perfecționarea sistemului. Adică să nu se scrie „u“ mut ; gramatica să fie făcută după limbă și nu limba după gramatică ; „u“ să se scrie numai acolo unde se aude. Despre „u“ mut s-a mai amintit și a fost reprodus chiar un text maiorescian în care această literă în poziție finală era demult asurzită. În privința gramaticii, nu știm dacă Maiorescu avea cunoștință, dar cu cincizeci de ani mai înaintea lui (1833) Gh. Asachi, într-un *Referat* asupra *Gramaticii* lui Gh. Săulescu, nota : „gramatica, spre a fi a nații trebuie să se întemeieze pe firea limbei și regulile practice ce *sînt întrînsa* și pe care datoria gramatistului este a le culege și a le orîndui în sistemă lămurită. A supune limba la o sistemă străină, cu de-a sîla, a o îmbrăca în forme clasice numai pentru dragostea maicii de la care se trage este o tirănie filologhică mai grea a se statornici decît aceea politică“ (Gh. Asachi, *Scrieri literare*, II, București, 1957, p. 330—331).

Mai tîrziu, în 1888, Iacob Negruzzi nota despre sesiunea Academiei că, hotărîrea pentru păstrarea ori suprimarea lui „u“ scurt s-a mai amînat „și poate că s-a făcut bine“, pentru că oamenii care nu l-au părăsit îl vor arunca de la sine cu toate că „Puterea împrejurărilor este mai tare decît voința

Scanned with OKEN Scanner

oamenilor" şi continua, cu ironia-i bonomă, că se va ajunge ca „«învăţatul for» să-şi pună pecetea sa oficială pe un fapt demult îndeplinit în viaţa vie şi reală a poporului român" (*Convorbiri literare*, nr. 2, 1888, p. 187). Ideea se întîlnea cu o scînteietoare opinie eminesciană : „norma limbii scrise trebuie să fie cea care există obiectiv şi în realitate, în gura poporului de jos — iară nu fanteziile mai mult sau mai puţin ingenioase ale filologilor noştri" (*Scrieri politice şi literare*, 1905, p. 21). Consecvent, în anul următor, Negruzzi consemnează că şi atunci s-a amînat hotărîrea asupra lui *u* scurt şi atacă, fără menajamente, orientarea conservatoare a Academiei, încheind : „timpul singur va hotărî punctele grele rămase încă controversate" (*Convorbiri literare*, nr. 2, mai 1889, p. 191). Este, fără îndoială, un model de consecvenţă chiar în situaţia în care Titu Maiorescu acceptă, probabil tactic, să facă unele concesii faţă de propriile sale principii.

După aproape patru decenii de la apariţia lucrării lui Maiorescu şi după aproape un sfert de veac de cînd fusese acceptată oficial ortografia sa, acţiunea de susţinere şi răspîndire a ei nu încetase. Răspîndirea scrierii după sistemul junimist nu s-a înfăptuit automat şi peste tot. Acţiunea s-a continuat cu aceleaşi mijloace ca la început, fără încetare, inclusiv prin amiciţiile de autoritate. Într-o scrisoare adresată lui Octavian Goga, datată 11/24 martie, 1906, Titu Maiorescu adăuga un *P.S.* Îl considerăm semnificativ şi, în consecinţă, îl reproducem integral :

„P.S. Mai adaugă în treacăt la cele discutate : e indicat să adopte şi *Luceafărul* ortografia Academiei Române (a se citi a *Junimii* — n.n.). S-a votat alaltăieri (22 martie, n.n.), că de la anul viitor înainte nu se va mai admite la premii nici o carte scrisă cu altă ortografie. *Importanţa unităţii* (s.n.) trece peste adjecţiunile mai mult sau mai puţin fundate în contra ortografiei primite, *după atîtea lupte*" (s.n.) (*Octavian Goga în corespondenţă*, 1975, p. 245). Iată mărturisită direct o acţiune neîntîlnită de-a lungul acestei campanii. Se recurge în mod oficial la o subtilă constrîngere faţă de scriitorii care ar fi candidat la premiile Academiei. Deci, asupra unor persoane particulare care se adresau în scris miilor de oameni şi care nu-şi tipăreau lucrările cu alfabetul şi ortografia *Convorbirilor*...

Scanned with OKEN Scanner

Această ortografie, difuzată cu tenacitate prin revistă, prin cărțile tipărite în tipografia Societății, prin manualele redactate de junimiști, susținută în dezbaterile Academiei, a fost apărată cu fanatism de Iacob Negruzzi, și cu argumente științifice de lingviști renumiți, membri ai *Junimii* ori colaboratori apropiați. A învins și s-a impus greu, dar sigur, ca o victorie de prestigiu, avînd în cele din urmă girul științific al forumului suprem — Academia Română, învinsă și parțial compromisă de fronda „noii direcții". „Ortografia *Junimii* (a se reține nuanța de operă *colectivă* — a *Junimii* — prin participare la dezbateri și acceptare tacită, n.n.) a fost cel dintîi mare succes al societății" (aceeași nuanță, n.n.) (Iacob Negruzzi, *Amintiri...*, p. 46). Acesta a fost marele și simplul adevăr.

*

Care au fost bazele obiective și subiective ale biruinței noului sistem ortografic ? În ce măsură baza a fost influențată de factori subiectivi ? Cum se transformă, ceea ce numim convențional „factori subiectivi" în instrumente, în mijloace prin care se configurează în realități acele tendințe simțite, detectate, dar nu chiar așa de ușor înțelese în scopul racordării la miezul lor dialectic. Aflarea unor repere, unor răspunsuri la aceste întrebări, face mai simplă încadrarea exactă a momentului sau etapei junimiste, a contribuției unor membri marcanți din fruntea Societății.

Operă individuală, *Despre scrierea limbii române* devine *colectivă* prin acceptare și susținere. De aici, revenirea insistentă asupra acestei laturi a problemei și în mărturiile junimiste și în unele paragrafe ale acestei cercetări. Ea va scoate din conul de umbră contribuții fără de care nu ar fi fost posibilă impunerea noului sistem de scriere, condiție fundamentală a unificării limbii române literare moderne. O limbă literară este prin sine un element de unificare. Instrumentul prin care ea devine factorul coagulant al unei spiritualități fiind *tiparul. Condiția*, ca litera scrisă prin mijloace tehnice moderne și multiplicată să aibă eficiența necesară, era ca învățătura să nu fie un lux, ca posibilitatea contactului cu slova tipărită să nu fie limitată. Oamenii trebuie să poată folosi cu toții codul scrierii, al limbii codificate prin scriere.

Scanned with OKEN Scanner

Unitatea firească a limbii române şi originea ei latină au fost remarcate, intuitiv, încă de primii noştri cronicari. Cu fiecare etapă de dezvoltare a culturii române, această poblemă s-a radicalizat, trecînd adesea în prim plan, ca răspuns unor necesităţi vitale, de afirmare şi dăruire a spiritualităţii noastre. (Vezi : Lucian Blaga, *Şcoala ardeleană-latinistă*, în *Izvoade*, 1972, p. 169—182 ; Adrian Marino, *Iluminiştii români şi problemele „cultivării" limbii*, în *Limba română*, nr. 5—6, 1964, p. 468—482 şi 571—576 ; Dimitrie Macrea, *Discuţiile referitoare la dezvoltarea limbii române literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, S.I.L.R.L., vol. I, p. 291—309).

Dar de la sumarele observaţii ale cronicarilor şi ale altora de după ei şi pînă la activitatea organizată a specialiştilor de mai tîrziu ori a oamenilor cu autoritate culturală, urmărind evoluţia cvasiunitară a limbii române şi stimularea unificării ei în dimensiunile unei variante literare unice, aceasta — în formele ei de manifestare preponderent rustice — a fost apărată şi ferită de influenţe contrare firii ei, în vremuri grele, de propriul ei creator — *poporul român*, în toate provinciile locuite de români, atît în vorbirea curentă, cît şi în forma ei superioară de manifestare — *creaţia artistică populară*. Este semnificativ faptul că, paralel cu dezvoltarea scrierii culte, paşoptiştii dau o importanţă capitală cunoaşterii literaturii populare. Aşa se explică şi actul de cultură marcat de apariţia în anul 1852 a primei culegeri masive şi reprezentative din creaţia populară, îngrijită de Vasile Alecsandri, care, în 1855, o va publica la Paris în versiune franceză. Este aspectul limbii avut în vedere şi subliniat atît de paşoptişti cît şi de cei care i-au urmat. Junimiştii s-au înscris pe aceleaşi coordonate.

Continuatori, în orientarea şi în substanţa ideilor, ai *Daciei literare* (chiar dacă unele aparenţe — poziţia lui Maiorescu faţă de creaţia literară prejunimistă — au condus pe unii cercetători ori istorici literari la concluzii, evident, nefondate), reprezentanţii de seamă ai *Junimii* au dus timp de peste 40 de ani, după 1864, *o campanie* organizată şi condusă pe baza unor adevărate coordonate strategice. Unificarea scrierii limbii române capătă în concepţia junimistă o dimensiune vitală în plan naţional. „Căci o cauză naţională apărată cu o limbă stricată este pe cîmpul literar o

cauză pierdută..." (T. Maiorescu, *Limba română în jurnalele din Austria*, *C.L.*, 1868, nr. 7, p. 97—113). Maiorescu înțelesese în profunzime, atunci cînd afirma că secolul XIX este secolul naţiunilor, că naţionalităţile se pot transforma în naţiuni moderne, distincte cînd îşi formează şi instrumentele de cultură şi de susţinere a culturii, a aspiraţiilor acestei naţiuni. (Vezi în acest sens şi Marshall McLuhan ; *Galaxia Gutenberg*, p. 380). Mergînd pe această linie, ambiţioasa *societate* a cîştigat această bătălie asociindu-şi autoritatea scriitorilor reprezentativi : Eminescu, Alecsandri, Creangă, Caragiale, Slavici, Duiliu Zamfirescu, Coşbuc, Ion Ghica ş.a., publicaţi constant cu pagini şi opere care au rămas în patrimoniul clasic al literaturii române.

Fixarea definitivă a locului pe care îl ocupă *Junimea literară* (numim astfel perioada 1864—1892, perioadă în care predominante erau problemele literare-culturale în activitatea societăţii) în cultura noastră, influenţa direcţiei impusă de ea, saltul calitativ, de proporţii, care ne-a înscris în circuitul valorilor spirituale ale lumii, mai rămîn ca puncte în discuţiile specialiştilor, fără a se marca vreo contradicţie esenţială. În privinţa locului şi contribuţiei fiecăruia dintre reprezentanţii ei de seamă mai domneşte încă arbitrariul. Şi în zilele noastre mai apar lucrări (vezi Nicolae Manolescu, *Contradicţia lui Maiorescu*) a căror valoare nu intră în discuţie, dar în cuprinsul cărora semnul egalităţii este pus — fără ezitare — între un om şi o societate sau o etapă în evoluţia culturii române. Ignorarea, aproape programatică, a aportului celorlalţi membri ai *Junimii* cu rol activ, a importanţei lor în mecanismul mişcării, simplifică neştiinţific o realitate prezentă în documentele vremii. În lucrările de specialitate — monografii, istorii literare, studii de lingvistică — sînt citate, pe drept, lucrările lui Titu Maiorescu în legătură cu limba română ori cu aspectul ei literar (*Despre scrierea limbii române*, 1866 ; *Limba română în jurnalele din Austria*, 1868 ; *În contra neologismelor*, 1881 ş.a.), omiţîndu-se contribuţiile altor junimişti, unele dintre ele de reală importanţă şi fără de care nu pot fi enunţate adevăruri complete, cu funcţii integratoare.

La *Junimea*, alături de personalitatea mentorului, se situau, printr-o activitate deloc neglijabilă, Iacob Negruzzi,

Scanned with OKEN Scanner

Vasile Burlă, A. D. Xenopol, S. G. Vîgolici, Al. Lambrior, N. Quintescu, V. Alecsandri, G. Vîrnav-Liteanu și alții. Între aceștia, o mențiune specială îi vom acorda lui Iacob Negruzzi. Director și redactor al revistei *Convorbiri literare* timp de peste 25 de ani, el a fost de fapt nucleul unui adevărat „stat major executiv". Programul, lapidar și ferm amintit inițial, îl putem analiza mai puțin din ceea ce și-au propus, și mai mult din ceea ce au finalizat junimiștii. O privire, oricît de succintă, asupra problemelor de fond din programul junimist este revelatoare. Urmărind liniile, principiile, atitudinile și tot ce au realizat în privința reformei lingvistice, putem sistematiza, prin selecție, acele obiective propuse și atinse printr-o campanie de durată.

Ortografia. Problema ortografiei în lupta pentru unitatea limbii nu a fost de minimă importanță, în ciuda expedierii ei simpliste ori trecerea acesteia într-un plan secund aproape în toate lucrările consacrate acestui aspect. Cele patru decenii de lupte îndîrjite purtate de *Junimea* împotriva tendințelor conservatoare sau a exagerărilor latinizante, precum și în contra unei legislații anacronice impuse ori susținute de Ministerul Instrucțiunii, în diferite etape, și apoi de către Academie, vorbesc de la sine despre locul acestei acțiuni în strategia *noii direcții*. O strategie care îmbina teoria cu practica într-o acțiune constantă, evolutivă, fără întreruperi, pe un spațiu cultural care cuprindea întreaga țară. Acest fel de a impune un plan care prevedea măsuri radicale, modul în care s-a acționat, îi deosebea radical pe junimiști de înaintași, ca și de contemporani.

Generalizarea acțiunii de unificare ortografică nu se formaliza în fața existenței unor granițe artificiale. Răspîndirea, prin diferite forme și modalități, în toate provinciile, este o altă notă a strategiei de care aminteam. O idee părea să-i însuflețească, să-i întărească în convingerea justeței întreprinderii în care se angajaseră : „Limba singură unește, întărește și define (*definește*, n.n.) națiunea; ocupați-vă de dînsa *mai înainte de toate* (s.n.) și nu veți face prin aceasta decît cea mai fundamentală politică, *veți pune fundamentele naționalității*" (s.n.) (vezi Ion Heliade Rădulescu, *Litera-*

Scanned with OKEN Scanner

tura=politica, în *Opere*, vol. II, 1943, p. 46). Fără să aflăm undeva o recunoaştere a însuşirii acestei teze esenţiale de la înaintaşul lor, junimiştii se conduc după această idee-far, ca după propriul lor crez. Este mai mult decît ar fi necesar ca să dovedim caracterul naţional al acţiunii lor, continuitatea firească a ceea ce a fost valoros în gîndirea lingvistică românească. Minimalizările, care nu au încetat încă, prin care se limitează acţiunea lui Maiorescu şi a *Junimii* doar la fixarea unui sistem de scriere în vederea editării revistei *Convorbiri literare*. Acest scop „modest" (vezi E. Todoran — *Maiorescu*, p. 48) este dedus dintr-o scăpare de lectură a unui text maiorescian asupra căruia vom reveni. Chiar şi recunoaşterea aspectului *politic* al problemei nu-i deranja pe „apoliticii" de la *Junimea* (vezi şi articolul *Limba română în jurnalele din Austria*, 1868). Convingerea manifestă că, dacă cineva voieşte să aducă pe români pe o treaptă superioară de civilizaţie şi la „mîntuire", trebuie mai întîi să le desăvîrşească limba, tot de esenţă heliadescă, dar incorporată în programul tinerei societăţi, formează împreună cu teza anterioară coordonatele pe care a evoluat strategia statului major convorbirist. Scopul politic suprem al acţiunii maioresciene fusese enunţat încă din lucrarea sa de pionierat *Regulile limbii române pentru începători*, unde în capitolul de încheiere „Observaţii" vedea în acţiunea de studiere a limbii o problemă „de importanţă suverană pentru poporul nostru şi, ca o expresiune politică, pentru statul nostru. Aici este ţinta spre care o parte din junimea noastră trebuie să-şi concentreze silinţele sale. Aici este locul unde se împlîntă stindardul cel mare care va chema pe toţi românii din toate ţările (citeşte *provinciile*, n.n.) la vatra comună" (vezi *Regulile limbii române pentru începători*, Iaşi, 1864).

Aceste principii prezente în forme asemănătoare şi la înaintaşi, însuşite tacit de junimişti ori gîndite la fel (nu are importanţă), stau la baza multora dintre acţiunile şi succesele lor. Este un argument peremptoriu (alături de altele prezente în cercetarea de faţă) pentru a susţine şi a demonstra de ce nu împărtăşim iluzoria ambiţie maioresciană ca *Junimea* să pornească în toate de la zero. În toate să fie deschizătoare de drumuri (N. Manolescu, *Contradicţia lui Maiorescu*, ed. a II-a, 1973, p. 259—260). Dar dacă nu în totul

Scanned with OKEN Scanner

are acest merit, nici cel de *ilustră continuatoare* nu este mai prejos.

Ideea necesităţii absolute de a se fixa *o normă* ortografică unică pare să fi întrunit un consens între membrii fondatori ai Societăţii în anul 1864, după primul ciclu de prelegeri publice organizat de tînăra grupare şi care se bucurase de o anume audienţă. Se mai poate adăuga, în mod categoric, şi intenţia tipăririi unei reviste proprii, dar nu ca un scop în sine ci tocmai pentru a deveni instrumentul răspîndirii principiilor reformatoare în plan cultural. Faptul poate fi dedus şi din măsura adoptată ca unul dintre cei cinci (membrii fondatori ai *Junimii* au fost: Titu Maiorescu, Vasile V. Pogor, Th. Rosetti, Petre Carp şi Iacob Negruzzi) să fie însărcinat cu redactarea unui proiect ortografic în consonanţă cu momentul istoric atins de evoluţia limbii române. „Căci băgasem de seamă că fiecare dintre noi scria româneşte în mod cu totul deosebit. Aceasta nu era de mirare în mijlocul *haosului* (s.n.) ce domnea atunci în scrierea limbii române“ (Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, p. 19). Alegerea s-a fixat asupra lui Negruzzi. În vara aceluiaşi an, la Trifeştii-Vechi, pe malul vestic al Prutului, unde se afla în vacanţă, încercase, fără prea mare succes, alcătuirea unui proiect de sistem ortografic al limbii române. Dar, lipsit cu totul de o pregătire ştiinţifică specială, lingvistică, întors în ţară după o absenţă de peste zece ani, deci pierzînd contactul cu limba vie, în ciuda descendenţei sale cărturăreşti, nu a reuşit în această tentativă decît parţial. Lucrînd cu sîrg, şi convingere, el nu a izbutit, după propriile mărturisiri, decît să amestece „fonetismul cu etimologismul, în mod cu totul arbitrar“, lăsîndu-se pradă fanteziei şi capriciului (vezi şi I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. II, p. 337). După vacanţă, proiectul a fost supus analizei grupului amintit, dar nu a rezistat nici măcar parţial. Este în afara oricărui dubiu că discuţiile pe marginea acestui proiect îi vor fi oferit lui Maiorescu anume premise pentru studiul său *Despre scrierea limbii române*, din care apăruse, în formă rezumativă, incipientă, chiar cu puţin timp înainte o parte (vezi *Regulile limbii române*, în *Anuarul Institutului „Vasile Lupu“*, 1863—1864; şi în volum — *Regulile limbii române pentru începători*, 1864). Participarea lui Iacob Negruzzi la redactarea *proiectului* nu a fost o simplă cor-

Scanned with OKEN Scanner

voadă, o sarcină de serviciu. De aceea, în sufletul său, a fost profund mîhnit şi dezamăgit de propria-i incapacitate faţă de o însărcinare atît de onorabilă. „Am acceptat cu inima apăsată, *dar convins* (s.n.), sistemul maiorescian" (op. cit., p. 19).

Susţinător lucid şi entuziast al ortografiei noi, redactorul unic al *Convorbirilor...* a publicat în numărul prim al revistei (1 martie 1867) un *Apel* către autori în care le atrăgea atenţia asupra obligativităţii normelor de scriere ale *Junimii* pentru cei care intenţionau să publice în revista *Societăţii*. Apelul a fost repetat şi în nr. 24/1868.

Virtuozitatea de teoretician imbatabil, cunoştinţele lui lingvistice (vezi E. Todoran, *Maiorescu*, 1977, p. 25), fascinaţia exercitată de Maiorescu în rarele dar hotărîtoarele momente cînd se pronunţa în scris nu ar fi fost suficiente pentru a impune o *direcţie nouă*, fie în limbă, fie în literatură ori cultură în general. Succesul acestei acţiuni trebuie căutat în cu totul altă parte. El s-a datorat, în mare măsură, exigenţei unui *front comun* de o rară perseverenţă, de o neegalată tenacitate, avînd la baza întregii acţiuni convingerea neclintită că sînt *chemaţi* să înfăptuiască *un act istoric* în cultura română. Junimiştilor nu le erau străine reformele de acest fel sau asemănătoare din ţări cu o cultură evoluată. Acestei cauze i s-au dăruit, i s-au subordonat programatic ceilalţi membri. Lupta s-a început într-o formă directă, dură uneori. Tot ce nu se înscria pe linia *direcţiei noi* era atacat fără cruţare. În prima linie s-a situat Iacob Negruzzi, cu o tactică şi o pasiune cărora posteritatea nu le-a remarcat nici măcar parţial adevărata valoare şi eficienţă. Admirînd, fără rezerve, pe Maiorescu, pe fascinantul mentor, el nu uita contribuţia înaintaşilor, la care subscria făţiş, sugerînd în acest fel înţelegerea caracterului *procesual* în privinţa unificării limbii literare. Altfel nu poate fi înţeles gestul său de a republica în *Convorbiri literare*, după 40 de ani de la apariţia, în *Muzeul naţional*, o parte din corespondenţa dintre cei „doi români" — Heliade şi Costache Negruzzi — privind unificarea scrisului românesc, precum şi alte manifestări de preţuire a înaintaşilor.

Încă din primele sale scrieri literare (lipsite de virtuţile estetice ale operei durabile), apar intenţiile *didactice*, prac-

Scanned with OKEN Scanner

tice, aplicative, subordonate programului și cerințelor imediate ori de perspectivă. Avînd modéle ilustre între predecesorii apropiați, între care și pe tatăl său, ori mai apropiate : Maiorescu, Alecsandri, Iacob Negruzzi nu pregetă să intre în acțiune cu o pasiune nelipsită de oarecare ostentație. El publică, încă din primul an al *Convorbirilor* o piesă de teatru intitulată *Împăcarea* (*Convorbiri literare*, 1867, nr. 4, p. 45), în care ironizează *ciunismul*. De asemenea, în *Satira II* (*La cîțiva autori contimporani*, în *Convorbiri literare*, 1874, nr. 1, p. 14) își urmează maestrul (apăruse în C.L., 1873, nr. 2, p. 1, articolul lui Maiorescu *Beția de cuvinte*) și se arăta neîndurător cu acea tagmă numită de el „strică-limbă" ...„// Și tu, la păr albite, care scriai odată / O limbă nepocită, română și curată / Un stil, nu-nalt și mîndru, dar nepretențios, / Cum te-au atras pe tine vîrtejul furios / A cestor strică limbă ? Cum ai alunecat / Să te încurci, bătrîne, în stilul lor umflat ? //". Avea în vedere pe George Sion, autorul poeziei *Limba românească*, apărută în 1855 în revista lui Vasile Alecsandri, *România literară*. Într-o *Epistolă* (către V. Alecsandri) aduce laude înaintașilor, precum Eminescu în *Epigonii*, pentru că aceștia (Alecsandri, Bolintineanu, C. Negruzzi, C. Negri și Nicolae Bălcescu) au scris „cu măiestrie faptele viteze a vechilor români" (*C.L.*, 1877, nr. 8, p. 1). În altă *Epistolă* (către Maiorescu) el se arată revoltat de o stare de lucruri, învinuindu-l, cu delicatețe, de *nepăsare*, reproșîndu-i că nu trebuie să-și considere *menirea* împlinită și pana să-i tînjească-n amorțire. Îi cerea să nu plece steagul față de aparenta înfrîngere. (Este o aluzie la faptul că Maiorescu și Alecsandri fuseseră puși în situația de a demisiona de la Academie, ca urmare a temporarei victorii a etimologismului latinizant în gramatică, dicționar, scriere). Lunga epistolă pare să divulge stări interne din sînul mișcării junimiste. Adresarea directă către Maiorescu, enumerarea unor comandamente neîmplinite, a faptului că era vorba de „o menire", un fel de predestinare de la care nu te poți da în lături, divulga un vizibil impas. Iacob Negruzzi își asumă misiunea de a trage semnalul de alarmă și, într-un fel, de a „prelua" inițiativa ieșirii din impas. El amplifică metaforic situația, dînd să se înțeleagă că se aflau în fața unui mare și real pericol. „Văd strămoșescul leagăn, acest odor bogat, / De-a-nstrăinării valuri

Scanned with OKEN Scanner

aproape înecat" (*Epistola IV*, în *Convorbiri literare*, nr. 4, 1879, p. 1). Şi pentru că trecuseră şase ani de cînd Maiorescu nu mai publicase nimic, îi adresează un patetic îndemn, linguşindu-l, fără să ştie, cu un adevăr pe care l-a intuit cu rară profunzime. „Amice, sosi ceasul !... Pe pergament cu semne în veci nepieritoare / Preumblă a ta pană, şi gîndul cel bogat / Din neam în neam cu grijă şi dor va fi păstrat". Nu a fost un naiv îndemn, ci o previziune care s-a împlinit. Un an mai tîrziu, în urma eşecului categoric al taberei adverse, etimologiste, Titu Maiorescu, rechemat la Academie, va susţine cu convingere *Raportul* comisiei pentru *reforma* ortografică, iar în anul următor va publica articolul-studiu *În contra neologismelor* (*Convorbiri literare*, nr. 8, 1881, p. 281 şi urm.). Este articolul care s-a bucurat de cele mai superficiale aprecieri. La apariţia acestui articol, care constituie un moment semnificativ şi oarecum derutant în aplicarea programului junimist, Iacob Negruzzi ocupa un fotoliu sub cupola celor ce sperau să devină „nemuritori".

Mai înainte (1869), redactorul *Convorbirilor* publicase eseul-pamflet *Poeticale* (*C.L.*, nr. 1, p. 13) şi pe cel intitulat *Gramaticale* (*C.L.*, nr. 24, p. 421), începînd o polemică aprigă şi de durată cu „stricătorii limbii". Este anul în care Iacob Negruzzi în urma unor amicale stăruinţe, avînd ca temei o veche şi trainică prietenie de familie, reuşeşte să obţină pentru revistă prestigioasa colaborare a lui Alecsandri. Apariţia celui mai mare scriitor din generaţia de la 1848 în cercul *Junimii* semnifica, pe de o parte, prestigiul în creştere al noii *direcţii*, iar, pe de altă parte, recunoaşterea tacită a meritelor celor pe care, mărturisit ori nu, în totul sau în parte, îi urma gruparea convorbiristă. Activitatea bardului de la Mircești s-a desfăşurat pe două laturi. Mai întîi, acesta începe să publice *Dicţionarul grotesc* (*C.L.*, nr. 11, p. 173 ; nr. 18, p. 305) (*beleţe*, *ciune*, *tiune*, *tione*). În al doilea rînd, şi, credem, cel mai important, Alecsandri colaborează cu pagini literare de maturitate artistică. Multe dintre acestea au fost considerate ca fiind, pe atunci, modele de limbă literară, iar astăzi, la peste un secol, vedem în ele clasicismul poetului, cum ar fi ciclul de pasteluri : *Dimineaţa*, *Tunetul*, *Noapte de primăvară*, *Florile*, *Plugurile*, *Semănătorii*, *Concertul în luncă* şi comedia-vodevil *Coana Chiriţa la Paris*, toate apărute în revista junimistă. Asocie-

Scanned with OKEN Scanner

rea lui Alecsandri în acțiunea directă (Alecsandri dusese o campanie fermă împotriva celor care „momițeau" limba, chiar de la primele sale piese de teatru : *Iorgu de la Sadagura* și *Rusaliile*) a *Junimii* pentru cultivarea limbii a fost un merit personal al redactorului *Convorbirilor*, un semn distinctiv al intuiției lui de *coordonator* al aplicării programului inițiat ori doar sugerat de principiile prezente în articolele mentorului.

În Poeticale, atacul lui Negruzzi se îndreaptă împotriva celor care nu au înțeles în substanța ei afirmația lui Alecsandri — „Românul e născut poet" (în *Prefața* la *Poezii populare*, ed. cit.) și care credeau că oricine, fără „o puternică inspirațiune", fără „imagini frumoase", fără „stil" și „puritatea limbii" (prin *puritatea* limbii trebuie înțeles aici mai ales o limbă îngrijită, chiar artistică), ar putea să scrie versuri. El citează, edificator, cîteva mostre poetice. „Șarmantă damicelă/Cu ochi ca de gazelă/Ornată precum ești/ Pe toate eclipsești." Am reprodus doar o strofă din cele șase citate de Negruzzi dintr-un poem cu titlul *Omagiu damicelei*. „Încurajat" de o asemena „creație", Negruzzi scrie și el o *Invocație la destin*, exemplu voit de masacrarea limbii, în maniera celor ironizați în *Poeticale* („Vergină cu beleță/De ce de-a mea tandreță,/De ce de-a mea pasiune/Tu n-ai compasiune ?"/...) și aștepta să fie „apreciat"," de membrii societății „lăudăcioase". Autorul deplînge în *Poeticale* mai ales felul în care se lăudau, fără jenă, între ei cei lipsiți de har, dar grupați în diferite coterii pe lîngă reviste și ziare.

În *Gramaticale*, Negruzii parafrazează celebra replică interogativă hamletiană pentru a-și constitui un pretext literar. „A ști sau a nu ști gramatică, aceasta-i întrebarea !" Ca să fii politician, ziarist, parlamentar, artist, profesor, om de litere, avocat, nu părea să fie nevoie să știi gramatică. Era suficient să repeți cuvinte și expresii dintre cele mai bizare și de nimeni înțelese pentru a atrage atenția asupra „valorii" culturale. Ironia lui este necruțătoare la adresa celui care vorbește cu nonșalanță despre *suveranitate*, *libertate*, *constituționalism*, *drepturi eterne*, de *fraternitate*, de *mandate imperative* și *condiționale*, dar „cum se declină aceste cuvinte *lungi* și cum se scriu, ce este un subiect sau un predicat, cînd trebuie pus un punct sau o virgulă — acestea nu le știe și nici nu crede că este nevoie să le învețe". Sarcasmul, nereținut, ba

Scanned with OKEN Scanner

chiar îngroşat, în multe din intervenţiile sale, capătă în *Gramaticale* durităţi şi nuanţe corozive. „... învăţaţii şi patrioţii noştri voiesc cunstituţionalism şi libertate precum în toate, *aşa şi în limbă şi în ortografie* (s.n.), omul este liber, prin urmare poate scrie şi vorbi cum îi place. Că aceasta este convingerea lor (o) dovedesc discursurile, circulările, legile, pledoariile şi orice scrieri." Negruzzi nu a rămas niciodată la enunţuri. Selecţia de exemple, citate pe grupuri şi medii sociale ori activităţi, este edificatoare, şi anticipează onorabil *Beţia de cuvinte*. Poate o şi inspiră. (Lucrarea lui Maiorescu a apărut patru ani mai tîrziu în *Convorbiri literare*, 1873, nr. 2, p. 78 şi urm.).

Iată cum arăta o mostră din cele care făceau obiectul atacurilor lui Negruzzi :

„Legislatorii : Dacă nu ar fi *circonstanţe atenuante* din cauza *celerităţii travaliului* (împrejurări uşurătoare din cauza grăbirii lucrului), şi de *va* fi *balcoane* şi *alte* asemenea" (*Codul civil*, art. 614).

Exagerările tipice făceau posibilă împărţirea acestora în două grupe, ambele ironizate de autor. I) cei ce pocesc franceza cu amestec de cuvinte româneşti ; II) cei care amestecă româna cu vorbe franţuzeşti rău pronunţate ori, şi mai rău, scrise. Prototipul comic în literatură fusese creat de Alecsandri prin Coana Chiriţa. După opinia celui care făcea clasificarea, mai exista şi o a treia categorie — *publicul larg*, care îi asculta şi pe unii şi pe ceilalţi, fără să poată pricepe ceva. Cînd îi prezenta însă pe ziarişti, pana sa nu întîlnea nici o opreliște. „... cei mai învăţaţi din toţi românii. Ei înfăţoşază, îndreaptă şi formează opiniunea publică şi sînt bărbaţi vrednici din toate punctele de vedere... — Ah ! de ce tot poporul, pe care jurnaliştii îl iubesc atîta, nu se compune numai din bărbaţi ca dînşii. Ce spectacol măreţ ar fi ! Un popor întreg de Bruţi !"

Desigur că lui Negruzzi nu-i trebuia o documentare specială în aflarea textelor rău scrise. Referitor la ortografie — problemă de fond în programul pentru care milita — el observa că într-o singură coloană de ziar, în cinci rînduri consecutive, în cel mai vechi ziar politic, cuvîntul *ţară* era scris în şase feluri : *ţeară*, *térră*, *ţiarî*, *ţierră*, *terra*, *ţarră*. Observaţia este completată cu un număr apreciabil de exemple de dezacorduri în gen, număr şi caz (deci la categoria morfologică a numelui şi determinaţilor săi), ori de folosirea improprie a

Scanned with OKEN Scanner

cuvintelor. Cu asemenea exerciții permanente, avînd ca obiect patologia lexicală și ortografică, Iacob Negruzzi se situează, cu opinii originale, alături, ori imediat după Titu Maiorescu, aplicînd cu zel principiile teorizate de mentor prin articolele ori studiile publicate pînă atunci : *În contra direcției de astăzi în cultura română* (1868), *Observări polemice* (1869), precum și de Vasile Alecsandri cu al său *Dicționar grotesc* (1869) și anticipează viitoarele pamflete și studii maioresciene : *Beția de cuvinte* (1873), *În contra neologismelor* (1881), *Oratori, retori și limbuți* (1902), acțiuni ofensive de mare răsunet îndreptate împotriva exprimării artificiale a unor oameni care jucau un anume rol în societate și putea influența nefavorabil (ori întîrzia) unificarea limbii naționale. Din specialist în probleme juridice (profesor univ. de drept și avocat), el își formează tot mai mult spiritul de observație, uneori fină, asupra limbii și a problemelor ei din acel timp. Un adevărat maraton întreprinde Negruzzi prin publicarea celor cinci *Scrisori* de dimensiuni ample (*Scrisoarea I*, *C.L.*, 1877, p. 17 și urm. ; *Scrisoarea II*, ibidem, p. 77 și urm. ; *Scrisoarea III*, ibidem, p. 241 și urm. ; *Scrisoarea IV*, ibidem, p. 333 și urm. ; *Scrisoarea* V, 1878, *C.L.*, p. 405 și urm.). Astfel, redactorul *Convorbirilor* a susținut campania între două momente de vîrf : 1873 (*Beția de cuvinte*) și 1881 (*În contra neologismelor*). Lucrări cu o structură solidă și o bogată argumentație, *Scrisorile* rămîn să probeze, dacă nu o vocație întărită de o pregătire științifică anume, *un diletantism de vocație* bazat pe o dragoste adînc simțită față de limba strămoșească. Evident, ca și scrierile lui Maiorescu, nici cele ale discipolului său nu sînt scutite de limite, erori sau false previziuni. Ele reprezintă și rămîn, în ciuda ignorării lor, de către cei mai mulți dintre cercetători, documente din care putem deduce interesul constant, pulsul unei atitudini, consecvente în aplicarea unui program. (*Dicționarul de lingviști și filologi români*, ed. Albatros, București, 1978, nu-l menționează, cu toate că include un mare număr de nume care sînt departe de a se putea compara cu contribuția lui I.N.).

Pornind de la patru perechi de cuvinte : *război — resbel ; școlar — elev ; învățat — savant ; năravuri — moravuri*, Negruzzi încearcă să demonstreze necesitatea păstrării, în anumite cazuri, a ambelor cuvinte din perechile enumerate, cu excepția lui *resbel*. El se ridică hotărît împotriva întrebuin-

țării oficiale a acestui cuvînt. *Ministerul de resbel* i se pare o expresie neromânească. La fel „resbel și pace" etc. Întreaga vină pentru „stricarea limbii" o aveau, încearcă să ne convingă autorul *Scrisorii*, dascălii veniți din Transilvania, purtătorii doctrinei etimologizante a școlii latiniste. În această privință, se afla pe aceeași poziție cu Maiorescu. Și, la fel ca și la acesta, atacul lui Negruzzi se îndreaptă, în primul rînd, împotriva lui Simion Bărnuțiu, profesor care, în *Dreptul public al românilor*, curs pe care îl ținea la Universitatea din Iași, scria chiar *bel*. Și tot sub influența maioresciană se află și atunci cînd, apărînd limba de excesele latinizante, sporește pe nedrept, vina continuatorilor *Școlii ardelene*. Exagerînd, atrage, de fapt, atenția asupra uneia dintre căile de falsificare a limbii. În propagarea artificială a etimologismului, profesorii veniți de peste munți aveau la îndemînă două puternice instrumente : *știința dreptului* și *școala*. În această instituție se formau cei care apoi scriau în ziare, vorbeau în parlament, legiferau, încît „fără veste, cuvintele cele *vechi* și *frumoase* (s.n.) sînt izgonite cu nemilostivire și înlocuite prin cuvinte *bastarde* și *urîte*, biata limbă, *proprietate comună* (s.n.) a tuturor, este jertfită în interesul cîtorva". El se raportează direct la articolul *Limba română în jurnalele din Austria* al lui Titu Maiorescu. În procedeul criticii acerbe a mentorului împotriva inserțiilor lexicale ori sintactice de orgine germană în presa de peste munți, ar sta modelul prin care s-ar putea combate galicismele prezente în jurnalele și cărțile din România liberă. Și, totuși, această *Scrisoare* de început de ciclu este precedată de un motto ce poate da naștere unui mare semn de întrebare : „Acum se-ncearcă cruzii în oarba lor trufie/să ne răpească limba, dar morți numai o dăm" (Andrei Mureșanu). Alegerea acestor versuri, de la un pașoptist transilvănean pe care junimiștii nu-l cruțaseră în „selecția" lor întreprinsă asupra poeziei preconvorbiriste, este și ea plină de tîlcuri.

În aceste *Scrisori*, este vizibilă atît influența maioresciană în construcția frazei avîntate, cît și a tatălui său, Costache Negruzii (folosirea unui lexic simplu, de o suculentă plasticitate). Confluența acestora nu impietează asupra originalității în stilul autorului. În privința înnoirii limbajului, a prezenței neologismelor în cele mai neașteptate asocieri cu mai vechi cuvinte, redactorul *Convorbirilor* se detașează de tatăl său,

Scanned with OKEN Scanner

situîndu-se în apropierea logicianului din fruntea *noii direcții*. În *Scrisori*, cuvintele din vocabularul comun, sau vechi cuvinte, sînt alăturate firesc unor neologisme „chemate" și invers, dînd expunerii fie relief, fie duritate, dar în ambele situații o vizibilă fluență a ideii, o sonoritate a ei care se constituie într-un stimul auditiv.

Dacă Titu Maiorescu întreprinsese, în 1868, o analiză aspră asupra caracterului nefast al influenței limbii germane în publicațiile și actele oficiale din Transilvania, Iacob Negruzzi s-a oprit, mai ales, la aspectele negative ale influenței franceze în scrisul și vorbirea intelectualității din Iași ca și din București. Conștient de apropiata înrudire dintre cele două idiomuri neolatine, el consideră neologismele franceze care pătrundeau masiv în limba română, însușite fără discernămînt și în forme prost adaptate, ca fiindu-ne tot așa de străine ca și cele germane. În aceeași perioadă, Eminescu părea să aibă un punct de vedere asemănător, din moment ce scria cu o satisfacție declarată : „Într-adevăr, ne bucurăm mult văzînd un început de emancipare, de sub *nefasta influență franceză*" (s.n.) (*Scrieri politice și literare*, 1905, p. 337). Aprecierea aceasta așa de categorică avea în vedere mai ales preluarea mecanică a unor particularități ale limbii franceze : nazalizarea, pronunțarea specifică a unor grupuri de foneme, care duceau la vizibile deformări fonetice în vorbirea curentă, la crearea unei limbi artificiale. Astfel, în *Scrisoarea I*, Negruzzi își expunea cu claritate punctul de vedere cu privire la împrumuturile de cuvinte din alte limbi. „Noi primim bucuros cuvinte noi, însă numai atunci cînd acestea înfățișează și *idei* noi (sau cel puțin *nuanțe* noi)" (s. aut.). Dacă în primul rînd lasă impresia că este adept al împrumuturilor doar din utilitarism (*cuvinte* noi — *idei* noi), precizarea care completează această opinie are valoare mai importantă, ea vizează aspectul literar-artistic al limbii. „Nuanțe noi", „alte nuanțe" sînt expresii care aduc în prim plan polisemia cuvîntului ori a unui cuvînt concret enunțat și implicit disponibilitățile lui metaforice.

Combătînd în multiple feluri limbajul păsăresc al gazetarilor, Negruzzi aduce ca argument faptul că nici un scriitor de valoare nu a produs o operă deosebită în acest jargon. Argument suveran ! De fiecare dată, el subliniază caracterul profund antagonic dintre scrisul gazetarilor și cel al scriitorilor

Scanned with OKEN Scanner

de prestigiu. Aceştia, se ştie, porneau în scrierile lor de la limba vie a întregului popor. Ideile junimiştilor, privitoare la limbă, converg chiar cînd purtătorii lor sînt personalităţi cu totul deosebite. Eminescu recurgea la exemple cu multă putere de convingere pe care, aproape întotdeauna, le exprima cu oarecare vehemenţă. „Astăzi cînd ziare, profesori, ba pînă şi o Academie, şi-au pus în cap să stîlcească graiul românesc, singurul liman şi adăpost împotriva limbii păsăreşti, practicate de gazetari ş.a., sînt fără îndoială scrierile celui mai bun prosaist (prozator, n.n.) (=C. Negruzzi) şi celui mai mare poet al nostru (V. Alecsandri)" (*Scrieri politice şi literare*, 1905, p. 329). În general, se recunoaştea şi se combătea tendinţa de a nu se acorda limbii naţionale nici pe departe interesul manifestat faţă de alte limbi. Altă idee care se desprinde din desele luări de atitudine a fost aceea că aproape toţi gazetarii, care scriau şi propuneau în revistele lor sisteme ortografice, nu ajungeau la un consens, de la o provincie la alta, şi ignorînd modelul de unitate în limba vorbită, nu puteau fi înţeleşi de popor. Acest model îl recomandase cu însufleţire şi argumentaţie sobră Alecu Russo. El vedea temeiul limbii în vorbirea poporului, în „gura celor ce au făcut-o". Respingînd toate formele de purism şi relatinizare artificială, etimologizantă, Russo atrăgea atenţia asupra unui fapt de istoria limbii, confirmat ştiinţific ulterior, şi anume că izvorul limbii nu este, cum socoteau puriştii, în latina veche, ci în ceea ce a devenit istoric latina : limba română. Despre limba purismului academic, el spunea că „ţara n-o înţelege şi nu o va înţelege în veci" (*Cugetări asupra limbii române*, în *Revista română pentru ştiinţe, litere şi arte*, Buc., 1863, p. 446). Evident, expuse de un reprezentant ori altul, aceste idei erau de fapt ale vremii şi dominau peste rătăcirile şi aberaţiile numeroşilor doritori de a „reforma" limba.

Introducerea unui cuvînt nou nu trebuia să fie condiţionată utilitar şi limitativ de prezenţa altui cuvînt cu acelaşi sens, în cazul cînd acesta s-ar fi aflat în vocabular. Opinia părea să fie acceptată mai mult tacit. „Necesar", atribut adăugat neologismului acceptat avea un vizibil coeficient de relativitate. „Necesar" din al cui punct de vedere ? Cine hotăra dacă este necesar sau nu ? Pentru că, deşi se recunoştea necesitatea nuanţării în exprimare, nu se insista, nici nu se aducea în discuţie aspectul relativ al sinonimiei, raritatea

Scanned with OKEN Scanner

cazurilor de sinonimie totală. Iacob Negruzzi oscilează, ca şi alţii, susţinînd că păstrarea cuvintelor vechi fixate în expresii, anticipînd pe Maiorescu (*În contra neologismelor*), cînd neputînd să dea o explicaţie ştiinţifică păstrării unui dublet (de exemplu : *şcolar — elev*), aluneca într-un fel ciudat de purism, considerînd pe şcolar ca fiind mai *curat* latin şi prin urmare mai *nobil* decît *elev*. Acesta din urmă intrase în limba noastră în perioada reromanizării şi avea o doză de înstrăinare datorată faptului că provenea direct din franceză, o limbă mai puţin agreată de el. Negruzzi nu se afla singur în această situaţie. B.P. Hasdeu, care combătuse forma *resbel*, alcătuind cu ea expresii dintre cele mai hilare, ajunge, în cele din urmă, să scrie la fel cu latinizanţii (vezi *Columna lui Traian*, feb. 1877, p. 88 şi urm.). Inconsecvenţa ideilor susţinute de aceste autorităţi ale timpului (Heliade, Hasdeu, uneori chiar Maiorescu) stă la baza multor neajunsuri în fixarea normelor limbii literare. Repetînd, poate, această afirmaţie, încercăm să subliniem stăruinţa şi meritele lui Iacob Negruzzi într-o acţiune a cărei importanţă rămîne în continuare insuficient cunoscută.

O ţintă a atacurilor succesive din partea susţinătorilor campaniei junimiste au constituit-o scriitori „strică-limbă". Expresia o întîlnim nu numai la Negruzzi, ci şi la Eminescu (foarte des) şi la alţii. Recent am luat cunoştinţă de o nouă opinie cu privire la acest plastic calificativ. Academicianul Iorgu Iordan apreciază că acest concept este mai recent şi ar aparţine lui Alex Al. Philippide. „În revista Limba română din comitetul de redacţie al căreia el a acceptat, bucuros, să facă parte de-a lungul anilor, va apărea un articol despre Philippide apărător al limbii, luptător împotriva stricătorilor ei (termenul este al lui)" (revista *România literară*, nr. 8, 1979, p. 8). Aflat în permanent contact cu cei ce nesocoteau limba, dar şi în nestins conflict cu ei, autorul celor cinci *Scrisori* filologice, la care ne referim, s-a oprit stăruitor asupra acestei categorii în cea de a treia *Scrisoare*. Mai întîi îi împarte în trei categorii cu scopul vădit de a-i ataca direct şi sistematic. În prima categorie îi situează pe *latinizatori* (sau *pedanţi* cum le spuneau Alecsandri şi Ruso). Aceştia, mulţi cîndva, se împuţinaseră şi se retrăseseră în fortăreaţa tinerei Academii. Pe aceştia îi avea în vedere şi mai ales „opera" lor capitală. „*Dicţionarul academic* (Laurian T.A. şi Massim

Scanned with OKEN Scanner

J.C. — *Dicționarul limbii române*, 1871) este suprema încercare de a păstra prestigiul ce avusese, și tocmai aceasta le dă lovirea de moarte, căci prin adunarea la un loc a tuturor deșănțatelor lor cuvinte și ziceri, ridicului a ieșit cu atîta strălucire încît chiar ucenicii lor cei mai credincioși se fereau acum de dînșii." La peste șase ani de la apariția acestei curiozități lexicografice, se puteau observa mai bine — și autorul *Scrisorii* tocmai de la acest fapt pornea — că Academia se afla într-un acut impas prin neconcordanța flagrantă dintre acțiunea ei de a relatiniza artificial limba română și realitatea istorică, stadiul evoluției atins de această *nouă* limbă, *româna*.

În a doua categorie sînt incluși *germanizatorii*. Cei din Austria (a se citi, mai ales, „din Transilvania") stricau limba, considera Negruzzi, *din nevoie* (s.n.), nu din principiu, așa cum procedau primii. Îl citează pe Titu Maiorescu (vezi *Limba română în jurnalele din Austria*, 1868) care, cu zece ani mai devreme, analizase aceeași stare de lucruri. Ce-i drept, mult mai sever, în comparație cu Negruzzi. Reluarea aceleiași probleme se înscria în linia continuității programatice. Aceste două categorii rămîn, după opinia autorului, la acea dată, 1877, aproape neînsemnate, în raport cu cea de a treia categorie — *franțuziții*. Aceștia erau considerați ca fiind cei mai primejdioși. Erau mulți la număr și aveau multiple posibilități de influență. Istoric, se admitea că prezența acestora putea fi semnalată cam de pe la 1845—1846. „Plecați de mici ca români buni, ei se întorceau (din Franța, n.n.) mari ca răi francezi". Tendința acestora — subliniată de Negruzzi — era de a introduce franceza ori expresii nenumărate din această limbă în vorbirea curentă. Uitîndu-și limba maternă, prinși de vîltoarea evenimentelor și intereselor de moment ori de perspectivă, nu aveau timp să se refamiliarizeze cu limba țării, critica autorului devenea vehementă cînd avea în vedere pe cei care, deși nu învățaseră în Apus, dar, ca să nu arate că sînt „ruginiți", își însușeau derizorii cunoștințe de limba franceză și nu se sfiau să le etaleze în variante proprii, adică neliterare. Influența acestui soi de snobism lingvistic ori neologic a fost atît de puternică, deducem din *Scrisoare*, încît unii scriitori acceptau la edițiile următoare modificări grafice sau lexicale sub această influență. Cei care încîntaseră pe cititorii timpului cu scrierile lor își „stricau" limba după „modă" și „stricau astfel cu o mînă hulitoare frumusețea limbii cu

Scanned with OKEN Scanner

care deşteptase printre români simţirea naţionalităţii". (Critica sa viza în primul rînd pe George Sion, Cezar Bolliac, D. Bolintineanu). Iacob Negruzzi, ca şi Alecsandri ori Alecu Russo, era uimit de modificările survenite în scrisul unor autori cunoscuţi şi apreciaţi. Aşa se şi explică acţiunea lui constantă şi tenace după zece ani de la apariţia pamfletului *Gramaticale*. Şi dacă astăzi o bună parte din afirmaţiile lui ne apar ca fiind tributare diletantismului, nescutit de anumite erori, ignorarea acţiunii în sine ne-ar situa în afara unei realităţi ce se cere analizată.

Recunoscînd (gestul de autoritate îl făcuseră mai întîi Eminescu şi Odobescu) valoarea literară a scrisului în opera lui Nicolae Bălcescu, posibilitatea ca acest scris să poată servi de model prin împletirea în vorbire a expresiei populare cu termenii neologici într-o comunicare accesibilă, Negruzzi recurge la o demonstraţie fără drept de replică. (Am analizat mai înainte opinia, de mulţi îmbrăţişată, de a se lua de model limba cărţilor de cult, şi, mai tîrziu, recomandarea lui Heliade, care vedea un model mai actual în limbajul presei, în timp ce Alecu Russo era de părere că marea bogăţie a limbii se află în vorbirea poporului).

După ce mai înainte făceam observaţia că Negruzzi a pus ca motto la *Scrisoarea I* un vers din lirica unui paşoptist, vom lărgi, în continuare, sfera exemplelor de continuitate, de alegere ca punct de pornire opera paşoptiştilor, în general, refuzată de criteriile selective junimiste. Iată demonstraţia lui Negruzzi asupra valorii unei pagini din capodopera lui Bălcescu.

„Am luat la întîmplare — scrie Negruzzi — un pasaj din unul din *cei mai buni autori români* (s.n.), din Bălcescu (*Epoca românilor sub Mihai Viteazul*, în *România literară*, 1.I.1855, p. 7) şi — nu fără greutate — l-am tălmăcit în *deosebitele limbi româneşti moderne*" (s.n.) (Din *Scrisoarea IV*, *Convorbiri literare*, 1878, nr. 7, p. 241).

„Dar să întoarcem mai bine ochii de la această cruntă privelişte ce răscoală inima... fărădelege uricioasă ce va rămîne o pată vecinică de necinste asupra lui Ieremia Movilă, carele o porunci, şi asupra polonilor, care o suferiră fără împotrivire, cu atît mai mult că Răzvan era prinsul lor. În drumul de la Suceava la Baia şi pînă astăzi se pomeneşte : Movila lui Răzvan-vodă, locul unde zac oasele viteazului domn."

Scanned with OKEN Scanner

Același text redactat de Negruzzi în varianta unui *germanizator :*

„Să ni întoarcem noi însă mai bine privirea de la acest înfiorătoriu, revoltătoriu aspect (sau chiar aspept), fapt criminale, care ca o eternă peată de rușine va apăsa pe numele lui Ieremia Movilă care lasă să se exequeze și pe acela al polonilor care, tacînd, asupra propriului lor captiv de resbel, lăsară să se întîmple. Pe calea între Suceava și Baia și astăzi se îndegetează încă tumulul Răzvan sub care pauzează osemintele-bravului principe."

Și în varianta unui *franțuzit :*

„Dar să ne deturnăm mai degrabă ochii de la acest teribil spectacol care ne sulevează inima, crima abominabilă care se va considera eternelminte ca o pată de dezonoare pentru numele de Ieremia Movilă, care o ordonă, și pentru polonezi, care nu se opuseră la execuțiunea ei, cu atît mai mult că Răzvan era prizonierul lor. Pe drumul de la Suceava la Baia se menționează pînă în zilele noastre Movila Răzvan-vodă, locul unde repauzează osemintele acestu brav principe".

Utimul exemplu este în varianta unui *pedant* (care folosește cuvinte din *Dicționrul academic*, păstrînd și ortografia acelui „op savant" (subl. aparțin lui I.N.).

„Dero se ni *invertem* mai bene oculi-i de la aquestu-a *fierroce conspectu* que revuluta anim'a... *sceleratione odiosa* que *va permane una culatione* de *inhonore super* numelui lui Geremia Monticellu quarele *discernese* si *supera* poloniloru quari-i se *sumessere* fara *oppusettione* cu *attantu* mai multu co Resvanu era *prensullu de bellu !* In vi'a de la Sucev'a pone la Bai'a si pone ast'a die se face *mentione*-a : *Monticellului* Resvannu *regnatoriullu*, *locatione*-a in quore *iacu* ossa-le *valente*-lui *duce*".

Iacob Negruzzi își prevenea cititorii că el „a tradus", dar autorii respectivi „scriind" au frazele lor proprii și „aceste însă ar fi fost, sînt sigur, mult mai străine limbii române decît acele alcătuite de mine".

De observat rămîne faptul că în cele trei modéle „traduse", cel al „unui franțuzit", cu excepția unui termen — „sulevează" — și al felului cum este ortografiat „eternelminte" textul se apropie uimitor de limba literară actuală. Neologisme ca : *deturnăm, teribil, abominabil, considera, de-*

Scanned with OKEN Scanner

zonoare, ordonă, execuţiune, prizonier, menţionează, pe care „traducătorul" le inserează în text, evident pentru a demonstra ce devine limba română sub pana „unui fraţuzit", au rămas şi sînt prezente în scrisul şi vorbirea literară.

Caracterul didactic, aspectul de pledoarie *pro domo*, de acţiune programatică susţinută sînt exprimate sentenţios, uneori strident imperativ, în conţinutul *Scrisorii* ori sînt formulate tranşant: „Cine vrea să scrie româneşte trebuie să şi gîndească româneşte", „Limba românească, ca şi orişice altă limbă, nu se poate şti de la sine, ci trebuie învăţată". Negruzzi aminteşte mereu izvorul de regenerare — „graiul poporului" (ca şi Alecu Russo), veştejind dispreţul celor supuşi faţă de limba literară şi de instituţiile în care aceasta ar fi trebuit să fie studiată şi cultivată. Alegerea ca model a scrierilor unui paşoptist, precum şi raportarea repetată la frumuseţile graiului popular indicau orientarea realistă, a liniei curentului istoric şi popular de la *Dacia literară* şi calea practică pentru formarea unei limbi literare unitare pe o altă bază decît cea recomandată de unii înaintaşi ori contemporani — *limba cărţilor de cult*. Pornind de la această bază şi înţelegînd tot mai exact importanţa împrumuturilor de cuvinte noi. Negruzzi se situează printre cei mai de seamă „pedagogi" ai cultivării limbii, respectînd evoluţia ei firească. În plus, el se încadra în linia unui puternic curent de opinie susţinut de autoritatea celor mai de seamă reprezentanţi ai scrisului. Eminescu, la rîndul său, aprecia superlativ scrisul lui Bălcescu şi limba populară, vorbită ori păstrată în texte vechi, din care îşi culegea „fondul inspiraţiunilor". La rîndul său, Alecsandri prelucrează motive folclorice şi publică celebra culegere de poezii populare. Russo, Odobescu, Hasdeu, Creangă, Slavici, Coşbuc şi alţii, fiecare în felul său propriu, au contribuit la impunerea noului model de limbă literară prin îmbinarea armonioasă şi artistică a elementelor culte, de pînă la ei, cu cele populare, lăsînd, tot fiecare în stilul său, calea deschisă pătrunderii neologismului necesar şi a celui ce sporea disponibilităţile stilistice ale sinonimiei.

„Nu este iertat *orişicărui autor* (s. n.) de a schimba limba părinţilor după placul său". Deci, nu „orişicărui" autor îi este admis, nu „după plac", ci, hotărît, după cerinţele limbii. Dar aceste cerinţe erau greu de precizat şi de

Scanned with OKEN Scanner

impus. Cunoaşterea tendinţelor reale ale evoluţiei limbii, orientarea activităţilor ştiinţifice, didactice şi de cercetare, derivînd din această cunoaştere, nu se sincronizau decît parţial şi, aşa cum am mai subliniat, neoficial. Oscilaţiile, schimbările punctelor de vedere, contradicţiile proprii, le întîlnim la tot pasul cînd este vorba de neologisme. O dovadă concludentă o constituie şi lipsa de temei a unei afirmaţii ca aceasta extrasă din scrisoarea amintită : „De ce să zicem : *Erede*, *ereditate* etc., în loc de *moştenitor*, *moştenire* ?“ Ideea „depărtării“ de popor, prin procesul nestăvilit al pătrunderii neologismelor cerute de formarea limbajelor de specialitate, era conservatoare şi Negruzzi se abătea în repetate rînduri de la acest principiu înţelegîndu-i limitele. Mai ales în limbajul juridic, substituirea unor termeni vechi cu neologisme i se părea o imposibilitate, dacă nu un sacrilegiu. El argumenta lipsa de temei a unei asemenea măsuri (generalizînd !) şi atrăgea luarea aminte cu privire la deficitul uriaş pe care l-ar fi înregistrat limba, expresivitatea ei, prin înlocuirea unui cuvînt de la a cărui rădăcină s-a format o familie cu multiple ramificaţii în formulări sudate, greu de eliminat, imposibil de reformulat : *moştenire*, *moş*, *strămoş*, *moaşe*, *a moşi*, *moşie*, *moştean*, *moşneag*, *moşică*, *moşulică*, *moşnean*, *moştenitor* etc. Şi, într-adevăr, limba nu a respins pe *moştenire* în favoarea noului *ereditate*, aşa cum se temea Negruzzi. Le-a păstrat pe amîndouă. Limbajele speciale ştiinţifice, mai ales cel medical, cel biologic şi juridic, le-au adoptat şi pe *ereditar* şi pe *ereditate*. În acest fel, posibilităţile de exprimare au sporit prin nuanţare şi diferenţiere.

Pentru a nu fi greşit înţeles ori interpretat, el accentuează o idee cu valoare de program : „Repetez ceea ce am zis : cuvintele străine introduse fără trebuinţă şi cele fantastice, iscodite din capriciu, ne fac limba urîtă şi o sărăcesc, împiedică uşurinţa scrierii şi întunecă limpezimea gîndirii. Negreşit, omul de geniu va crea ziceri cît de multe care vor fi primite de popor, dar unde este acest geniu ?“ (E greu de acceptat şi de crezut că Iacob Negruzzi, care-l publicase entuziasmat şi — uneori — trecînd peste părerile unor junimişti, pe Eminescu şi apoi pe Creangă, nu intuise genialitatea acestor modelatori şi creatori de limbă). Posibilitatea apariţiei unui creator ori a mai multora în domeniul

Scanned with OKEN Scanner

limbii literare, al literaturii beletristice nu-i părea de domeniul imposibilului, dar în fața realității, el rămînea sceptic. „Un vechi autor român (C. Negruzzi, n.n.) a zis că mulți dintre cei ce se cred *creatori* sînt *croitori* și încă *croitori* răi" (sublinierile aparțin lui Iacob Negruzzi). În acțiunea în care se angajase, nu i se părea nepotrivit să-și citeze părintele. O secretă mîndrie îl aureolează pe urmașul ilustrului opinent în discuțiile privind unitatea limbii, prozatorul apreciat elogios de către Eminescu.

Altă afirmație, pe care o simțim și azi în simplitatea și profunzimea ei, este cea în care a fost vizat și ironizat purismul și, într-un fel, chiar unele opinii maiorescene, puriste și acestea. „Cu pretenția unei latinități curate nu mai putem amăgi azi pe nimeni" scria Iacob Negruzzi. Aceeași idee o întîlnim și la Eminescu. „Au căutat (pedanții) să ne silească să dovedim că fiecare vorbă e latină și că toți, fără osebire, ne coborîm de-a dreptul de la romani. De prisos aceasta, pentru că nu originea face pe un popor trainic, ci munca lui proprie, fie cu mîna, fie cu mintea... Pierderea cea mai mare era că întreaga comoară a limbii ce stă în zicători, proverbe, inversiuni, adică de fraze gata făcute, moștenite din neam în neam, de la strămoși, se aruncă în apă pentru că în ele nu erau cuvinte de origine latină. Parcă cine știe ce nenorocire ar fi fost aceasta, parcă n-am trăit cu vecinii sute de ani și n-o să mai trăim, pare că se făcuse gaură în ceriu, dacă am primit noi cîte ceva de la ei *și ei de la noi*" (s.n.). (În *Timpul*, 1880, 6. V.; conform și cu Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, București, 1966, p. 137). Apropierea și citarea repetată a lui Iacob Negruzzi alături de Eminescu nu trebuie să conducă la concluzii simplificatoare. Faptele însă nu ne permit eludarea acestor similitudini. Ele sînt rodul unei atente scrutări a faptelor de limbă și au la bază, în mare măsură, nu genialitatea, ci mai ales bunul simț de obîrșie populară. Ca și Eminescu mai tîrziu, Iacob Negruzzi face numeroase trimiteri comparative la alte limbi de cultură. „Temelia noastră este română, să ne mulțumim cu această idee și să fim români!" Este aici enunțată o atitudine realistă, integratoare sub aspect lingvistic. El se întreba, pe drept, ce ar fi devenit limba franceză dacă s-ar fi eliminat din ea cuvintele nelatine. Aceeași întrebare se

Scanned with OKEN Scanner

putea pune și în privința latinei în raport cu greaca. Ce ar fi devenit prima supusă unei operații puriste ? Purismul, sub orice formă și sub orice mască, părea să fie un lucru înțeles, era inacceptabil. Răspunderea, pe care o simțea apăsînd pe umerii săi, este sinceră și asumată programatic.

Fără satisfacțiile unor succese imediate, Iacob Negruzzi este gata, în orice moment, să participe la acțiune pe scară întinsă împotriva unor adversari de temut. Ca și Maiorescu, el considera de mare importanță cîștigarea de partea programului junimist a doi factori hotărîtori : *școala* și *literatura*. Dacă în privința literaturii revista *Convorbiri literare* deținea întîietatea (greu de contestat), în școală autoritatea ei a fost în prima parte (aproximativ pînă în anul 1881) mult mai redusă. Factorii oficiali și liberul arbitru dăscălesc mențineau o stare de confuzie gravă în ortografie. O luptă inegală s-a purtat ani mulți între această grupare particulară, hotărîtă să revoluționeze scrisul și cultura română, și oficialitatea timpului : Ministerul Instrucțiunii, Academia etc. Aproape paradoxal dar au învins cei mai puțin puternici — ca poziție — junimiștii, dar care aveau de partea lor o forță irezistibilă — realitatea istorică a unei limbi vii, puternice, în care se scriseseră și se scriau capodopere. Pornind de la această realitate și avînd-o ca bază, se născuse și se conturase programul „noii direcții".

Un moment semnificativ în activitatea lui Iacob Negruzzi, închinată cu entuziasm cultivării limbii, îl constituie publicarea ultimei *Scrisori*, a V-a. Autorul a simțit nevoia unei precizări pe care o găsim de un bun simț rar întîlnit. „Scopul meu nu este de a face filologie, ci numai de a privi cu luare-aminte mersul lucrurilor și a căuta să aflu *prin presupuneri* (s.n.) și asemănări care va fi dezlegarea *probabilă* (s.n.) ce va da poporul român controverselor și nedumeririlor de astăzi" (*Convorbiri literare*, nr. 9, 11/1878). Ultima *Scrisoare* este și cea mai bogată în exemplificări. Sînt reluate unele probleme care i se vor fi părut autorului că merită să fie aprofundate. El caută să demonstreze imposibilitatea aplicării unor legi fonetice, a căror acțiune încetase de multe secole, la cuvintele recent intrate ori care continuau să pătrundă în vocabularul limbii române. Acesta rămînea deschis și într-un fel avid în a se completa cu tot ce îi era necesar. În intenția autorului *Scrisoarea* urma să fie un ade-

Scanned with OKEN Scanner

vărat *îndreptar ortografic și ortoepic* pentru acel timp. Reiese și din acest document caracterul complex al acțiunilor coordonate de redactorul *Convorbirilor*... Negruzzi a încercat o sistematizare pe grupe distincte de probleme, în funcție de influențe și tendințe, acordînd un rol covîrșitor capacității de selecție a vorbitorilor, a poporului care „va alege ce este util și apt.

Într-o primă grupă sînt puse în discuție formele unor cuvinte, aflate în circulație, scrise în mod diferit avînd în vedere tendințele și orientările diferiților reprezentanți ai culturii, creatori de sisteme ortografice.

I. *Constituție, constituciune, constituțiune, constituționе, constituțio, constituire.*

Autorul nu i-a fost greu să demonstreze influențe heliadiste, pumniste ori franceze directe sau prin filiere. „Ciunele", observa Negruzzi, se află pe cale de dispariție. Primise lovituri nimicitoare și fusese ținta ridiculizării în lucrările lui Alecsandri și ale altora.

Forma terminației „—tione" fusese adoptată de *Dicționarul academic*, „cea mai mare dovadă că poporul românesc l-a respins cu desăvîrșire", nota cu ironie și satisfacție autorul *Scrisorii*, invocînd tot mai des autoritatea *poporului*. În acest sens, se considera că au șanse de a se fixa în limbă o serie de neologisme în formele propuse de Alecsandri : *reducere, deducere, convingere*, pornind de la infinitivul verbelor (forma lungă corespunzătoare) și, care, în limba română, au devenit substantive : *constituire, rezolvare, multiplicare* etc. Deși folosea în scriere unele forme lungi la cuvintele mai noi, considera pe *intuițiune* (folosit chiar de Maiorescu), *superfitațiune, abominațiune, execrațiune, recriminațiune, indiscrețiune, distribuțiune, coalițiune* etc., ca fiind „străine în forma lor și lungi pentru graiul nostru". Simțul limbii îl conduce pe Negruzzi la o previziune realistă pe care timpul a validat-o. El aprecia că vor rămîne cîteva cuvinte noi în forme mai lungi, precum : *națiune, moțiune, rațiune* etc., pentru că sună mai bine în această formă decît în formele scurte : *nație, moție, rație*, în această formă, cel din urmă exemplu, *rație*, este prezent în lexicul actual cu alt sens. În alte situații, opiniile lui nu s-au confirmat fiind limitate de o viziune utilitară, limitatoare. El admitea ca fiind suficiente și necesare doar cuvintele : *întărire* sau

Scanned with OKEN Scanner

întăritură, înmulțire, adunare, învățămînt, așezămînt, ocrotire, încheiere, mîngîiere, pierzanie, apărare, chemare, dăruire, compătimire, năvălire, îmbunătățire și respingea, ca fiind de prisos, pe *fortificațiune, multiplicațiune, adițiune, instrucțiune, instituțiune, protecțiune, conchiziune, consolațiune, perdițiune, presiune, misiune, donațiune, compasiune, invaziune, ameliorațiune*. De observat că, dintre neologismele sinonime pe care Negruzzi le pune pe planul al doilea, unele au intrat și au rămas în limbă, pînă astăzi, chiar în forma lungă : *adițiune, instrucțiune, presiune, misiune* și *compasiune*. Ele au pătruns în lexicul de largă circulație, mai ales în economie și calcul (*adițiune*) ; *instrucție* a rămas în domeniul armatei și al justiției (instituție în care Negruzzi era o prezență remarcabilă). Formele *instrucțiune*-instrucțiuni, pentru *indicație-indicații*, cu sens mai îndepărtat de procesul educativ (prin învățămînt), fac parte din aceeași familie. Celelalte cuvinte, considerate a fi de prisos, sînt și acum prezente în diferite compartimente ale vocabularului. Unele în forme scurte, pierzînd terminația lungă —(*ț*)*iune*) în favoarea lui —(*ț*)*ie : instituție, protecție, concluzie, donație, invazie, ameliorație*. Altele au rămas în limbă cu diferite forme de terminații : *multiplicat* (-oare), *consolat* (-oare), chiar și *ameliorat* (*-oare*).

Despre unele inconsecvențe semnalate în propriul său fel de a scrie, Iacob Negruzzi vorbea ca despre niște lucruri firești. El considera, ca și Maiorescu, „uzul", un fel de logică mecanică a limbii unui popor, ca fiind hotărîtor față de logica ori previziunile unui filolog, care ar putea greși tocmai pentru că are impresia că rămîne consecvent cu tendințele reale ale limbii în timp ce aceasta se abate de la ele. Dacă filologul a înțeles mai puțin exact unele tendințe ale limbii ori dacă limba „se abate" de la ceea ce numesc filologii „tendință", contează mai puțin. Formula „uzul poporului" pare să fie o supapă la care se face apel atunci cînd argumentele științifice nu mai cuprind decît o parte din aspectele problemei.

Alte categorii de neologisme luate în dezbatere în ultima *Scrisoare* ridicau semne de întrebare, din unghiuri diferite. Unele menținеau în rădăcină grupuri consonantice care nu s-au impus. Altele aveau sufixe lungi și în forme fonetice nefixate la un anumit gen etc. : *respect-respept ; legal-legal*

Scanned with OKEN Scanner

mente-legalminte ; amabil-amabile-amaver ; curaj-curagiu ; autor-autore ; creditor-creditore ; problem-problemă ; sistem-sistemă ; puternic-putinte ; onor-onoare ; bel-belă-beleți (în loc de *frumos-frumoasă-frumusețe*). Comentariul autorului *Scrisorii* este în limitele accepțiunii. Dar această *accepțiune* însemna de cele mai multe ori normele promovate programatic în *Convorbiri literare*. Se observă în exemplele citate mai înainte forme analogice : *respect*, italienizante, — *legalminte*, *autore*, *creditore*, *curagiu* etc. Iacob Negruzzi „discută" aspectul unor cuvinte, existența dubletelor în vocabular : *neologism — cuvînt existent* în limbă, și chiar posibilitatea pătrunderii mai multor neologisme sinonime. Se observă un evident progres în gîndirea sa lingvistică, tot mai deschisă înnoirilor. El nu se mai opunea intrării de noi cuvinte în inventarul lexical existent al limbii române, cum sugerase altădată, ci socotea, pe baza comparației cu alte limbi, că și la noi vor putea convietui cuvinte vechi alături de altele noi, sinonime, care, cu timpul, se vor deosebi prin nuanțe și, astfel, vor spori puterea de expresivitate a limbii literare. El dădea ca exemple perechile : *pomenirea-memoria ; azilul-adăpostul ; amorul-dragostea ; demnitatea-vrednicia ; complicația-încurcătura ; dantela-horbota ; exemplul-pilda ; nădejdea-speranța* (incriminat de Maiorescu) ; *veac-secol ; prilej-ocazie ; delicat-gingaș ; cinste-onoare ; glorie-slavă ; frică-temere ; chin-durere ; caznă-schingiuire ; fală-mîndrie ; fudulie-trufie ; mulțămitor-recunoscător ; drum-cale ; vreme-timp ; neam-rudă*. Se observă ușor că Negruzzi include în enumerare și perechi sinonimice în care nu avem un neologism (*frică-temere ; chin-durere*). Am citat, însă, toate exemplele date pentru a sublinia atît caracterul general valabil al previziunii, cît și începutul unei înțelegeri realiste a evoluției limbii în acea perioadă. Dealtfel, Iacob Negruzzi, recunoscînd, în repetate rînduri, că nu este un specialist în probleme de lingvistică, nici în teoriile privind cultivarea limbii, nu și-a arogat, în vreun fel dreptul de a da sentințe definitive. Opiniile lui sînt lipsite, în general de judecăți severe. Faptul că își declina, în felul său modest și sincer, competența filologică este un gest al respectului față de știință, față de teoria bazată pe datele cercetării științifice. În realitate nici un specialist al vremii nu a susținut cu atîta convingere una dintre cele mai controversate acțiuni. Cele mai dese luări de poziție

Scanned with OKEN Scanner

în revista pe care o conducea au un caracter echilibrat, nuanțat-popular. Se simte în fiecare un autentic fior de responsabilitate în fața unei probleme de importanță națională. „Așadar ziceri noi, de soiul celor arătate mai sus, nu le putem izgoni din limbă și chiar dacă am putea, *finețea nuanțelor fiind o bogăție a limbii* (s.n.), nu ar trebui să le izgonim. Dar pe de altă parte a lăsa să urmeze domnia desăvîrșită a anarhiei care ne primejduiește frumusețea, bogăția și originalitatea limbii noastre este o crimă împotriva căreia trebuie să se ridice orice cugetător care-și iubește limba și țara."

În serialul polemic și teoretic susținut prin *Scrisorile* la care am făcut referiri, cea de-a V-a, și ultima, ocupă un loc aparte și în această privință se impun unele constatări. După *În contra neologismelor* (1881) al lui Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi publică un studiu care ar onora orice antologie a clișeelor stilistice frecvente în diferite compartimente profesionale ale limbii în evoluția ei. Intitulat *Vorbe parlamentare*, construit cu ingeniozitatea unei „glosse", pamfletul acesta anticipează sugestiv articolul mentorului *Oratori, retori și limbuți* (1902). Alternarea în prim plan a celor doi fruntași junimiști este o realitate și un argument de luat în seamă atunci cînd vorbim despre unitatea constantă în actiunea asumată voluntar și hotărît. O lectură actuală, atentă, a contribuției lui Iacob Negruzzi în această acțiune ar schimba multe dintre opiniile (sau prejudecățile ?) care astăzi nu se mai susțin decît prin ocolirea adevărului.

Pus sub girul unui motto celebru : *Words, Words, Words !* (Hamlet), pamfletul lexico-sintagmatic *Vorbe parlamentare* constituie cel mai virulent atac îndreptat împotriva stilului demagogic parlamentar. Un adevărat studiu de patologie semantică asupra clișeelor stilistice din vorbirea politicienilor vremii. Se știe că, după gazetari, parlamentarii, cei mai mulți dintre ei fiind avocați, formau o categorie aparte printre cei ce împestrițau limba cu formule străine de sintaxa limbii române. Această „beție" lexicală, sintagmatică și semantică se caracterizează printr-o terminologie strident neologizantă, bombastică, grotescă. Spiritul de fin polemist și ironia acestui bun cunoscător al limbii române ni se relevă din plin în studiul amintit, unic în felul său. Analiza celor 24 de clișee lexicale îl apropie simțitor de procedeul folosit de Caragiale în satirizarea limbajului sforăitor al politicienilor contaminați de morbul demagogiei. Se observă o înrudire frapantă între

Scanned with OKEN Scanner

propozițiile, frazele ori expresiile incriminate de Negruzzi și acea chintesență a „beției de cuvinte" și a inculturii eroilor din comediile lui Caragiale, O *noapte furtunoasă* (1879) și O *scrisoare pierdută* (1884). Cele două comedii se tipăresc aproximativ în aceeași vreme cu pamfletul stilistic al lui Negruzzi. Acesta se încheia prin parafrazarea, în manieră inversă, a „Glossei" eminesciene, în raport cu prima strofă, prin inversarea celor 24 clișee analizate ori repudiate ca fiind situate în zonele automatismului unui limbaj devenit mecanic, neliterar. Iată cum sună această grupare de clișee :

„Domnilor

Îmi împlinesc o sacră datorie, trăgîndu-vă atențiune că trebuie să vă schimbați vorbirea cu o oră mai înainte ! De ce vă ascundeți după deget ? Frazele acestea nu mai merg. Declar sus și tare, și mă fac forte să v-o probez, că suntem în zi de grea cumpănă, cînd micile noastre neînțelegeri trebuie să dispară ! În asemenea momente totdeauna românii au știut să se unească. Dacă pe viitor nu lăsați aceste vorbe, vă voi denunța opiniunii publice, voi biciui, voi strivi răul ori din care parte ar veni ! A sosit momentul să vă coborîți, să intrați în națiune pe poarta cea mare ! Cum ? Ați mai urma în aceste abuzuri ? Nu ! de o mie de ori nu ! Susțin și voi susține, am zis, zic și voi zice : pericolul bate la porțile cetății ! Toți românii au să se scoale ca un singur om contra voastră ! Fiți fiii operelor voastre ! Fiți în națiune, prin națiune și pentru națiune ! Lăsați frazele, primiți-mi acum propunerea și pe urmă mă veți spînzura ! Nu este, nu poate fi nici un român care să mai ție la asemenea vorbe ! Da, primiți-mi propunerea și Dumnezeul părinților voștri vă va binecuvînta !".

În fața acestei avalanșe a vidului verbal, a lanțului logoreic, a exprimării neînsuflețite de o reală vibrație, autorul are motive să deplîngă sterilitatea expresiei, degradarea elocvenței și anemierea pînă la distrugere a unui fel particular de comunicare, extrem de penetrant prin reluarea lui de către presă și apoi de către mulți vorbitori. Avem a face cu o decodificare semantică a demagogiei parlamentare cu grave efecte în comunicarea verbală sau scrisă. Efectul înregistrat în epocă nu-l putem aprecia cu exactitate, dar avem suficiente dovezi că a fost destul de însemnat, mai ales, pornind de la faptul că autorul pamfletului și el parlamentar și contactul său cu acest mod de a se vorbi a fost direct. Nicăieri

Scanned with OKEN Scanner

nu ar fi găsit, în acea vreme, un material mai potrivit decît în sloganele „gîndirii" unor „reprezentanți ai națiunii". Efectul coroziv pare să fi fost indiscutabil. Loviturile pe care le primeau „stricătorii de limbă" veneau din direcții multiple și se menținеau constante. Ceea ce trebuie reținut este latura vizibilă a unei conlucrări tacite pe mai multe planuri fără să existe „un manifest", „un program", „un regulament" la care să aflăm o subscriere, o adeziune. Reiese în mod clar că principiile maioresciene au stat la baza întregului proces de modernizare a limbii române literare, ca *principii*, nu ca *dogme*. De aici aparentele contradicții ce pot fi detectate atît în publicația junimistă cît și în alte ziare și reviste de aceeași orientare ori simpatizante. Am citat în repetate rînduri prezența lui Eminescu în acest front de luptă, deși el acționa prin coloanele ziarului *Timpul*. Am citat, de asemenea, personalități care nu aparțineau *noii direcții* (Russo), dar care au premers-o și de la care *Junimea* a preluat o seamă de idei, principii etc., dealtfel, erau problemele ce se năsteau din evoluția firească a limbii și care cereau răspunsuri, cereau soluții. Evident, ar fi o regretabilă eroare a ne menține în ignorarea unei contribuții de talia celei pe care am căutat s-o probăm, numai pentru că acest autor a rămas în umbra operei altora ori și mai grav, doar pentru că nu ne dăm osteneala să valorificăm în mod cinstit un autor cu merite inconfundabile pe linia afirmării limbii române literare unitare în faza ei de modernizare.

*

Dacia literară propunea o orientare spre marile filoane aurifere, izvoarele naționale, în literatură și cultură. Chiar din primul său număr, revista, care apărea în capitala Moldovei, urmărea să devină o publicație pentru toți românii și ilustra tezele programatice cu opere de valoare. Revista *Convorbiri literare* merge pe același drum. Alt moment istoric și alte condiții culturale favorizau o adevărată revoluție în limbă. În plus, revista ieșană impune, atît cît îi stă în puteri, colaboratorilor săi, ortografia maioresciană. Prin aceasta se începe adevărata uniformizare a scrierii naționale. De aici înainte se poate vorbi că limba națională se transformă prin tipar în „mass media" și devine un factor al „conducerii centralizate a societății" (vezi și Marshall Mc Luhan, *Galaxia Gutenberg*, București, 1975, p. 380).

Scanned with OKEN Scanner

Întreaga acțiune teoretică și polemică, toate principiile prin care se urmărea fixarea în tipare trainice a unei limbi literare moderne au fost slujite pe deplin în revistă de prezența operelor și capodoperelor celor mai reprezentativi scriitori români. Prestigiul campaniei duse în paginile revistei se susținea atît prin articolele de specialitate (filologie, etimologie, lexicologie etc.) cît și, sau mai ales, prin valoarea artistică a celor mai multe dintre scrierile publicate aici. Este de observat cum expresia artistică se debarasează de ornamentația retorică heliadescă ori bolintiniană, se șlefuiește, capătă relief și profunzime. În frază, perioada se simplifică, lăsînd locul unei exprimări fluente, purtînd pecetea clarității, a formulării sintetice, reflexive. În acest sens, este de ajuns să citățm cîteva momente. Între 1868 și 1869, Alecsandri publică în *Convorbiri literare* ciclul *Pasteluri*, iar în 1885 drama *Ovidiu*, considerate ca fiind cele mai reușite creații ale sale. Fără a putea epuiza sumarul colaborărilor lui la revista junimistă, vom reaminti și poemele : *Dan, căpitan de plai*, *Dumbrava roșie*, precum și poeme din ciclul *Ostașii noștri*.

Eminescu a fost publicat cu entuziasm în *Convorbiri literare* de către Iacob Negruzzi. Istoria acestui debut se leagă în exclusivitate de personalitatea redactorului revistei. Nu se insistă, în acest sens, nicăieri asupra noutății cu totul ieșite din comun a poemului *Venere și Madonă* pe care „conservatorul" redactor îl publică fără nici o reticență. „În sfîrșit, am dat de un poet !" afirma el parcă speriat de o asemenea nesperată descoperire. Era exact ce se cerea în paginile unei publicații animate de mari ambiții. Să i se fi părut lui Negruzzi că primii trei ani din viața revistei au fost o *veșnicie* în așteptarea celui care i-a stîrnit exclamația ? Îl bănuia ? Îl aștepta ? Oare, Alecsandri nu era, în viziunea redactorului, un poet ? Greu de crezut, că nu. Dealtfel, doi ani mai tîrziu, Titu Maiorescu, în *Direcția nouă*, își mărturisea deschis unele rezerve, alături de fine și pătrunzătoare observații de gust și judecăți de valoare neatacabile (*Convorbiri literare*, 1872, nr. 16, p. 214 și următoarele și nr. 17, p. 253 și următoarele). Faptul că, în ordinea enumerării lui Maiorescu, Eminescu era situat după Alecsandri avea o explicație protocolară pe care și Eminescu o cultivase, înainte de aceasta, cu doi ani, în *Epigonii*, precum și valoarea reală a

Scanned with OKEN Scanner

lui Alecsandri. Maiorescu nu putea trece peste aceasta din urmă. Studiul maiorescian de analiză și directivă era posterior romanticei ierarhii încercate de Eminescu în *Epigonii.*

După cele două poeme : *Venere și Madonă* și *Epigonii*, tot în anul 1870, Eminescu încredințează lui Iacob Negruzzi tot ce a scris. Amintim doar de *Făt-frumos din lacrimă*, *Sărmanul Dionis*, *Călin, file din poveste*, *Scrisorile* etc. Începînd din 1875, Creangă tipărește în *Convorbiri* aproape tot ce a scris. Caragiale își face debutul în revista de la Iași cu *O noapte furtunoasă* (1879) și mai apoi tot acolo vor apărea *Conu Leonida față cu reacțiunea*, *D'ale carnavalului*, *Năpasta*, *O făclie de paște*. Ioan Slavici tipărește în aceeași perioadă aproape toate nuvelele sale, iar Ioan Ghica *Scrisorile* către Vasile Alecsandri. Tot în *Convorbiri* apar fragmente din *Pseudokynegetikos*, de Al I. Odobescu și alte opere care au rezistat timpului.

Am considerat necesar să reamintim aceste biruințe ale scrisului artistic românesc pentru că adevărul ne obligă să apropiem toate aceste succese de activitatea și personalitatea lui Iacob Negruzzi. „*Convorbirile* nu erau ele proprii ale Societății *Junimea*, ci mai mult ale d-lui Negruzzi, care le dirija și se ocupa de ele. De multe ori apăreau în revistă pagini care nu se citiseră la *Junimea* sau care, citite, se găsiseră mediocre sau proaste" (G. Panu, *Amintiri de la „Junimea" din Iași*, 1908, București, p. 58). De cele mai multe ori, ceea ce apărea în revistă era doar de el aprobat. Nu de puține ori a intrat în conflict cu opiniile grupului din care făcea parte, publicînd ceea ce la lectură în *Societate* nu întrunise aprobarea unanimă. Lectura poeziei *Epigonii* a produs iritație și controverse, dar ingeniosul gazetar cultural a anunțat în fața unui rigid auditoriu hotărîrea sa de neclintit : „O public !" și a publicat-o pe pagina întîi ; la fel a procedat și cu *Scrisoarea III* a lui Eminescu, urmată de sciziuni în *Junimea.* (Panu, care se opusese din toate puterile publicării acestei *Scrisori* și avusese destui adepți, părăsește pentru totdeauna *Junimea*). Citatul dat mai înainte este semnificativ. Iacob Negruzzi se declarase „indiferent la o poezie așa de frumoasă, dacă cuprinde aluzii politice sau nu". Sînt documente asupra cărora trebuie să ne aplecăm mai cu atenție și să le luăm în seamă în raport cu adevărata lor semnificație. „Nici Societatea *Junimea* în genere și nici sub-

Scanned with OKEN Scanner

scrisul în special nu au nici un amestec la redacţia *Convorbirilor*. Atît *meritul* cît şi *responsabilitatea* acestei întreprinderi privesc *exclusiv* pe d. Iacob Negruzzi" (s.n.). Aşa suna o declaraţie dată de Titu Maiorescu în 15 iunie 1867 (*Convorbiri literare*, 1867, p. 112) şi reluată în aceeaşi revistă în 1871, după primul incident cu Hasdeu. Dacă dăm crezare, în întregime, lui Maiorescu (şi avem toate motivele să facem acest lucru), atunci trebuie să admitem că rolul lui Negruzzi a fost chiar mai mare decît putem descifra din documente. Tot pentru o situare exactă pledează şi un alt act din epocă. Este vorba despre o scrisoare (la data documentării noastre — 1974 — încă inedită, aflată în fondul *Muzeului literaturii române* din Iaşi) trimisă de un junimist obscur, Gheorghe Roiu, unui amic, Constantin Meissner, la 17 decembrie 1873. „*Junimea* toată se află sănătoasă, din toţi Iacob Negruzzi îmi place mai cu osebire — după opiniunea mea este un om cu inimă bună şi *mai mult, fără el, Junimea s-ar duce pe beţe*" (s.n.). Şi aceasta la un an după ce Titu Maiorescu trasase *Direcţia nouă*.

Corespondenţa directă dintre redactorul *Convorbirilor* şi marii scriitori ori alţi oameni de cultură ai timpului a fost de proporţii necomparabile. Poate că nimeni dintre cărturarii timpului nu a purtat o atît de vastă corespondenţă în acea vreme. În volumele I, II, III din *Studii şi documente literare*, I. E. Torouţiu publică peste 700 de scrisori adesate lui Iacob Negruzzi din toate colţurile *întregii* ţări şi din multe alte părţi ale Europei. Era o corespondenţă cu multiple implicaţii şi strîns legată de aplicarea programului junimist. Multe dintre aceste scrisori se refereau direct la probleme de limbă. Putem reface un original procedeu de a duce tratative în secţiuni, pe probleme. Între acestea, cele privind limba au o tensiune aparte. Gravitatea demersului are totdeauna sobrietate.

Lipsit de talent artistic, Negruzzi pare să fi avut vocaţia de a stimula talentul altora. Intervenţiile lui în textele trimise spre publicare au produs multe supărări veleitarilor de felul lui Nicu Gane (vezi I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *S.d.l.*, vol. I, p. 31). Avem motive să-i recunoaştem o asemenea competenţă, pornind tot de la documentele timpului. Eminescu îi scria de la Viena, în anul 1870, în legătură cu poemul Epigonii : „Mi se pare că strofa a treia nu se potriveşte cu întregul. Se poate cum că numai mie mi se pare, se

Scanned with OKEN Scanner

poate cum că și multe altele mi s-ar fi părînd bune, și ar fi rele; *în fine ceea ce nu se va potrivi, puteți șterge în bună voie*" (s.n.). (În compartimentul *Junimea*, din vol. I, *S.d.l.*, p. 311). În același an, în legătură cu basmul *Făt frumos din lacrimă*, Eminescu îi scria, tot din Viena, lui Negruzzi: „Veți vedea din stîngacele schimbări și din neputința de a corija esențial pe *Făt-frumos* că v-am spus adevărul. De aceea, vă rog, mai citiți-l d-voastră și *ștergeți ce veți crede că nu se potrivește* (s.n.), căci eu nici nu mai știu ce se potrivește și ce nu". În răspunsul său, diriguitorul *Convorbirilor...* îl îndemna pe Eminescu să-și cultive talentul (!). Avea conștiința că noul său colaborator ar fi fost depozitarul a ceea ce se numea talent? Acest îndemn, în asemenea formulare nu-l mai întîlnim în corespondența sa.

În 1876, Titu Maiorescu îi scria din Berlin, trimițîndu-i traduceri din Schopenhauer pentru a fi publicate în *Convorbiri*: „...fă bine, mai îndreptează-mi traducerea cu ocazia corecturii. Eu n-am revăzut-o bine. *Curăț-o mai ales de unele neologisme* (s.n.). (*S.d.l.*, vol. I, p. 4). Ne aflăm cu cinci ani mai înainte de atacul din *În contra neologismelor*. Tot Maiorescu îi scria din București, în același an, insistînd ca Iacob Negruzzi să-i publice în *Convorbiri* pe un protejat al său (Bărbescu, fost revizor școlar). Negruzzi nu pare să fi fost impresionat de demersul mentorului și nu-l publică. Maiorescu intervine din nou, mascîndu-și insatisfacția cu o anume notă de umor pentru a-l îmblînzi pe excesivul executor: „...trebuie remaniat, nu băiatul, ci articolul. Dacă voi avea timp, fac eu remanierea; dacă nu ți-l trimit tale quale peste cinci zile și atunci *foarfecă-l cu marea deprindere ce o ai*" (s.n.). Mai tîrziu, Maiorescu îi scrie (București, 12 septembrie, 1881), trimițîndu-i la Iași manuscrisul articolului *În contra neologismelor*: „Eu cred acest articol cel mai cu temei și mai sfîrșit în felul său din cîte le-am scris pînă acum. Dacă îl citiți din întîmplare acum sîmbătă la *Junimea* (și este d.e. și Lambrior sau Burlă de față), te rog spune-mi unde ați crede că este ceva de schimbat. Cum știi, eu sînt ușor de convins în privința unor asemenea schimbări (stilistice mai ales) și aș avea timp să le fac înainte de a se începe tiparul, care pentru numărul de la 1 noiembrie se face cam de pe la 3—4 octombrie". Observăm că autorul sistemului modern de scriere, cu alfabet latin, omul de vastă

Scanned with OKEN Scanner

cultură — inclusiv cultură lingvistică — nu ezită, după două decenii de activitate, să primească recomandări de la alţi junimişti care nu aveau nici pe departe o reputaţie egală cu a lui. (Pentru cunoaşterea unor date succinte asupra celor doi filologi : Al. Lambrior şi Vasile Burlă, trimitem la recenta lucrare *Dicţionar de lingvişti şi filologi români*, de Jana Balacciu şi Rodica Chiriacescu, Bucureşti, 1978, p. 83 şi 159).

În afară de vasta corespondenţă, din care am citat mai înainte, sfaturile pe care Iacob Negruzzi le dădea la „poşta redacţiei" se adresau, în 1870, şi celui care avea să devină marele istoric A.D. Xenopol şi viitor convorbirist (*S.d.l.*, vol. II, p. 7). Subiectul corespondenţei se referea la îmbogăţirea „tezaurului limbistic" din izvoarele nesecate ale creaţiei populare.

Ioan Slavici îi scrie din Viena (18.III.1872) şi-i trimite manuscrisul la povestea *Floarea codrilor*, rugîndu-l că, de va fi admisă, să aibă grijă „să-i mai facă ici, colo, cîte o schimbare". Şt. O. Iosif i se adresa, şi el, cam în acelaşi mod. „Dacă vă mai rămîne timp şi pentru încercările mele aici alăturate, vă rog cetiţi-le şi le corijaţi" (20 sept. 1893). La rîndul său, Vlahuţă îi mulţumeşte pentru că l-a învăţat să scrie. „Mi-aţi deşteptat gustul de a scrie, şi ceea ce e mai mult m-aţi învăţat a-mi cîntări fiecare vorbă — vă voi fi pururea recunoscător". Iosif şi Vlahuţă rămîn, cu toate că unii istorici literari îi consideră oarecum minori. Pe Iacob Negruzzi îl ignoră cu toţii.

Mai consemnăm în corespondenţa pe această temă schimbul de scrisori cu A. de Cihac. Cihac se consulta, epistolar, cu Negruzzi în multe probleme cu privire la limba română (vezi D. Bugeanu, *Concepţia lingvistică a lui Alexandru Cihac*, *L. R.*, XVI, 3, 1967). Din Italia, Angelo de Gubernatis îi cere informaţii despre scriitorii români mai de seamă pentru a-i cuprinde într-un dicţionar care urma să apară la Florenţa. „Pentru acest serviciu *internaţional* (s.n.), pe care îl faceţi României, toţi compatrioţii d-voastră, cărora le plac literele, vă vor rămîne obligaţi" (*S.d.l.*, vol. III, p. 66). Din Cehoslovacia îi scrie Ioan Urban Jarnik, cerîndu-i concursul pentru a înlesni, la Praga, cunoaşterea limbii şi literaturii române. Avea legături cu oraşele principale din ţara întreagă, pledînd la toţi intelectualii români de seamă pentru acceptarea programului „direcţiei

Scanned with OKEN Scanner

noi". De asemenea, menţinea o legătură strînsă cu personalităţi din Berlin, Viena, Paris, Bruxelles, Roma, Istanbul etc. Oriunde se afla un intelectual român sau străin interesat de limba şi literatura română părea lucru firesc şi obligatoriu să aibă legături cu Iacob Negruzzi, să-l consulte, să-i solicite ajutorul, colaborarea.

Un alt document ilustrativ pentru zelul constant de care a dat dovadă Negruzzi poate fi considerat scrisoarea trimisă lui Ilarion Puşcariu, la 23 august 1874 (*S.d.l.*, vol. V, p. 148). Atitudinea redactorului este asemănătoare celei a lui Maiorescu privind felul cum scriau intelectualii români din Transilvania. În textul trimis de Puşcariu, în care era prezentată personalitatea mitropolitului Andrei Şaguna, Negruzzi depistează cuvinte şi expresii considerate ca fiind de neînţeles pentru români, multe din ele creaţii ale autorului. În plus, cele mai multe neologisme prezente în acest text îi păreau lui Negruzzi că nu au şanse de a se fixa. Exemple: *concipiare*... „concipiarea unor probleme". De unde concipiare? Noi avem *zămislire*, *formare*, *întocmire*, *a da naştere*, *a crea* etc., la nevoie a *concepe*, dar *concipiare? !*" Negruzzi respingea şi pe *conchiamă* în favoarea lui *convoacă*, „aşa cum e admis în România de 40—50 de ani". Nu-i sună frumos şi nu găseşte necesară nici perechea *conturbat* — *neconturbat*. I se par mai fireşti *neliniştit* — *neturburat* — *neîmpiedicat*. Ca şi în alte situaţii la care ne-am referit, se opune tendinţei de a se înlocui cuvinte existente cu neologisme care nu sînt în spiritul limbii, pe care o falsifică şi o aspresc. Îl supără stridenţa lor, şocul produs prin impactul dur, prin stridenţă. Multe din observaţiile lui s-au dovedit întemeiate ori pur şi simplu, s-au potrivit evoluţiei limbii în perioada următoare, confirmînd acel simţ nativ, cu privire la limbă, pe care îl avea. „De ce — scrie el — *laborare*, *decide*, *vanitate*, *corege*, *praxă*, în loc de *muncă*, *hotărî*, *deşertăciune*, *îndreptare*, *practică*... fără voie se depărtează de limba scrisă, de limba poporului... Să ne opunem propriei noastre plecări, căci nu natura, ci şcoala ne-a învăţat să ne schimonosim frumoasa noastră limbă". Într-o altă corespondenţă îl face atent pe colaboratorul transilvănean că litera *ḑ* pe care acesta o foloseşte, la *Convorbiri literare* a fost eliminată şi peste tot se scrie cu z. Negruzzi susţine în faţa lui Puşcariu că singurul ar-

Scanned with OKEN Scanner

gument pentru menținerea unui neologism derivă din principiul circulației în limbă a acelui cuvînt la cît mai mulți vorbitori. „Între *suspectat* și *suspicionat* se păstrează primul pentru că circulă în toată România, deși ambele sînt străine" (*S.d.l.*, vol. V, p. 148). În limbă au rămas și *suspiciune* și *suspectare* (format de la a *suspecta*).

Se pare că Hasdeu era singurul căruia Negruzzi nu-i aplica ortografia „noii direcții". Cît privește o altă autoritate în lingvistica timpului, Al. Philippide, Negruzzi — în raporturile cu acesta — invoca principiul „unității scrierii" în paginile revistei. Într-o scrisoare din 19 decembrie 1891, redactorul îi scrie lingvistului ieșean că a citit cu plăcere materialul ce i-a fost trimis pentru numărul jubiliar (este vorba de un articol intitulat *Idealuri*). „Am să public articolul «Idealuri» întocmai și fără a schimba un cuvînt din el — afară negreșit de ortografie, căci trebuie să menținem unitatea scrierii în corpul aceleiași reviste" (Document inedit în fondul *Muzeului literaturii române* — Iași, 1974).

Din bogatul material bibliografic am excerptat cîteva exemple care pot contribui la fixarea mai exactă a contribuției lui Iacob Negruzzi la aplicarea programului junimist privind limba sub cele două aspecte: *scris* (ortografie-literatură) și *vorbit* (de către toți cetățenii patriei). Nu avem un termen de comparație pentru a stabili o ierarhie valorică și a situa definitiv locul lui Iacob Negruzzi în procesul de înfăptuire a unei adevărate etape de aur a culturii române. A făcut-o, însă, succint, sugestiv, convingător G. Călinescu. „Rar scriitor mai dezinteresat, mai în stare de a se bucura de geniul altora și de a se eclipsa în fața lor" (*Istoria literaturii române de la origini și pînă în prezent*, București, 1941, p. 378).

*

Prezența universitarilor filologi (ieșeni) la *Junimea* ori în paginile revistei *Convorbiri literare* merită luare-aminte, atît prin rolul pe care l-au avut aceștia, cît și pentru faptul că atragerea lor în susținerea programului junimist, publicarea a numeroase studii filologice, participarea acestora la înflăcăratele dispute și controverse pe teme de specialitate, critica necruțătoare împotriva unor lucrări care excelau prin stîlcirea limbii, prin caracterul lor artificial, sînt

Scanned with OKEN Scanner

în întregime datorate activităţii directe ori indirecte a lui Negruzzi.

La *Junimea*, era cunoscută fobia aristocratică a lui Vasile Pogor faţă de lingvişti şi de problemele filologice. În ciuda temerilor acestora de a-şi face cunoscute lucrările, pentru a nu-i alimenta ironiile lui Pogor, Negruzzi, cu un simţ care nu da greş, detecta în buzunarele ori în servietele lor paginile pe teme lingvistice, bune sau rele, înţelese de el, ori nu, şi le publica în *Convorbiri*. Filologii, protejaţi şi stimulaţi în acţiunile lor de redactorul unic al revistei, citeau în şedinţele *Societăţii* mai ales cînd lipsea Pogor. Dar, cînd acesta participa la adunările în care se făcea lectura unui asemenea material, el întrerupea pe cel ce citea, îl zeflemisea, în timp ce Negruzzi pîndea momentul potrivit pentru a intra în posesia manuscrisului. Era singurul care nu se descuraja în faţa zeflemistului aristocrat. În felul acesta, o parte din acţiunea lui Negruzzi trebuia pusă la adăpost chiar din faţa unor piedici din interiorul mişcării. Executorul legatului junimist aplica fără abatere, cu o inspiraţie nativă, principiile programatice pe care alţii le ignorau.

Primul studiu de amploare care a reţinut atenţia se intitulează *Critica ortografiei d-lui Ciparíu* şi a apărut nesemnat (*Convorbiri literare*, 1.VIII.1867, p. 147 şi următoarele). De fapt este vorba de partea a IV-a din lucrarea lui Maiorescu *Despre scrierea limbii române*, 1866. Precizarea se face şi în preambulul articolului respectiv. Autorul pune pe două coloane cuvintele aşa cum le scria Cipariu şi cum erau scrise şi rostite de vorbitorii limbii române. Demonstraţia era făcută pentru a sublinia că scrierea etimologizantă cipariană presupunea că toţi vorbitorii limbii române ştiau, ori, cel puţin, aveau cunoştinţe suficiente de limbă latină. Ceea ce pentru acea vreme era o cruntă ironie. În articol se susţinea ideea că ortografia trebuie să reflecte stadiul de atunci al limbii şi nu al unei epoci de multe secole depăşite. Viziunea teoretică asupra evoluţiei limbii este în acest articol, profund dialectică.

Alianţele filologice includeau atît pe specialişti cît şi pe diletanţii care îşi aveau o faimă recunoscută în alte domenii. Este cazul lui Alecsandri, care, începînd cu nr. 11, din 1869, al *Convorbirilor*, publică articole din *Dicţionarul*

Scanned with OKEN Scanner

grotesc. În numerele 6 și 7 din același an se publică un *Catalog al plantelor* în limba latină și română, de Costache Negruzzi — lucrare foarte importantă pentru formarea vocabularului științific.

Prezența filologilor ori a studiilor filologice în revistă poate fi urmărită an de an, ca o veritabilă constantă. Este unul din argumentele de bază cu privire la caracterul programatic al acțiunii susținute în paginile *Convorbirilor*. Astfel, în *Convorbiri literare* nr. 8/1870, în *Studii asupra stării noastre actuale*, de A. D. Xenopol, este inserat și un capitol intitulat *Stricarea limbii*. Autorul își exprimă poziția sa antipuristă și se pronunță pentru păstrarea în limbă a cuvintelor pe care aceasta le-a asimilat de-a lungul istoriei și care continuă să aibă și să comunice un sens, un concept, o idee, totul în comunicarea maselor de vorbitori, în care cuvîntul incriminat constituie încă o puternică verigă. În principiu, opiniile lui Xenopol converg cu cele ale lui Maiorescu și Negruzzi. Evident, nuanța de susținere a unui principiu se observă în bogata argumentație și în sugestiile conținute. Seria de articole începuse să apară în *Convorbiri literare* încă de la 1 martie 1870, stîrnind vii dispute și întîmpinînd o puternică opoziție din partea lui Petre Carp și a lui Vasile Pogor. Cu toate acestea, Negruzzi îi publică „pe propria mea răspundere" ciclul, atrăgîndu-i atenția că are în *Junimea* „judecător cu multe cunoștinți și cu multă subtilitate".

În *Convorbiri literare*, numerele 2—10, tot din 1870, sub semnătura lui Vasile Burlă a apărut un amplu studiu sub titlul *Observații critice asupra gramaticii române* (este vorba de un atac îndreptat împotriva *Gramaticii limbii române*, de Timotei Cipariu) în care se exprimă același punct de vedere antipurist și se atacă procedeul de a se construi întîi sistemul și apoi de a-l aplica mecanic unei limbi pe care autorul gramaticii nu a avut-o în vedere inițial. Semnatarul articolului demonstrează argumentat dispariția din pronunțare a lui *u* (mut) și face pertinente observații în legătură cu progresul în limbă.

O privire atentă asupra acestui pestriț „front comun" pentru impunerea liniei junimiste este în măsură să ne întărească în convingerea că Negruzzi reușea să alinieze între combatanți chiar și pe unii lingviști mai conservatori. Este

Scanned with OKEN Scanner

cazul latinistului N. Quintescu. Acesta, în patru numere consecutive (C. L., nr. 21—24, 1871), a susţinut polemica asupra *Proiectului* de *Dicţionar al Societăţii Academice*. Este anul în care Eminescu semnează, în *Convorbiri literare*, poemele *Mortua est*, *Înger de pază*, *Noaptea*, iar Alecsandri publică, în aceeaşi revistă, cea mai mare parte a *Pastelurilor*. Simultan îşi face reapariţia Vasile Burlă, care îndrepta un puternic şi virulent atac împotriva oficialităţii în articolul *Contra ortografiei impuse şcoalelor române* de Ministerul Instrucţiunii Publice. „Contra" şi „în contra" sînt formele făţişe de adresare în campania junimistă. Jumătăţile de măsură în atitudine nu le sînt cunoscute. Articolul amintit exprima punctul de vedere ferm al *Junimii* în contra unei legislaţii anacronice. Autorul elogiază pe Samuil Micu şi Gh. Şincai pentru „alungarea vălului slav de pe limbă" (referindu-se la *Cartea de rogacioni*, 1779) a lui Samuil Micu şi la *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780) semnată de cei doi cărturari, fruntaşi ai *Şcolii ardelene* şi critică, în acelaşi timp, introducerea de către aceştia a unei ortografii artificiale, care a proliferat prin intermediul şcolii. Ministerul respectiv introdusese o lege prin care impunea o ortografie greoaie, fără să ţină seama de eşecul ortografiei Societăţii Academice. „Cel ce voieşte să stabilească azi norme ortografice trebuie să cunoască cu exactitate stadiul prezent al cercetărilor lingvistice. D-l ministru Tell s-a înşelat încredinţîndu-se în oameni necunoscători".

Problema scrierii este ridicată de participanţii la campania *Junimii* la rang de problemă naţională, problemă de stat, şi lupta s-a dat pentru ca scrierea bazată pe normele maioresciene să poată fi impusă... statului, adică Ministerului Instrucţiunii, Academiei. O confruntare care nu a fost deloc formală sau blajină, şi de aici şi meritul real al celor care au învins într-o luptă mai mult decît inegală.

De observat că atacurile junimiste erau îndreptate direct împotriva instituţiilor cu putere de decizie, dar şi în contra unor manifestări de mai redusă actualitate şi însemnătate. Astfel, în nr. 2/1872 al revistei, S. G. Vîrgolici întreprinde un atac necruţător, avînd ca obiect revista bilunară *Transacţiuni literare şi ştiinţifice*, care apărea sub direcţia

Scanned with OKEN Scanner

lui August Treboniu Laurian și Șt. Michăilescu. Stilul articolului este incisiv, marcat de interogații ce păreau fără replică. „Ce scrie revista ? pe cine interesează ? Cine o citește... ca să înțelegi trebuie să cunoști multe limbi străine, să te deprinzi cu stilul și expresiunile cele mai searbede și fără de gust, parte luate din alte literaturi, parte născocite de autori. Iată un exemplu : „Erá ua di de véra. Arisiți'a lui cuptoru părea c-o oprise carrulu soarelui pe bolt'a Parisulú. Cetatea vietiei lonègediia în *far niente*" (Poezia popularia, un cantaretiu uitat" — este vorba de Anton Pann, n.n.). Singurul lor rezultat pozitiv este că adaugă mai mult babilonia în limba și ortografia noastră" — conchide S. G. Vîrgolici. Se remarcă, în afară de vehemență, claritatea și concizia expresiei la Vîrgolici, și aceasta în tot ce a publicat în raport cu textele ori volumele analizate și supuse focului criticii.

Un moment semnificativ îl reprezintă apariția în numărul 2 al revistei *Convorbiri literare* (1873) a articolului *Beția de cuvinte*, un adevărat studiu de patologie literară, prin care Titu Maiorescu supune unei execuții fără scăpare felul cum se scria în *Revista contimporană*. În numerele 9 și 10, mentorul junimist republică partea a III-a din studiul său *Despre scrierea limbii române*. În acest fel sînt readuse în prim plan și susținute cu argumente științifice principiile fonetismului convorbirist în opoziție cu sistemul fonetic preconizat de Aron Pumnul și cu alte încercări neștiințifice de a se stabili o scriere unitară. De remarcat că în același an, în nr. 9 al revistei, apar doi noi colaboratori lingviști : G. Vîrnav-Liteanu, care semnează articolul *Cugetări asupra limbii române* și Al. Lambrior cu studiul *Limba română veche și nouă*.

Pentru a da suportul necesar tezei noastre despre rolul pe care și l-a asumat Negruzzi în susținerea și aplicarea programului junimist și a faptului că a înțeles exact avantajele atragerii specialiștilor în paginile revistei, vom cita — este absolut necesar — și alte studii apărute în *Convorbiri literare*. Printre acestea se cuvine menționat articolul *D. Timotei Cipariu și Dicționarul cu sintaxa Societății Academice*, un atac virulent împotriva exagerărilor etimologizante. Neavînd o semnătură proprie, articolul devine în și mai mare măsură un punct de vedere redacțional. Înce-

Scanned with OKEN Scanner

pînd cu nr. 8/1874, apar în revistă, intermitent, fragmente dintr-un manuscris al lui Ion Maiorescu, intitulat *Vocabular istriano-român.*

Pe lîngă articolele teoretice ori studiile bazate pe principiile maioresciene, Negruzzi face loc în coloanele revistei unor polemici filologico-lingvistice în care au fost antrenaţi reprezentanţi de autoritate în materie. Atrage atenţia, începînd cu nr. 1/1875, atacul polemic îndreptat de Vasile Burlă, prin mai multe articole, împotriva lui B. P. Hasdeu (şi în apărarea lui Maiorescu). Spiritele sînt dezlănţuite de ambele părţi. Nu lipsesc nici duritățile, nici injuriile, încît polemica nu lasă deloc impresia de şuguială. Maiorescu s-a ferit totdeauna de o confruntare directă cu Hasdeu, dar a atras în confruntare forţe pe măsura adversarului ori în măsură să lupte cu acesta. Unul dintre susţinătorii lui Maiorescu a fost şi A. de Cihac. Acesta semnează în *Convorbiri literare*, nr. 9/1875, articolul *Cîteva cercetări etimologice ale d-lui Hasdeu*, evident defavorabil, pornind de la unele interpretări etimologice fanteziste. Atacul se continuă timp de cîţiva ani din diferite unghiuri, iar în nr. 3/1879 al revistei, A. de Cihac, în articolul *D. Petriceicu-Hasdeu şi Cuvente den bătrîni* lansează cea mai violentă diatribă pe teme lingvistice din epocă. Se înfruntau doi savanţi! Terenul — revista junimistă în lupta ei pentru afirmarea modernă a culturii naţionale. Între timp, revista găzduise „un serial" *Sufixe latineşti, cercetări filologice*, de Şt. Ştefurea. Lucrare discutabilă şi discutată critic chiar în paginile *Convorbirilor*. Meritul lui Negruzzi este de a fi inserat în paginile revistei şi materiale în care se încercau clarificări în diverse probleme lingvistice. Astăzi, la o lectură atentă a specialistului ori a cunoscătorului, ele pot apărea rudimentare sau lipsite uneori de argumentarea ştiinţifică necesară. Au fost însă pietrele de început. De la acestea s-a pornit spre lucrările durabile.

Junimiştii urmăreau cu atenţie felul cum se scria în jurnale, reviste, şcoală; cum erau scrise cărţile ştiinţifice şi cum se vorbea în parlament, administraţie, justiţie etc. În toate aceste compartimente, ei îşi luau dreptul de a interveni şi de a „sancţiona" cu o statornică inclemenţă tot ce falsifica ori artificializa limba. Se considerau îndreptăţiţi să intervină. Ei îşi impuneau principiile, nu aşteptau să fie

Scanned with OKEN Scanner

acceptate benevol. Este urmărită limba (exprimarea) chiar şi în cărţile sacre. De exemplu, în articolul lui S. G. Vîrgolici *Reforma limbii în cărţile bisericeşti* (*Convorbiri literare*, nr. 11, 1876). Este anul în care apar în revistă poemele *Melancolie*, *Crăiasa din poveşti*, *Lacul*, *Dorinţa*, *Călin*, *file din poveste*, creaţii de maturitate poetică, desăvîrşite ca expresie, model de limbă şi de valorificare a lexicului din limba veche. Ele urmau altor creaţii eminesciene, precum şi unor monumente de limbă artistică semnate în *Convorbiri* de Ion Creangă (*Soacra cu trei nurori*, *Capra cu trei iezi*, *Punguţa cu doi bani*), de Al. I. Odobescu (*Pseudokynegetikos* — capitolul X, *Basmul bisoceanului*).

Anul 1879 marchează şi prima colaborare a lui H. Tiktin cu articolul *Un fenomen morfologic românesc*, după ce cu două numere mai înainte (*C. L.*, nr. 6/1879), semnase în revistă primul său studiu filologul Mozes Gaster.

Impusă prin modelul cum se tipăreau cărţile în tipografia *Junimii*, cum se scria în revistă şi mai ales cum scriau autorii de prima mărime, popularitatea sistemului ortografic maiorescian se extindea în toată ţara. Lingviştii şi filologii mai importanţi şi-l însuşiseră, alţii, fără să-l urmeze, nu-l mai combăteau. Cu fiecare an, se apropia şi ziua recunoaşterii lui oficiale. Anul 1880 coincide cu victoria, de principiu şi de fapt, a direcţiei junimiste în problemele limbii şi în forumul suprem — Academia. Revista *Convorbiri literare* publică actul care consfinţea evenimentul — *Raport asupra noului proiect de ortografie română*, prezentat de Titu Maiorescu în şedinţa Academiei din 8.IV.1880 (*C.L.*, nr. 2, p. 65). În acelaşi număr a apărut şi articolul *Observări în chestiunea ortografică* de Al. Lambrior. Cu numărul 6 al revistei (1880), V. Burlă semnează în cinci numere consecutiv „studii filologice". De observat că revista publică în numerele următoare adevărate atacuri declanşate de A. de Cihac împotriva acestor „studii filologice" aparţinînd unui lingvist bine cotat în gruparea „noii direcţii". De asemenea, A. de Cihac îşi continuă în *Convorbiri* (numerele 3, 4/1880) comentariile la tomul II din *Cuvente den bătrîni*, de B. P. Hasdeu.

Pentru a ilustra cît mai pregnant activitatea filologico-lingvistică, parte integrantă a programului junimist, vom mai menţiona prezenţa lui Al. Lambrior cu studiul *Cuvin-*

Scanned with OKEN Scanner

te de reverență la români, a lui Titu Maiorescu prin atît discutatul articol *În contra neologismelor*, iar în 1882, întîlnim prima colaborare a lui Al. I. Philippide — *Cronica lui Huru*. De asemenea, printre momentele de indiscutabilă însemnătate și reală surpriză, trebuie menționată prezența în revistă a celui mai de temut adversar al ei — B. P. Hasdeu. Acesta începe, cu nr. 4/1885 al *Convorbirilor*, publicarea unui specimen de articol de dicționar din *Magnum Etymologicum Romaniae* — *Așa*. În legătură cu prezența insolită a lui Hasdeu în publicația junimistă, căreia îi făcuse atîtea șicane, redacția (Iacob Negruzzi, n.n.) a ținut să precizeze într-o notă următoarele: „deschidem cu plăcere columnele revistei noastre, păstrînd, *după dorința autorului* (s. n.), ortografia întocmai". La aproape douăzeci de ani de la afirmarea programatică a obligației ca fiecare scriitor ori colaborator să accepte *necondiționat* ortografia *Societății*, această precizare (explicație) nu bănuim că nu a stîrnit întrebări. Prezența acestui text cu o ortografie mult diferită de cea a *Convorbirilor* ieșea în evidență în mod strident și provocator. Concesie? Abatere de la principii tocmai cînd acestea se impuseseră? Nu! mai degrabă este vorba de o recunoaștere a valorii lucrării și a personalității colaboratorului, un semn de estompare a ostilităților, precum și de o vizibilă lipsă de rigiditate din partea redacției. Și aceasta, cînd trecuseră cinci ani de la introducerea oficială a ortografiei maioresciene.

Departe de a se atenua ofensiva după „prima mare victorie", Iacob Negruzzi continuă să atragă în paginile revistei noi colaboratori cu autoritate filologică. Astfel, în nr. 5/1885, Ioan Bogdan face o amplă analiză critică asupra *Istoriei limbii și literaturii române*, de Aron Densușianu. Iar în primul număr din anul următor, același colaborator comentează atent și judicios *Codicele Voronețean*, cu un vocabular și un studiu despre Ion Gh. Sbiera. A fost urmat în nr. 6 de Aureliu Sterca Șuluțiu cu articolul *O parantează pentru chestiunea neologismelor*, temperat de o viziune realistă, modernă. Este cel mai la obiect dintre articolele apărute în problema cea mai controversată, după aceea a scrierii, — neologismele.

Mai trebuie adăugat, în completarea acestei priviri și analize de ansamblu a contribuției filologilor de seamă la

Scanned with OKEN Scanner

sporirea autorității demersurilor întreprinse de redacție, cîteva colaborări prestigioase. De pildă, în anul 1887, Iacob Negruzzi publică în revista *Convorbiri literare*, nr. 3, pe un alt filolog de renume, Lazăr Șeineanu, care semnează articolul de filologie comparată *Filosof — Firoscos. Cum consideră poporul știința*, iar nr. 12, în studiul *Graiul românesc din Biharea*, Miron Pompiliu, comentînd caracteristicile acestui grai, insista asupra rezistenței lui la presiunea maghiară. Un an mai tîrziu, același Lazăr Șeineanu trimite de la Paris studiile filologice *Zilele Babei* și *Legenda Dochiei*, precum și legenda *Meșterului Manole la greci*. Apoi, după tipărirea unui studiu critic al lui Ioan N. Roman asupra *Istoriei limbii și literaturii române*, de Ioan Nădejde, revista mai publică *Observații filologice*, de V. Burlă (nr. 6/1890), *O evanghelie slavonă* cu traducerea română din secolul al XVI-lea (fragmente extrase din Biblioteca Imperială din St. Petersburg, de Ioan Bogdan în nr. 1/1891) și tot Ioan Bogdan dă la lumină (în nr. 6/1881) *Un manuscript slavo-român* descoperit la Kiev. În încheiere, adăugăm studiul lui Lazăr Șeineanu, *Elemente române în limbi străine*, apărut în nr. 2/1892, și rămas pînă azi ca material de referință pentru specialiști.

Enumerarea principalelor studii cu privire la limba română publicate în perioada directoratului de peste două decenii al lui Iacob Negruzzi, și de către el, am făcut-o cu scopul, mărturisit, de a demonstra cît de preocupat a fost acesta de problemele de ansamblu ale limbii și de atragerea celor mai cunoscuți lingviști ai timpului în susținerea orientării imprimate de revista *Convorbiri literare*.

Dacă ne gîndim la felul în care Iacob Negruzzi își pagina revista (lîngă versuri de Eminescu sau lîngă o povestire de Creangă, lîngă un pastel de Alecsandri ori lîngă o comedie de Caragiale etc., se publicau studii de specialitate) vom observa arta redactorului de a face să stea alături strălucitoare metafore sau pagini de virtuozitate stilistică (mai ales la Caragiale) cu aridele studii de lexicologie sau ortografie. Negruzzi era fără îndoială conștient de consecințele și de riscurile posibile în raport cu cititori ca „Duduca din Vaslui", și totuși pentru clarificarea multor probleme de gramatică, lexicologie, ortografie, el a pus

Scanned with OKEN Scanner

la dispoziția specialiștilor paginile revistei pe care o conducea.

Au mai existat și alte mijloace prin care se urmărea echilibrarea diferitelor modalități de nesocotire a frumuseților limbii, de încălcare a cerințelor elementare ale scrisului. Celebru act de acuzare împotriva agramaților sau a ziariștilor cu un vocabular greu de înțeles a fost acel *Dosar al Junimii* în care toți membrii trebuiau să depună cel mai agramat sau ilogic text din presă. Dreptul unui asemenea fragment decupat din publicațiile vremii de a fi inclus în „dosar" îl aveau doar acele texte care, citite în ședințele *Junimii*, ieșeau într-un fel prin concurs, ca fiind criticabile, respingătoare chiar, sub aspectul stilului și al gramaticii. În *Amintiri din Junimea*, Iacob Negruzzi are un capitol (IX) *Din dosar... excerpta*, în care a reprodus zeci de asemenea „perle" de limbă. Dar capitolul cel mai amuzant din activitatea sa de veghe continuă pentru apărarea limbii, pentru cultivarea expresiei, a simțului estetic în vorbire și scriere, a iubirii pătimașe față de neprețuita bogăție națională — *limba* — îl aflăm în rubrica de *Corespondență* a revistei, redactată în exclusivitate de Negruzzi. Aici întîlnim desfășurate multiplele lui disponibilități în practicarea unei „didactici" *sui-generis*, presărată de o fină ironie față de începători în ale scrisului care stricau limba. El manifesta o părintească grijă și răbdare față de cei care meritau acest lucru, dar și o atitudine de fermă descurajare cînd avea de-a face cu nulitatea insolentă. Cîteva spicuiri din corespondența cu cei care băteau la porțile literaturii (*Gintea irascibilă a scriitorilor*) vor confirma eficiența și importanța unei contribuții, cu totul și pe nedrept ignorată. Activitatea care începe din primele numere ale revistei și poate fi urmărită în toți cei 25 de ani ai publicației junimiste care circumscriu perimetrul investigat în această cercetare.

„Ar trebui să studiați mai bine limba română" recomandă redactorul (în nr. 1/1869) unui corespondent ce semnase A. N. Chișinău.

„Greșeli nu numai de ritm, dar și *de gramatică*" (D. lui L. B., în nr. 2/1874).

„Ce fel de limbă românească este aceasta ? : Ear cu foc și cu ardoare / Fantazez de-a mea amoare" (în nr.

8/1874). D-lui Gil S. în Latrany : „Slăbuţe încercări mai cu seamă în privinţa limbii".

„Studiaţi mai mult limba părintească !" (în nr. 2/1875).

„Studiul limbii române mai întîi de toate !" — această sentinţă inatacabilă o pronunţă împotriva felului în care compunea cel ce semnase Corn. (în *S. C. L.*, nr. 4/1876). Dar, nu numai acestuia i se adresa redactorul revistei prin acel îndemn. În caracterul imperativ al îndemnului este, în esenţă, punctul de pornire al reformatorilor culturii române, temelia noului edificiu al acestei culturi.

Din unele răspunsuri ni se confirmă acţiunea programatică în durata ei. Citind (în nr. 8/1876) versurile heliadiste (perioada italienizantă) ale unuia care semnase T. M. A. — „Vino bella mea virgină / pe guriţa-ţi de carmine" — redactorul izbucneşte indignat de ignoranţa colaboratorului. „*În zece ani* (s. .n) ai *Convorbirilor* mai cetit-aţi asemenea limbă românească ?" Recunoaştem în această sinceră şi mirată mărturisire divulgarea unei neîntrerupe vegheri. Zece ani de strajă !... Dar s-au mai adăugat cincisprezece ! Propoziţia-răspuns relevă o stăruinţă, în principii şi în amănunte, fără de care nu ne putem imagina succesul nobilei acţiuni pe care şi-o asumase gruparea tinerilor „insurgenţi".

„De astă dată limba strică totul" (în nr. 9/1978). „*Trebuie învăţată de la popor !*" Deci nu din „păsărească" gazetarilor. Este secretul pe care directorul revistei nu s-a sfiit niciodată să-l facă public. Principiul aparţinea curentului istoric-popular în orientarea culturii ca şi altele, despre care am mai amintit, preluate şi incluse în linia „noii direcţii". Îndemnul lui Negruzzi venea tocmai în anii în care colaborările marilor noştri scriitori puteau fi citite număr de număr. Arta scrisului, prin punerea în valoare a tuturor resurselor limbii, atinsese în multe opere perfecţiunea. Cu un număr mai înainte revista publicase *Călin, file din poveste*, de Mihai Eminescu, în care modelul de limbă, sau mai exact spus, unde limba populară, turnată „în forma nouă", este ridicată la rangul de limbă artistică prin genialitatea poetului. „Trebuie învăţată de la popor !" — iată sursa, marea sursă, a limbii adevărate, nedescoperită de junimişti, dar recunoscută şi apărată cu zel de către aceştia.

Scanned with OKEN Scanner

În nr. 5/1877 apare *Povestea lui Harap-Alb*. Două numere mai tîrziu, Negruzzi răspunde unui corespondent cu multă amărăciune în ton. „Nici ritm, nici rimă, nici idee, *nici chiar gramatică!*“ (s.n.). Se pare că nimic nu l-a supărat mai tare ca lipsa cunoștințelor elementare de gramatică la cineva care încerca să scrie literatură. Sau un alt răspuns: „D-lui I. N. Mac. Năs. — ve scusăm pentru neunitatea ortografică de care v-ați *usuat*, dar dintre fețiî fantasiei d-voastră nici unul n-a fost găsit demn de a ilustra prețuitele coloane ale foaiei noastre“. Și, un ultim exemplu: „unde e timpurile... Toate surîde“ (nr. 2/1886). „Cînd cineva acordă pluralul substantivului cu singularul verbului să învețe întîi gramatică și apoi să scrie poezii.“ Cam aceeași idee fusese enunțată, cu valoare imperativă, de Eminescu și în aceeași perioadă. „E de datoria unui publicist de a respinge productele greșite și criticile sale vor fi cu atît mai aspre, cu cît literații de care vor vorbi vor fi mai lipsiți de cultură. Cînd cineva nu s-a împrietenit măcar cu gramatica românească, să nu cuteze a scrie poezii și novele“ (*Scrieri politice și literare*, București, 1905, p. 387).

Sînt, în *Convorbiri literare*, rubrici pe care, cu rare excepții, le-a onorat singur redactorul „răspunzător“, Iacob Negruzzi, și în care lupta împotriva celor care ignorau cerințele evoluției firești a limbii române literare ia forme dintre cele mai interesante și felurite. Manuale de limba română, reviste, cursuri universitare etc. au fost recenzate la apariție cu o exigență și o promptitudine nedezmințite. Analiza atentă față de ceea ce cartea respectivă aducea nou, valoros, util, devenea extrem de critică atunci cînd lucrarea comentată se dovedea inabordabilă prin lexic sau ortografie, cînd ideile nu aveau claritatea necesară unei receptări dorite, și aceasta în cazul că existau în lucrarea respectivă anumite idei. Astfel, în rubrica *Note literare și științifice* (*C. L.*, nr. 4/1867) este prezentat „prospectul“ gramatical al lui P. Paicu, atrăgîndu-se atenția învățătorilor că ar putea folosi acest procedeu pentru însușirea de către copii, mai rapid, a gramaticii. Alt caz ilustrativ, în aceeași rubrică, îl întîlnim în nr. 22/1868. Comentariul are ca obiect apariția unei noi publicații ieșene — *Jurnalul pentru toți*. Printre alte observații, aceea referitoare la felul cum era scrisă re-

Scanned with OKEN Scanner

vista merită reprodusă : „Am fi dorit ca redacţia să fi avut mai mare îngrijire în articolele traduse, limba să fie curată, mai gramaticală şi mai lipsită de expresiuni străine şi ca ortografia adoptată să fie mai sistematică şi mai consecventă. A trecut timpul cînd această chestiune era privită ca o chestiune secundară şi fără interes, şi unde fiecare scria după fantezia sa. Tocmai într-o publicaţie ce are de scop dezvoltarea literaturii punctul ortografic n-ar trebui niciodată lăsat în neîngrijire". *Intervenţia* aceasta autoritară conţine în ea, în mod expres şi explicit, dreptul pe care şi l-a asumat *Junimea* de a nu mai permite practicile anarhice în ortografie, de a atrage atenţia că nimănui nu-i este permis să-şi lase liberă fantezia atunci cînd scrie pentru alţii. Această atitudine intransigentă se face la doi ani după apariţia ortografiei maioresciene şi la numai un an de la începerea apariţiei *Convorbirilor*. Se deduce clar că ortografia ocupa în programul *Junimii*, în acel moment, un punct hotărîtor de la care nu se puteau admite derogări. Acestui comandament i se circumscrie şi acel îndemn eminescian, de mai tîrziu : „Daţi un premiu pentru rezolvarea problemului ortografic" (Ms. 2 266, p. 65, cf. Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepţia scriitorilor români*, Bucureşti, 1966, p. 150).

Sînt numeroase intervenţiile lui Negruzzi în paginile revistei împotriva a tot ce contravenea sistemului ortografic maiorescian. Acţiunea de susţinere se ducea atît de Negruzzi în revistă, cît şi de Maiorescu şi Alecsandri în dezbaterile academice. Lectura atentă a *Convorbirilor* oferă şi alte dovezi despre complexitatea campaniei şi tenacitatea combatanţilor. Mai putem face şi o altă observaţie. Se remarcă o anume „diviziune" spaţială sau geografică a desfăşurării atacurilor. Negruzzi s-a ocupat, în special, de presa locală, a Iaşului, în timp ce Maiorescu s-a orientat spre cea bucureşteană şi de peste Carpaţi. Dar articolul prin care Maiorescu făcuse observaţii severe cu privire la felul cum se scriau ziarele româneşti „din Austria" nu a întrunit o adeziune deplină între junimişti, nici la publicarea lui şi nici mai tîrziu. Am subliniat de mai multe ori neconcordanţa, în această privinţă, dintre Negruzzi şi mentor. Credem nimerit să amintim că, zece ani mai tîrziu, Eminescu, recunoscînd că unii ziarişti transilvăneni se lăsau influenţaţi de

Scanned with OKEN Scanner

topica limbii germane ori de alte aspecte ale acestei limbi şi în acest fel nu cultivau limba, nu o modernizau aşa cum ziariştii de peste munţi se părea că aveau impresia, se desolidariza chiar în revista *Junimii* de duritățile din articolul lui Maiorescu. „Acum unii scriitori căutau a altoi limbii noastre fizionomia alteia, cu totul străine de ea, şi prin acest soi de *cultivare a limbii* (s.n.) au ieşit la iveală fenomene care au dat ocazia penelor satirice să facă haz de jurnalistica de peste Carpaţi, care, dealtfel, în privinţa onestităţii politice merită mai mult respect decît gazetele noastre" (*C. L.*, nr. 8/1877).

Chiar şi volumele tipărite în tipografia *Societăţii* cu ortografia maioresciană erau analizate cu suficient spirit critic. Iacob Negruzzi recomanda elogios volumul de *Ode şi epode* — traducere din Horaţiu de G. I. Munteanu, ediţie şcolară — pentru faptul că tinerimea începe să aibă „cărţi în limba naţională". Era şi acesta un obiectiv urmărit de *Junimea*. Dar redactorul revistei nu scăpa ocazia de a critica „puţinele expresiuni ca *spărgîndu-se de rîs* — care nu sînt nici româneşti nici frumoase" (*C. L.*, nr. 8/1868, p. 128). Cînd scrie despre un ziar din Capitală, comentariul se referă mai ales la problemele ortografice. Iată cum analizează el *Albina Pindului*, ziarul lui Gr. H. Grandea : „Ortografia *nu este a noastră* (s.n.). Albina mai adoptă *u* scurt pentru deosebirea singularului de plural ; masculinul de feminin şi adjectivul de verb". Dar privirile redactorului nu se opresc numai asupra publicaţiilor şi operelor literare. Aşa cum am mai notat, nici lucrările ştiinţifice nu rămîn în afara preocupărilor revistei, mai ales sub aspectul scrierii. În nr. 22/1870, Negruzzi recenzează *Cursul de chimie elementară al lui Petru Poni*. „Avem plăcerea de a putea zice că limba uşoară, o expunere clară şi metodică fac acest op accesibil tuturor iubitorilor de studii ştiinţifice".

Am arătat mai înainte că Negruzzi atrăsese în polemica revistei, cu Hasdeu, pe A. de Cihac. Acestui simpatizant al *Junimii* i se rezervă un comentariu superlativ la apariţia, în 1879, a vol. II din *Dicţionar etimologic* (*daco-român*). *Elemente slave, maghiare, turceşti, neogreceşti, albaneze — Francfurt.* (Vol. I, *Elemente latine*, apăruse în anul 1870). Despre al II-lea volum, Negruzzi afirma : „fără îndoială că această operă română este cea mai însemnată din cîte

Scanned with OKEN Scanner

au apărut în cursul acestui an şi aşteptăm părerile filologilor noştri asupra unei lucrări a cărei execuţie a costat atîta studiu şi muncă, şi care în tot cazul este întîia în felul ei la români!"

Se pare că la un moment dat volumele ce interesau pe redactor sporiseră atît de mult, încît acesta a atras la comentarea lor pe Miron Pompiliu, unul dintre junimiştii cei mai activi în paginile revistei. În anul 1880, revista publică un mare număr de studii filologice şi lingvistice, numeroasele comentarii la rubricile citate mai înainte, dări de seamă asupra dezbaterilor din Academie în jurul problemei ortografiei, precum şi remarcabile pagini literare. Între acestea, de o deosebită valoare literară sînt cele opt *Scrisori* ale lui Ion Ghica adresate lui Vasile Alecsandri, mai ales pentru afirmarea stilului epistolar, narativ-literar.

Parafrazîndu-l pe Maiorescu (vezi *În contra neologismelor*), Gh. I. Lahovari publică, în *Convorbiri literare*, nr. 10/1882, sub semnătura „Gil", articolul intitulat *În contra mahalagismelor* (vezi Mihail Straje, *Dicţionar de pseudonime*, Bucureşti, 1973, p. 386). La un an după articolul lui Maiorescu, el îşi îndreaptă atenţia în aceeaşi măsură împotriva neologismelor „netrebuincioase" şi cu atît mai mult împotriva „mahalagismelor". Un adevărat semnal de alarmă se lansează în acest articol la adresa tuturor mijloacelor publicistice, teatrului, tipografiilor, pentru a le mobiliza împotriva „maniei ce a cuprins pe agramaţii noştri de a schimba limba noastră într-un jargon nesuferit şi ridicul".

Desigur, nu se pot lua în discuţie decît parţial aceste contribuţii, după cum nici nu le putem omite integral, decît numai în dauna unui adevăr pe care ne-am propus să-l aducem în prim plan. Este o cerinţă impusă de istoria limbii române literare în continuă conturare şi clarificare.

*

Fără să fi emis judecăţi de valoare decisivă în probleme de arta expresiei, Iacob Negruzzi a mărturisit totdeauna, cu sinceritate, cît de mult a preţuit măiestria scrisului şi, de multe ori, cu toate că aprecierile lui au rămas doar exteriorizări ale unor emoţii nealterate, ele sînt cu atît mai convingătoare. Nu au lipsit, nici la el, nici la mentorul său, revenirile asupra unor opinii formulate cîndva. Era şi firesc.

Scanned with OKEN Scanner

Evoluția gustului, dar mai ales rapida emulație a valorilor au condus în mod firesc la unele reevaluări. Prin 1890, cînd își scria *Amintirile*, nu-i venea să creadă cu cîtă ușurință aplaudase, cu un sfert de veac mai înainte, o traducere greoaie a lui Vasile Pogor din W. Shakespeare. Pagini de mare poezie din Macbeth îi păreau acum prozaice. „Poate că ceea ce mai ales a contribuit ca traducerea să cîștige aprobarea noastră a fost *limba curat românească* (s.n.) în care e scrisă și în special *lipsa neologismelor* (s.n.) cu care mai toți autorii de pe atunci desfigurau limba noastră" (*Amintiri din „Junimea"*, 1970, p. 14).

Într-o perioadă cînd pătrunderea neologismelor necesare schimbase fizionomia tradițională a lexicului românesc, dînd stilului fluență și expresiei capacitatea de a comunica o gîndire modernă, conservatorul nedesmințit, care a fost Negruzzi, mai elogia „lipsa neologismelor" fără să le condamne hotărît.

*

Încheind în linii mari, campania pentru impunerea unei ortografii științifice unitare, junimiștii au acordat o atenție constantă fenomenului de înnoire a vocabularului, fenomen caracterizat printr-o *reromanizare neologizantă* în avalanșă. Avantajul evident al modernizării rapide era însoțit de un puternic resentiment din partea celor care vedeau în acest fenomen o posibilă ruptură între popor și limba ce se „înstrăina". Se constata cu îngrijorare efectul de saturare și de preluare a unor cuvinte în forme greu de adoptat și de acceptat într-un sistem care tindea în mod vizibil spre vocabulele scurte, ușor de adaptat, după modelul celor existente de mai mult timp în limbă și care rezistau, se menținеau, fiind ușor de însușit pentru pături mai largi de vorbitori.

În fața acestei situații, evident delicate, se înregistrează, ca și în problema scrierii, opinii dintre cele mai contradictorii, schimbări de atitudine ori surprinzătoare oscilații în opiniile acelui care părea că e mai convins, mai consecvent în privința unui sistem, unei poziții față de problema neologismelor. Aparentul unison al împotrivirii față de neologisme a fost generat de neînțelegerea dialectică a evoluției rapide a societății în tiparele și caracteristicile ascendenței

Scanned with OKEN Scanner

capitalismului în țara noastră și a formelor specifice civilizației și culturii, în care *limba* este parte componentă, factor dinamic, element de coordonare și direcționare politică, de afirmare culturală — țintind către perfecționare. În aceste condiții, societatea evoluează însoțită de un cortegiu de imperfecțiuni, aproape inoperante sau operabile în timp. De ce acești oameni învățați considerau că limba, care este un fenomen social și istoric, aparținînd unei colectivități cu vorbire diversă, ar trebui și ar putea fi perfectă ? Ar putea să fie separată de realitatea istorică prin care se definește și pe care o reflectă ?

Acceptînd unele neologisme necesare, utilitare, teoreticienii, lingviștii și esteții refuzau cu îndîrjire *barbarismele*. În această categorie erau incluse și cuvinte care, considerate ca barbarisme la un moment dat, puteau deveni, după un timp, cuvinte simple și de toți folosite. Se pare că se ignora faptul că termenii moderni nu pot fi stăviliți prin ordine și activitatea unor comisii sau organisme create *ad-hoc*, ci doar prin rezistența sistemului limbii, prin lipsa de ecou în psihologia vorbitorilor. Neologisme ca : *speranță*, *ereditate*, *circumstanță* și nenumărate altele condamnate ori numai incriminate s-au impus demult. Altele plutesc pe apele învolburate ale vocabularului, ignorate de masele de vorbitori : *habitudine*, *habitual*, *parcimonie*, *penurie*. Apar și împrejurări în care unele cuvinte aflate în derivă rămîn așa, pînă ce o împrejurare le scoate la suprafață cum sînt : *aval*, *amonte*, altele se împotmolesc în mîlul vocabularului pasiv pe veci. În general, s-a făcut abstracție de laturile mobile ale suprastructurii și implicit ale limbii, mai ales vocabularul este supus șocului permanent. Limba a putut fi influențată, uneori cu succes, alteori fără prea mari cîștiguri. Rămîn lăudabile insistențele, risipa de bune intenții. Marele viciu al limbii — înnoirea — este unul de substanță, adică social : școală, familie, cultură, civilizație în general. El este menținut ori ameliorat și echilibrat de concordanța în acțiune a numeroși factori, subiectivi și obiectivi. S-a observat că fermentul înnoitor — neologismul — se insinuează ca un fel de atracție electromagnetică. Este atras de cuvintele prezente în fondul activ, „foste" neologisme și chiar de

Scanned with OKEN Scanner

către cele neaoaşe, şi atrag după sine alte neologisme. El — neologismul — devenind fragment din limba în care a intrat. Efectul ? S-a constatat încă demult că termenul nou contribuie la revitalizarea cuvîntului vechi lîngă care a fost situat. Acesta îşi recapătă disponibilitatea semantică şi metaforică, chiar o nouă tinereţe iradiată de la neologismul învecinat. Latenţele cuvîntului vechi nu sînt anulate, ci relevate de impactul cu neologismul.

Neologismele care au pătruns în tot secolul al XIX-lea în limba noastră au fost favorizate de o puternică reacţie populară şi culturală faţă de jargonul greco-turcesc vorbit în mediile clasei dominante, dar care era inaccesibil pentru limba noastră, ajunsă în faţa autoafirmării. Era momentul în care limba devenea factor de coeziune, de unitate, de înnoire culturală, de progres al vieţii publice — o forţă de şoc.

Dar, dacă lingvistica a introdus o definiţie în care coeficientul de relativitate, de elasticitate, să fie mai mare decît *esenţa* conceptului definit, aceasta este definiţia neologismului. Insistăm asupra acesteia întrucît caracterul ei ambiguu slăbeşte baza oricărei demonstraţii, împrumutîndu-i o doză de empirism, de contradictoriu. Chiar unele lucrări de specialitate ne oferă exemple de inconsecvenţă între definiţie şi demonstraţie.

În general, definiţia neologismului nu înregistrează diferenţe de la o lucrare la alta. Sextil Puşcariu considera că făcînd parte din această categorie lexicală „termenii culturali" intraţi în limbă prin influenţa oraşului asupra satului, prin comerţ, industrie, tehnică, administraţie, şcoală şi chiar prin intermediul bisericii (*Limba română*, 1940, vol. I, p. 366). Evident, este redată aici a doua treaptă a pătrunderii neologismelor, care au fost asimilate în mediul urban. Au trecut printr-o primă selecţie şi au fost adaptate unei structuri lexicale existente. Se mai reţine şi ideea de generalizare prin conceptul de „termeni culturali" aplicat cuvintelor împrumutate în toate domeniile.

Neologismele propriu-zise „denumesc obiecte sau idei pentru care nu există dinainte un termen în limbă" (Al. Graur, *Neologismele*, *Revista Fundaţiilor*, nr. 8, 1937). Observăm că autorul sugerează o împărţire a neologismelor avînd în vedere stadiul recent de pătrundere a acestora în

Scanned with OKEN Scanner

limbă. Dar se limitează accesul cuvîntului nou doar la util, la completări. Nu se are în vedere, cel puțin în această formulare, sinonimia, atît de bogată prin asocierea neologismului alături de un alt neologism intrat mai de mult în vocabular, și chiar lîngă un cuvînt vechi.

Mai des întîlnim formula „cuvînt recent împrumutat" pentru neologism (Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, 1966, vol. I, p. 85). De asemenea, în lucrările normative, bibliografice, *neologismul* este definit ca fiind „cuvînt *nou* dintr-o limbă, *împrumutat* dintr-o altă limbă străină sau *format* prin mijloace proprii în limba respectivă" (*Dicționar de neologisme*, ed. I, 1961, p. 398) și *Dicționarul limbii române moderne*, 1958, p. 538). În ediția a III-a a *Dicționarului de neologisme*, 1978, la pagina 6 întîlnim o formulare mai cuprinzătoare a conceptului, urmată de reluări și completări. „Termenul de *neologism* desemnează *toate* formațiile lexicale *nou* apărute în limbă". Se insistă asupra aspectului cronologic al lexicului, precizîndu-se că formațiile noi pot fi împrumutate din alte limbi ori create prin mijloacele interne ale limbii respective. Specificația *nou* sau *recent*, *de curînd* (vezi și *DEX*, 1975, p. 596), prezentă și în cuvîntul luat în disecție, *neo*, are, prin sensul său principal calitatea de a crea baza inconsecvenței dintre formulările clasice (admise) și materialul lexical de care ne servim noi sau lucrările respective. Cîteva lucrări de specialitate (vezi J. Marouzeau, *Lexique de la terminologie linguistique français, allemand, anglais, italien*, Paris, Larousse, 1973, p. 334 și mai vechiul curs universitar *Leçons de littérature*, Bucharest, 1859, p. 50—51), a lui Ullysse de Marsillac, dau în linii mari aceeași definiție pentru neologism. Citarea unor lucrări de acest fel din etape diferite ne dezvăluie caracterul asemănător al definiției structurate în jurul nucleului redat prin cuvîntul *nou* ori echivalentele lui.

Definirea în acest fel a neologismului și istoricizarea lui la modul absolut constituie carența fundamentală a conceptului. În timp ce adjectivul *nou* și locuțiunea adverbială *de curînd* restrîng dimensiunea temporală pînă la anularea valorii ei istorice, în timp ce se subliniază „aspectul cronologic" ori se fixează perioada-limită, lucrările de specialitate și, între ele, *Dicționarul de neologisme* (ediția a III-a, 1978) înregistrează ca neologisme termeni intrați în limbă acum

Scanned with OKEN Scanner

două secole și chiar mai înainte, fără să fie vorba de cuvinte vechi purtătoare de sensuri noi. Dintre acestea, substantivul *patrie* este atestat prima dată la 1688 în *Biblia de la București* — 291 de ani ; *consiliu, consul, desinterie, filosof, gentilom, sinator* apar acum 288 de ani în *De neamul moldovenilor ; anatomic, anonim, antidot, atom, corespondență, dialectic, etimologie, fantezie, ironic, metafizic, rețetă, senator, simfonie, sinonim, sofism, temperament, trop, tropic* și altele apar acum 274 de ani în *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir. Tot în această operă este atestat și termenul *sicofand* (sicofant, sycofant) (p. 176, ed. Ion Verdeș și P. P. Panaitescu, București, 1978, vol. II, p. 178) despre care am citit recent că ar fi intrat în română odată cu influența franceză (vezi Theodor Hristea, *Etimologie imediată și îndepărtată*, *România literară*, nr. 40/1978, p. 8), dar exemplul pe care ni-l oferă Dimitrie Cantemir înscrie pătrunderea acestui neologism mult mai înainte și direct din latină. Alte neologisme ca *acordînd, admirat, capitală, condiție, continuu, destinat, echitabil, implică, ocazie, situație, speranță*, le întîlnim la Petru Maior în 1812 (vezi *Scrieri*, vol. II, 1976, B.p.t.).

În lucrarea de față nu se are în vedere *prima atestare* a neologismului, ci *doar prezența* acestuia la o anume dată. Precizarea este necesară și-și extinde valabilitatea pentru toate neologismele citate în scopul demonstrației ce se încearcă în lucrarea de față. De asemenea, neologismele nu sînt privite după clasa din care fac parte : *împrumuturi, calcuri, derivări*, cuvinte vechi purtătoare de sensuri noi etc., ci doar de valoarea lor generală.

Lipsa unor dovezi absolute că aceste cuvinte împrumutate au avut o mai mare ori mai mică circulație în anumite etape ale dezvoltării limbii noastre, ori au fost *reîmprumutate*, nu le anulează calitatea de a fi simțite și azi ca neologisme. Prezența lor în *Dicționarul de neologisme* confirmă acest punct de vedere. Deci, principala calitate a cuvîntului împrumutat — nou — are o valoare mai mult decît relativă, în afara realității istorice. Nici afirmația privind faptul că „fiecare influență nouă a eliminat neologismele anterioare" (vezi Al. Graur, *Cuvînt înainte* la *D. N., 1978*) nu poate fi citită și înțeleasă mecanic. Nu tot ce am împrumutat de trei secole, de două secole ori de mai puțin timp a devenit

Scanned with OKEN Scanner

perimat. În timp ce multe cuvinte, poate cele mai multe din cele împrumutate cu secole în urmă, sînt simţite ca arhaisme (mai ales cele primite din limbile slave, din turcă, ori greacă), termenii latini sau greceşti veniţi prin latină, franceză, precum şi cei împrumutaţi din limbile neolatine, sînt consideraţi a fi neologisme. Aceasta datorită conţinutului lor nou, „necunoscut pînă atunci" (vezi Iorgu Iordan, *Limba literară*, p. 123). Au existat opinii referitoare la o datare istorică a momentului de cînd putem vorbi despre neologisme în limba română. Fixarea momentului iniţial odată cu încetarea acţiunii acelor legi fonetice care au acţionat asupra foneticii limbii române pînă la începutul influenţei slave este mult prea îndepărtat şi nu se poate susţine prin fapte de limbă care să fie acceptate ca neologisme. Această opinie îi aparţine lui Aureliu Sterca-Şuluţiu, o prezenţă respectată în cercul junimist (vezi studiul O *paranteză pentru chestiunea neologismelor*, în C. L., 1886, p. 449 şi următoarele). Este drept că termenii împrumutaţi după această dată sau etapă nu au mai suferit aceleaşi transformări fonetice (inclusiv cei împrumutaţi din latină), dar modificări, uneori constante, s-au produs în cuvinte, în special cele primite din limba franceză. *Adoptarea şi adaptarea* se făceau la o limbă formată, sub presiunea unui sistem propriu, sistemul constituit al limbii române.

Ţinînd cont de observaţiile de mai înainte şi analizînd sub mai multe aspecte definiţia neologismului, ajungem la concluzia că, sub aspect didactic ori informativ, aceasta poate fi considerată ca satisfăcătoare. Sub aspect cronologic, nu. Pentru că un mare număr de cuvinte intrate de peste două secole în lexicul limbii române au şi astăzi calitatea iniţială. Ele, chiar dacă au trecut în fondul lexical pasiv, nu pot fi încadrate ca arhaisme şi nici într-o altă categorie bine constituită. Lucrări de specialitate şi personalităţi de seamă ale lingvisticii româneşti recunosc existenţa neologismelor din secolele XVI—XVII. De pildă, în *Istoria limbii române literare*, de Al. Rosetti, Boris Cazacu şi Liviu Onu (1971) se vorbeşte despre „neologisme din greacă" în *Noul Testament* de la Bălgrad (p. 109) ; *cauză*, *conştiinţă*, *ilustru* sînt cîteva exemple din neologismele prezente în scrisul lui Dosoftei (p. 149). Numărul neologismelor aflate de autorii respectivi în *Biblia* de la Bucureşti (1688) este considerat

Scanned with OKEN Scanner

a fi destul de însemnat (p. 177); la fel în *Didahiile* lui Antim Ivireanul (p. 189); cît despre Ion Neculce se precizează că „include în vocabularul său numeroase neologisme" (p. 286). Aceeaşi opinie o întîlnim şi la academicianul Iorgu Iordan, care analizînd limba scrierilor lui Creangă constată că acesta foloseşte mai puţine neologisme decît foloseşte Ion Neculce, cu toate că Neculce „trăieşte cu 150 de ani mai înainte" (*L. L., p. 222*). Regimul de neologisme se reduce astfel la o simplă denumire, nu mai conţine acea însuşire definitorie — *nou*. Aspectul istoric trece în plan secundar. „Cuvînt nou", „împrumutat recent" etc. rămîn concepte valabile doar dacă ne raportăm la etapa istorică în care aceste cuvinte au pătruns în limba română. *Neologism* tinde să devină *un nume* dat cuvintelor împrumutate dar nu şi un concept, o realitate care ar avea drept esenţă *noul*. Denumirea de cuvinte „împrumutate" pentru cele intrate mai înainte de secolul XIX ar fi preferabilă şi nu ar mai produce echivocuri semnalate chiar în opiniile unor specialişti.

Datarea pătrunderii fiecărui neologism în limba română necesită investigaţii de mari proporţii. Pînă în prezent nu avem lucrări cuprinzătoare în acest domeniu. Este poate aspectul cel mai puţin ilustrat de lingvistica românească. Chiar şi acolo unde aflăm „prima atestare", rămîne un coeficient de relativitate, necunoscîndu-se în mod absolut toate sursele. (vezi Iorgu Iordan, *Limba literară*, p. 24; Florica Dimitrescu, *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, 1973, p. 7—16; *Formarea cuvintelor*, vol. I, 1970, vol. II, 1978).

Adaptarea neologismelor a ridicat numeroase probleme, mai ales în privinţa terminaţiilor. Masivele împrumuturi din limba franceză din a doua jumătate a secolului trecut, precum şi pătrunderea unor cuvinte din italiană sau latină, se ciocneau fie între ele, fie de rezistenţa unor forme, mai exact spus, unor terminaţii existente la cuvintele mai vechi şi mai cunoscute, şi acestea împrumutate ori moştenite. *Adaptarea analogică* (pumnistă) a dus la fenomenul „ciunismului" şi nu s-a bucurat de o bună primire din partea vorbitorilor. La rîndul lor, scriitorii au respins această tendinţă, atît pentru că lungea cuvintele, cît şi pentru eufonia ei rebarbativă. Ceea ce unii numesc „legea minimului efort" în lingvistică s-ar putea invoca şi în situaţia refuzului for-

Scanned with OKEN Scanner

melor lungi pe care le căpătau cuvintele noi prin terminația *-(ț)iune*. Cuvintele terminate în *-(ț)ie*, considerate unanim ca fiind mai vechi, au rezistat și au exercitat o constantă presiune asupra celor terminate în *-(ț)iune*. (Iorgu Iordan, *Limba literară*, p. 291 ; același autor, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, 1947, p. 187—189 ; Al. Rosetti, Boris Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, 1971, p. 577—584 și mai recent, Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, 1978, p. 111—123 ; Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, 1966).

Caracterul livresc, protocolar, academic, a menținut aceste cuvinte cu terminația *-(ț)iune* departe de masa de vorbitori. Ele nu au putut fi impuse nici de scrisul de autoritate al lui Maiorescu ori al altora, nici de cele cîteva decenii în care au fost predominante în limba culturii. Circuitul lor limitat le crea un statut de curiozități lexicale pentru vorbitorul de rînd. Chiar și în acest mediu erau combătute uneori de cei care în activitatea lor le foloseau, inclusiv de Maiorescu. Se poate ușor constata că paginile maiorescene erau, sub aspectul scrisului, mai apropiate felului cum scria Cipariu cu aproape trei decenii mai devreme, decît așa cum ar fi dorit „direcția nouă". În realitate absolutizarea unei forme ori a alteia ar fi fost neștiințifică și contrară spiritului de selecție sub presiunea sistemului limbii, de coexistență în cadrul concurenței. În ciuda faptului că formele noi, în *-(ț)iune*, au cedat mult în fața celor vechi, terminate în *-(ț)ie*. Nu lipsesc nici opțiunile unanime pentru păstrarea formelor lungi în situații justificate de omonimie sau de forma cu nuanță de vulgarizare (vezi *nație-națiune*, *rație-rațiune*, *misie-misiune* etc.). Formele lungi se întîlnesc, chiar și unde nu te aștepți, pînă în zilele noastre, la intelectuali de talia lui G. Călinescu. De exemplu : *tergiversațiune* pentru *tergiversare* ; *atențiunea* pentru *atenția*, *impresiunea* (ca mai înainte cu 75 de ani la Maiorescu) pentru *impresia* (*Corespondența lui G. Călinescu cu Al. Rosetti*, 1977, p. 78, 79, 211). Prezența formelor lungi pe o perioadă atît de mare a fost ceva firesc. Ca și renunțarea, dealtfel, la aceste terminații în cazul unor cuvinte.

Mai recent, se înregistrează noi regrupări ale celor două tipuri de terminații sub presiunea diferențierii semantice, a

Scanned with OKEN Scanner

nuanţării : *concesie-concesiune ; funcţie-funcţiune ; fracţie-fracţiune ; selecţie-selecţiune ; emisie-emisiune ; extensie-extensiune ; expoziţie-expoziţiune ; perfecţie-perfecţiune ; permisie-permisiune ; obligaţie-obligaţiune.* Exemplele pot fi înmulţite. Th. Hristea s-a ocupat de acest aspect care, departe de a se asemăna cu momentul de acum un secol, surprinde o realitate lingvistică în limite normale, nesupărătoare. (*Despre unele dublete lexicale*, în *România literară*, nr. 19, din 12.V.1977, p. 10). Au fost însă eliminate formele terminate în *-ciune* construite prin analogie cu unele cuvinte moştenite. Asemenea formaţii le mai descoperim însă şi pe la 1860. Maiorescu, probabil sub influenţa tatălui său şi mai ales în corespondenţa cu acesta, scrie ca analogiştii. Se atestă circulaţia formelor cu finalul în *-ciune* numai în mediile intelectuale. Din această cauză s-a putut opera eliminarea lor pe nesimţite. Dealtfel, acestea puteau fi constatate, dar nu ca rezultat al analogiei, mult înainte de secolul al XIX-lea, în textele religioase.

Mai vechi ori mai apropiate de etapa la care ne referim, împrumuturile necesare s-au comportat în mod diferit. Prin mijloacele interne ale limbii (compunere şi derivare), unele neologisme au creat familii şi, astfel, s-au împământenit, sporindu-şi rezistenţa în faţa concurenţei cu alte cuvinte noi. În această nouă situaţie, multe dintre ele, deşi păstrează nuanţa neologică, nu mai sînt simţite azi ca fiind cuvinte străine. Îndeobşte, s-a convenit ca să se acorde statut de neologisme cuvintelor care au pătruns în limba noastră după 1780. (vezi şi Alexandru Graur, *Prefaţa* la *D.N.*, ed. I, 1961 şi ed. a II-a, 1964). Datarea nu are caracter de absolutizare. Dovadă chiar lucrarea prefaţată, la care am făcut trimiterea, include în cele trei ediţii, 1961, 1964, 1978, un număr apreciabil de cuvinte care au intrat în limbă mai înainte de anul 1780. Unele neologisme sînt contestate de specialişti, deşi ele sînt prezente în *Dicţionarul de neologisme* (vezi : *arbore*, atestat mai demult şi ca toponimic în Moldova, probabil în strînsă legătură cu onomastica unor vechi ramuri ale familiei Arbore. Dar el are valoare neologică şi este reîmprumutat în botanică şi în tehnică, *arbore cotit ; istoric*, atestat la Neculce — astăzi avînd valoarea de profesionalitate într-un domeniu ; *a dura ;* formaţii interne ca *nedemn* ori calchiate precum *conchide* etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Istoria limbii române literare posedă o adevărată „literatură" cu privire la împrumuturile lexicale. Şcoala ardeleană, prin lucrările corifeilor ei, a introdus, din necesitate şi în mod deliberat, un mare număr de neologisme. Comunicarea unor idei noi, moderne, susţinerea latinităţii limbii române, apărarea drepturilor poporului român, s-au făcut în scris prin introducerea unor noi termeni din limba latină. Lucian Blaga afirma cu privire la Samuil Micu că acesta a pus bazele unui limbaj filozofic românesc, reluînd o acţiune care avea în Dimitrie Cantemir un strălucit înaintaş (*Gîndirea românească în secolul al XVIII-lea*, p. 165). De remarcat că învăţaţii acestei Şcoli au folosit în scrierile lor formele scurte, în *-(ţ)ie*, la fel ca Dimitrie Cantemir. La 1799, Paul Iorgovici scria: *ocupaţie*, *recreaţie*, *implicaţie*, *observaţie* (*Observaţii de limbă românească*, Buda, p. 69 şi în ediţia din 1979, Timişoara, p. 121, 175, 177). Importanţa acestei lucrări de pionierat dar de o valoare reală explică faptul că, între 1838—1840, Heliade a retipărit-o în *Curierul românesc* şi în *Curierul de ambe sexe* „Observaţiile" (nu *Observaţiunile*) lui Paul Iorgovici, dovadă limpede a preţuirii pe care învăţatul muntean i-o acorda.

Fără să putem descoperi o unitate hotărîtă, se observă, în secolul trecut, o concordanţă în adoptarea neologismelor în cele trei provincii istorice. Generalizarea formelor terminate în *-(ţ)ie* în prima jumătate a secolului trecut s-a datorat în primul rînd activităţii lui Heliade. Deliberat sau nu, el îi urma pe cărturarii de peste munţi. Aceştia aveau în moldoveanul Cantemir un precursor (vezi Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, p. 121—122).

Întrerupte sau încetinite, din secolul al III-lea pînă în secolele al XV-lea, al XVI-lea, raporturile dintre limba care s-a plămădit pe ambele versante ale Carpaţilor şi vechea latină, precum şi contactul direct, stabilit relativ tîrziu, cu limbile romanice din apusul Europei, puteau fi aduse la o situaţie normală printr-un salt care să acopere 13 secole; şi acestea umbrite de întunericul migraţiilor. De aici concluzia că o asemenea acţiune nu se putea realiza prin „a împrumuta" — verb ce restrînge sensul preluării şi însuşirii, precizînd o relaţie de distanţare — ci prin „a lua" cu îndrăzneală „de la maica noastră *moştenire*, şi de la surorile

Scanned with OKEN Scanner

noastre *partea* ce ni se cuvine" (I. Heliade Rădulescu, *Prefaţa* la *Gramatica rumânească*). Previziunea ori îndemnul lui Heliade avea să devină, două decenii mai tîrziu, un adevăr, o practică firească. El intuise cu acută pătrundere tendinţele limbii române. Aceste tendinţe neutralizau excesele în privinţa împrumuturilor lexicale şi modelau, sub presiunea formelor încetăţenite, neologismele. Refuzul formelor preţioase, neromânizate, ale cuvintelor noi, proba un adevăr elementar şi esenţial — limba avea deja o structură şi nu admitea toleranţe în raport cu aceasta, cu structurile ei morfologice. Menţinerea unităţii ei era un principiu vital. *Principiul unităţii* a fost considerat ca fiind hotărîtor în privinţa împrumuturilor şi de August Treboniu Laurian şi de J. C. Massim.

„Sengurulu criteriu, care cauta se conduca pre lessicograful român este şi nu putea fi de cîtu romanitatea cuvintelor in forma ca şi in materia ; abbaterea de la acestu criteriu duce de neapperatu neînţelegere, şi prin aceasta — a la periclu, la scissione între fraţii acelluaşi sange, peno astadi asia de strinsu uniti prin legamentele limbei" (*Dicţionarul limbii române*, 1871, vol. I, p. VI).

Nu se preciza despre care aspect al limbii era vorba cînd se spunea că ea păstrează unitatea între fraţii de acelaşi sînge. Evident că nu putea fi vorba de limba în care a fost redactat dicţionarul respectiv, cu fonetica, neologismele ori, şi mai grav, cu masive amputări şi eliminări din vocabularul împămîntenit. *Principiul* rămînea, sub acest aspect, un deziderat.

Acceptarea neologismelor prin sita unor criterii numite de unii *unitatea limbii*, de alţii *utile*, *necesare*, ori avîndu-se în vedere cerinţe artistice — *nuanţare*, potenţare a imaginii, de alţii crearea *limbajelor speciale*, *profesionale*, a condus şi la fixarea diferitelor unităţi de măsură în stabilirea cantităţii de termeni noi. Cu măsură şi numai cît trebuie ; doar acolo unde ne lipseşte cuvîntul respectiv şi nu putem reda o idee, o noţiune, prin unităţi lexicale existente ; chiar dacă avem un cuvînt în limbă, mai putem împrumuta un sinonim, întrucît nu există sinonimie absolută ori există în cazuri foarte rare etc., etc. Diversitatea unor asemenea puncte de vedere urma să fie sintetizată şi, mai ales, pusă de acord cu o realitate lingvistică. La fel ca în problema ortografiei,

Scanned with OKEN Scanner

se aştepta şi aici un legiuitor cu putere de judecată ştiinţifică şi suficientă cutezanţă în susţinerea unei linii cumpănite.

Ideile şi opiniile cărturarilor şi scriitorilor din prima jumătate a secolului trecut şi după această etapă cu privire la evoluţia limbii române literare şi, implicit, la împrumuturile de cuvinte converg în cîteva direcţii, exprimînd în esenţă aceleaşi constatări :

a) Nu se pot dezvolta o literatură şi o cultură, în general, fără o limbă aptă să exprime transformările sociale, politice, economice şi, nu în cele din urmă, spirituale, toate mutaţiile specifice unui grad superior de civilizaţie ;

b) În acea epocă, limba putea servi creării unor opere ori capodopere pentru care subiectele trebuiau luate din trecut. Dar şi aici insuficienţa limbii era deplînsă de scriitori (a se vedea la un scriitor de talia lui C. Negruzzi împerecherea de cuvinte, existente în limbă, chiar în forme populare, cu neologisme : schinteie *electrică*, *sateliţii* tiranului, *proclamară* pe Bogdan etc., toate în nuvela *Alexandru Lăpuşneanul*, Dacia literară, 1840, nr. 1).

c) *Necesitatea*, aproape unanim admisă, a împrumuturilor cînd opera avea un subiect modern sau era o carte de ştiinţă ori tehnică.

d) Împrumuturile să se facă din limba latină şi din limbile romanice — în primul rînd.

e) Atunci *cînd este nevoie*, să se facă apel şi la limbile din afara comunităţii latine şi, în special, la limba greacă, pentru ştiinţe.

f) N-au lipsit nici tendinţele extremiste de a restrînge aria împrumuturilor doar la o singură limbă — italiana. Opinia a fost îmbrăţişată într-o perioadă şi de Heliade care devenise, pe la 1840, cel mai vajnic susţinător al ei.

g) Începe să se facă simţită tot mai mult tendinţa „puristă“ în ambele direcţii : refuzul neologismelor neromanice şi eliminarea din limbă, din vocabular, a cuvintelor de altă origine decît cea latino-romanică.

h) Se acredita tot mai insistent ideea unei „rupturi“ lingvistice între popor şi clasele de sus, inclusiv o bună parte din intelectualitate (universitate, şcoală, presă, justiţie, parlament etc.).

Scanned with OKEN Scanner

O privire obiectivă, critică, asupra acestor opinii, pe care trebuie să le vedem în istoricitatea lor, ne convinge de faptul că multe erau îndreptățite, altele excesive și hazardate. Acestea din urmă, avînd la bază un pronunțat subiectivism, atunci cînd nu erau viciate de un conservatorism extrem de opac. Examinate cu răbdare, atenție și înțelegerea necesară, fiecare tendință sau opinie, reflectînd un moment istoric, un anume grad de înțelegere a fenomenului respectiv, ne dezvăluie atît acțiunea unor factori subiectivi, cît și evoluția obiectivă a limbii române literare — puternic influențată de factorii subiectivi (oameni, societăți, instituții culturale etc.). Din conjugarea acestor elemente active și prin apariția unor opere literare desăvîrșite, limba română unitară devine o realitate istorică de necontestat. Faptul că asupra unor litere, cum ar fi *î*, *â* s-au menținut mult timp controversele și nici azi nu au încetat ; că există și astăzi diferențieri fonetice în rostirea unor mari grupuri de vorbitori și chiar de intelectuali (vezi *dă*, *pă* în locul lui *de*, *pe* la munteni ; că scrierea ori pronunțarea *sunt* în loc de *sînt* — justificată istoric — și altele rămîn în afara unui consens unanim) nu sînt de natură să ne infirme convingerea cu privire la unitatea, la esența unității limbii române.

Între 1867 și 1892, perioada care face obiectul acestei investigații, unele concepții, principii, privind fixarea neologismelor se clarificaseră. Printre acestea sînt de amintit următoarele : domeniile în care pătrund cuvintele noi ; șansele lor de încetățenire ; criteriul adoptării neologismelor ; contribuția lor la dezvoltarea expresivității limbii literare ; fenomenele de saturație ; abuzul de neologisme etc. În cercetarea acestor aspecte s-a avut în vedere mai ales faptul că saltul înregistrat în evoluția istorică (economică, socială, politică și culturală) a provinciilor românești din secolul trecut a condus, în mod firesc la o situație prielnică împrumuturilor lexicale, din care limba română literară, în ciuda unor acțiuni care i-au dăunat temporar, a ieșit întărită, îmbogățită și modernizată.

Există, într-adevăr, așa cum s-a mai menționat, o adevărată „literatură“ despre neologisme, care devine, în perioada *Junimii* un fel de program cvasiunitar. În general, și pe nedrept, aceste contribuții au fost ignorate în esența lor. Obiectivul cercetărilor de pînă acum a fost îndreptat mai ales

Scanned with OKEN Scanner

asupra rolului pe care l-a avut Titu Maiorescu în toate problemele, dar și în privința lui se repetă adeseori unele judecăți limitate, atunci cînd nu sînt chiar eronate. De exemplu, cantonarea opinenților în zonele periferice, la *aparențe* și în enunțuri, atunci cînd îl condamnă ca fiind campion al antineologismului, fără a se aprofunda aspectul în sine, fără a se căuta *esența* atitudinii maioresciene și efectele ei reale. Se impun, în acest sens, clarificările necesare. Ele vor lumina dintr-un unghi realist, demonstrat nu presupus, contribuția maioresciană și junimistă în această hotărîtoare latură a modernizării limbii române.

Pornind de la documentele de epocă, de la acțiunile oficiale și particulare, de la faptul că în presă și în instituții de specialitate s-a vorbit zeci de ani despre neologisme, uneori în termeni extrem de violenți, că s-a ajuns la confruntări și „condiționări" în care prezența ori absența neologismelor era hotărîtoare, naște o firească întrebare : a existat o bază reală a unei așa-zise „probleme a neologismelor" ? sau : în ce măsură această problemă a rămas „în baza ei reală" ? O altă întrebare, derivînd din cele dinainte, ar fi : a existat, într-adevăr, un pericol serios în privința pierderii individualității limbii noastre prin invazia neologismelor, la un moment dat ? Aceste întrebări se impun. Se cer însă și răspunsuri care să depășească enunțul ocazional. Părerile, după cum se va vedea, au fost împărțite. Argumentele pro sau contra nu au fost totdeauna convingătoare. Nici cercetările ulterioare nu au mers în profunzimea problemei. La temeiul lor aflăm doar unele opinii „de autoritate", fără argumentul material, judicios, convingător.

Din datele prezentate pînă acum reiese clar că pozițiile, opiniile, atitudinile oficiale și particulare, în problema neologismelor, nu au reflectat totdeauna „o bază reală". Contradicțiile, confuziile ori arbitrariul își făceau simțită prezența, fără a influența simțitor ori a opri un proces logic, aflat într-o rapidă desfășurare. În etapa la care se oprește cercetarea de față, caracterizată prin dinamism în toate compartimentele existenței sociale, limba este supusă unor eforturi de înnoire radicală, greu de dirijat și de controlat prin măsuri hotărîtoare. Nu trebuie să se înțeleagă nici că procesul de transformare a limbii avea un caracter anarhic. Proporțiile „problemei neologismelor" erau uneori simplificate ne-

Scanned with OKEN Scanner

justificat și nediferențiat, pornindu-se de la unele aspecte particulare ale limbii, nu din analiza multilaterală a fenomenului. Pentru că nu era totuna ceea ce afirma Alecu Russo despre formarea unei „limbi de grup", un fel de jargon, „nici latinesc, nici franțuzesc, nici grecesc și cu atît mai puțin românesc" (Cugetări în *Piatra teiului*, 1967, p. 39—121), cu adevărata problemă a împrumuturilor sau a formării de cuvinte noi cerute de exprimarea, de comunicarea prin mijlocul de bază, limba, a unor realități noi, a unei etape de gîndire evoluate. Teama unui cărturar și gînditor patriot, cum a fost Alecu Russo, nenumăratele luări de poziție din partea lui Alecsandri și a lui Eminescu, intervențiile maioresciene din 1872, ca o punte de legătură dintre pașoptism și clasicii literaturii, precum și cunoscutul articol semnat de mentorul „direcției noi" în 1881 și altele, dacă nu am merge direct la surse, la alte surse, ar fi suficiente argumente de autoritate pentru a accepta că a existat „o problemă a neologismelor". Astfel, la trei ani după apariția articolului *În contra neologismelor*, într-o ședință solemnă a Academiei Române, regele Carol I, președinte de onoare al înaltului for, făcea în cuvîntul de deschidere, referiri directe la pericolul neologismelor și cerea tuturor să vegheze și să apere limba de înstrăinare. „Să ne ferim de o îmbelșugare de cuvinte moderne care nepunînd o stavilă, la timp, va înstrăina poporul de limba sa" (vezi *Analele Academiei Române*, 1884, ședința solemnă din 23 martie). Monarhul lăsa să se înțeleagă că este vorba de un real pericol de sciziune în limbă, de ruperea poporului de limba sa. Și în acest caz avem de-a face cu un slogan, cu același slogan de care am mai vorbit. *Poporul* nu-și însușise acea limbă și nici nu era amenințat, în analfabetismul său, de invazia neologistică. El își vorbea de secole limba și o înfrumusețea în felul lui, rămînînd, practic, insensibil la aceste frămîntări.

Se poate vorbi pentru o perioadă de peste două decenii de trei direcții divergente ori care nu se conjugau măcar parțial în procesul de înnoire a vocabularului. *Direcția oficială*, avînd ca punct de plecare programul Academiei în faza exagerărilor etimologizante și puriste ; *direcția* pe care o impuneau unele ziare, reviste, tipografii, chiar și unele școli aflate sub influența „direcției noi" ; *direcția* cea mai alarmantă, sub aspectul ei nociv, în care includem unele ziare

politice, limbajul din justiție, parlament și mediile cosmopolite, factori destul de influenți, care lăsau cîmp larg pătrunderii neologismelor, uneori în formele cele mai degradante și adesea nejustificate.

„Direcția nouă" și mijloacele culturale afiliate ei au fost favorizate în principiile călăuzitoare despre neologisme și despre limbă în general de doi factori hotărîtori: evoluția firească a limbii și creația artistică literară din deceniile de aur ale *Convorbirilor*. Se includ în limba literară cultivată de „direcția nouă" și limbajele funcționale, stilurile științifice, dezvoltarea neîngrădită a limbajului tehnic. Și dacă nu s-a produs „o ruptură", „o diviziune" între grupuri ori masele de vorbitori, aceasta s-a datorat geniului limbii manifestat în capacitatea de selecție — *adoptare* sau *respingere* — puternicului ei filon unitar de sorginte populară și faptului că diferențierile de grai, la românii din provincii diferite și chiar separate istoric, nu au fost niciodată în măsură să îngreuieze comunicarea, nicidecum s-o împiedice. Eminescu nu realiza o floare de stil propagandistică atunci cînd afirma că „Limba noastră e singura în Europa care se vorbește aproape în același chip în toate părțile locuite de români" (*Timpul*, 1880, 6. *I.*, p. 1). Tocmai această unitate a contribuit la păstrarea specificului limbii române în lupta ei pentru înnoire, la marcarea unui adevărat salt calitativ al unității de origine, prin reromanizarea limbii române literare ca urmare a împrumuturilor masive din limbile romanice, din latină, dar mai ales din limba franceză. *Fenomenul*, fiind de natură extrem de complexă, a înregistrat, firește, și forme aberante, sau exagerări care produceau îngrijorare. Ecoul disputelor îl întîlnim decenii de-a rîndul în presa literară, în documentele Academiei, în publicațiile politice și științifice.

Într-o formă directă ori doar sugerată, chestiunea neologismelor apare în mai multe din articolele semnate de Titu Maiorescu în paginile *Convorbirilor*, precum și în alte articole scrise de Eminescu, Alecsandri, Iacob Negruzzi, Aureliu Sterca-Șuluțiu etc. Nici o altă problemă nu a rămas atît de constant în atenția „direcției noi" ca aceea a împrumuturilor lexicale. „Neologismele au ajuns a fi o adevărată îmbolnăvire literară la noi" — afirma Titu Maiorescu într-o vehementă luare de poziție (*Direcția nouă în poezia și proza română*, în *Convorbiri literare*, 1872, p. 214—226, 253—261)

Scanned with OKEN Scanner

Dar pe lîngă adevărurile neinfirmate de timp din studiile ori lucrările sale, adeseori strigătele de alarmă începute cu celebrul „În contra...“ sau „În lături !“ nu rămîneau fără amendamente ulterioare. Unele operate de autorii înşişi. De pildă, Maiorescu nu mai publică în volumele de „Critice“, cu acelaşi titlu, articolul *În contra neologismelor.* Acesta va fi intitulat în toate ediţiile simplu, neutru şi nesemnificativ ori fără a incita o atenţie specială — *neologismele.* Mai trebuie menţionat că în articolul respectiv se poate desluşi, cu uşurinţă, o nuanţare, o temperare a vehemenţei şi chiar unele precizări pe care autorul pare să le fi socotit a fi necesare în raport cu propria sa atitudine anterioară. „Într-un număr al *Convorbirilor literare* de pe la 1874 — scrie T. Maiorescu în începutul articolului (de fapt în acel an nu a publicat nici un articol în această problemă. Este vorba de *Direcţia nouă...*, 1872. O scăpare de memorie ! Dar o scăpare necorectată de nici un editor ! ?) — încercasem numai *în treacăt* (s.n.) şi cu acel ton *agresiv* (s.n.) şi oarecum fragmentar ce eram pe atunci încă siliţi să-l avem în contra *numeroşilor* (s.n.) adversari“. Rememorarea momentului se face acum de pe alte poziţii, cele ale învingătorului care gustă roadele unei biruinţe cu o satisfacţie ce depăşeşte orgoliul, infatuarea subiectivă. Adversarii au fost numeroşi, dar au fost învinşi. Pluralul „avem“ nu este protocolar ci exprima ideea de unitate a unei grupări angajate într-o acţiune. Rememorarea se face deci în numele acestei grupări şi sugestia dreptei satisfacţii, de asemenea.

În privinţa necesităţii împrumuturilor, viaţa s-a pronunţat de mult şi fără ambiguităţi. Nu ne rămîne decît să demonstrăm, în limitele unei asemenea întreprinderi, corelaţia ori lipsa acestei necesităţi dintre acţiunile forţelor care au produs însemnate mutaţii valorice în existenţa noastră ca tînără naţiune şi unele laturi sau factori ai suprastructurii ei. Cui şi cît datorează, în înnoirea lexicului ei, limba literară din acea perioadă ? Ne propunem să aproximăm doar ceea ce aparţine *Junimii*, ca merite şi ca limite, în această însemnată acţiune culturală. Ca să ajungem aici, au fost necesare succinte anticipări şi va fi nevoie, în continuare, de o prezentare şi interpretare a faptelor pentru a susţine afirmaţiile de pînă acum. Raportarea se face în primul rînd la revista junimistă.

Scanned with OKEN Scanner

I. *Un program* clar definit în privința neologismelor, *Junimea* nu a avut. El *a existat* totuși în liniile directoare cuprinse în majoritatea articolelor scrise de Maiorescu. În această privință, mentorul junimist rămîne — fără să mărturisească — tributar lui Heliade. Lui Heliade cel de la începutul activității, nu din perioada ereziilor italieniste. Apoi, punctele lui de vedere au fost preluate de principalii săi adepți. S-a văzut chiar că și aceștia au contribuit la completarea „programului". Acest „program", aparent însușit în mod unanim, reprezenta un conglomerat de opinii, cînd cu caracter restrictiv, cînd suficient de suplu, pentru a nu forța nota, pentru a nu contraveni realității. Dealtfel, *realitatea lingvistică* a mers în acea perioadă cu un pas înainte tuturor teoriilor, principiilor și normativelor oficiale sau inițiativelor particulare. Dintre aceste principii teoretice programatice, reamintim pe cele care au întrunit o mai largă audiență, au reținut atenția contemporanilor și, mai tîrziu, a cercetătorilor.

a. „Acolo unde avem în limba noastră *obișnuită* (s.n.) un cuvînt de origine latină, nu trebuie să introducem altul neologist" (T. Maiorescu, *În contra neologismelor*, în *Convorbiri literare*, 1881, p. 281—293). Acest principiu restrictiv este întărit și marcat cu exemplificări însoțite de adverbe cu valoare absolută, cum ar fi *niciodată*. „Vom zice dar: împrejurare și niciodată *circumstanță* sau *circonstanță*". Cuvîntul incriminat a fost folosit chiar de Maiorescu încă din anul 1859 (*Jurnal*, II, p. 53) și este prezent în multe din scrierile lui. Principiul este cînd contestat, cînd acceptat în luările de poziție, mai ales cu privire la stilul artistic. (Vezi și Mihai Eminescu, *Vorbe vechi și neologisme sinonime*, Ms. 2 257, p. 32 și în *Convorbiri literare*, 1 aug. 1877, p. 197—199; cf. și *Scrieri politice și literare*, 1905, p. 309—314).

b. „Acolo unde astăzi lipsește în limbă un cuvînt, iar ideea trebuie neapărat introdusă, vom primi cuvîntul întrebuințat în celelalte limbi romanice, mai ales în cea franceză (nu vorbim de termenii tehnicii)". Maiorescu aplică un embargo total, în această privință, împrumuturilor din greacă și slavonă. El respinge, la acest capitol, și împrumuturile din germană și maghiară. De reținut că, încă de la începutul articolului, Maiorescu face trimitere la cele cinci *Scrisori*

Scanned with OKEN Scanner

ale lui Iacob Negruzzi din care, evident, s-a inspirat şi chiar a luat cîte ceva.

c. „Să primim cuvintele din fondul *latin, neolatin, formaţii interne* (noi) dar să fie de o trebuinţă necondiţionată în conformitate cu cerinţele *moderne* (s.n.), cu celelalte limbi neolatine" (Aureliu Sterca-Şuluţiu, *O paranteză în chestiunea neologismelor*). Exprimat după 1881, acest punct de vedere sugerează, în esenţă, principiul maiorescian de la punctul *b*, principiu de sincronizare şi întărire a unităţii de origine a limbii române, dar raportarea se face, în cazul de faţă, la „cerinţele moderne". Se include aici ideea unei pronunţate deschideri spre înnoirea vocabularului ; se are în vedere limba în toate compartimentele stilurilor funcţionale.

d. „Noi primim bucuros cuvinte noi, sau cel puţin *nuanţe* noi, oricît de palide şi străvezii, numai acestea să aducă un *adaos* la bogăţia limbii îndeobşte" (Iacob Negruzzi, *Scrisoarea I*, în *Convorbiri literare*, 1877, p. 454—458). Cu patru ani mai devreme, Negruzzi emitea acest punct de vedere mult mai realist şi fără precizări restrictive privind sursele împrumuturilor, în raport cu cele instituite de Maiorescu cu patru ani mai tîrziu.

e. „Să nu ne arătăm prea îndrăzneţi la împrumuturi, prea cutezători prin imitare" (G. Vărnav-Liteanu, *Cugetări asupra limbii române*, în *C.L.*, 1874, p. 366—375 şi 1875, p. 409—418). O adevărată teorie a „formelor fără fond" în materie de lexic.

f. „Neologismele necesare sînt acelea cerute de *gustul cultural şi bunul simţ*" (s.n.) (G. Vărnav-Liteanu, *Cugetări asupra limbii române*). Autorul, ca şi alţi participanţi la această îndelungată campanie, lasă neprecizat cel mai delicat aspect : cine stabileşte parametrii „gustului cultural", dar principiul în sine rămîne corect.

Am lăsat intenţionat la sfîrşit prima regulă enunţată de Maiorescu, în ceea ce D. Caracostea numea *Tablele legii antineologistice* (vezi *Neologism şi expresivitate*, în *Expresivitatea limbii române*, 1942, p. 313—394), adică principiile maioresciene din 1881, în care se afirma categoric :

g. „Acolo unde pe lîngă cuvîntul slavon există în limba românească *populară* (s.n.) un cuvînt român, cuvîntul slavon trebuie să fie îndepărtat şi cuvîntul român păstrat". Am citat la urmă acest imperativ în care purismul maiorescian *pare*

Scanned with OKEN Scanner

la fel de excesiv ca și cel al latinizanților, tocmai pentru a sublinia valoarea lui mai mult decît relativă dar în mod evident contradictorie cu alte puncte de vedere din studiul la care ne raportăm și pe care autorul îl considera o piatră de hotar în activitatea sa. Titu Maiorescu avea în vedere, așa cum dealtfel se spune în articolul citat, mai ales *limba textelor bisericești*, ce se cerea abstrasă de sub influența lexicului slavon ori medio-bulgar, dar el a apărat cu îndîrjire și cu argumente de necontestat păstrarea slavonismelor în expresiile populare, în poezia populară și peste tot unde acestea și-au pierdut, de fapt, individualitatea originară și s-au contopit de secole în creațiile spiritualității românești, în limba română deplin constituită în secolul trecut.

„Această regulă *este de la sine înțeleasă* (s.n.) însă nu ne aduce mare folos pentru literatura *laică* (s.n.), fiind *prea puține cuvintele* (s.n.) la care se potrivește. „Mai însemnată este regula în aplicare ei la *Cărțile bisericești...*". Rămîne deci de mirare cum a putut D. Caracosta să considere ca „prim stîlp de credință" din „Tablele legii antineologistice" (cum a numit el principiile maioresciene) cea mai clară formulare în care nu sînt atacate neologismele, ci slavonismele, și asupra cărora se revine în partea a doua a articolului. Nu putem admite că teoreticianul expresivității limbii române includea în rîndul neologismelor cuvintele de origine slavonă intrare în limba noastră, unele de peste un mileniu. Și Maiorescu pare să fi gîndit nediferențiat acest aspect, lăsînd loc, și în ceea ce-l privește, confuziilor. Caracostea avea însă dreptate cînd critica unele „restricții" maioresciene impuse neologismelor sinonime între ele ori sinonime cu unele cuvinte existente în limbă. El vedea în „dubletele" lexicale un semn de bogăție a limbii. Teoria aceasta nu era nouă nici la Caracostea. Al. Graur în studiul intitulat *Neologismele*, *Revista Fundațiilor*, nr. 8, 1937 ; republicat în *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970, p. 123—141) și mai înainte, Sextil Pușcariu (în *Închinare lui Nicolae Iorga*, 1931) au analizat convingător acest aspect, admițînd utilitatea neologismelor și „nevoia" de neologisme pentru sporirea expresivității limbii române literare. Mai trebuie adăugat că ideea alungării slavonismelor din „limba bisericească" nu era nici la Maiorescu o noutate, o enunțase, cu peste

Scanned with OKEN Scanner

o jumătate de secol mai înainte, Barbu Paris Mumuleanu (*Prefață* la *Caracteruri*, 1825).

Evident, ideile demne de a fi reținute în problema neologismelor rămîn practic inepuizabile. Ele reflectă o realitate istorică și deci și o etapă de fecunde radicalizări în plan lingvistic. Limba, ca factor dinamic în spiritualitatea noastră, a înregistrat un moment de hotărîtoare afirmare în raport cu imperativele constituirii națiunii române moderne.

II. Formulate cu pretenții de sistem, de reguli demne de un „îndreptar" principiile maioresciene cu privire la împrumuturile de cuvinte, din *În contra neologismelor*, sînt de fapt, reluări ale unor opinii experimentate anterior cu mult mai multă vehemență de către principalul teoretician junimist în problema neologismelor. Rămîne, deci de neînțeles că D. Caracostea a acordat o atenție exagerată și a tratat nediferențiat, fără rigoarea analitică necesară, principiile din acel articol, neobservînd atenuarea incisivității lor față de felul cum erau formulate în 1872 (vezi *Direcția nouă*...). La o privire critică, atentă, ne apare mai surprinzător faptul că, în intervențiile lui Maiorescu împotriva unor neologisme, argumentarea este edificată într-o magistrală arhitectură neologică. Strălucirea ideatică și expresivă din fiecare intervenție scoate în relief nu eficiența combaterii unor cuvinte noi, nu divulgarea caracterului presupus nociv al unor neologisme ori invaziei neologistice, ci adevăratul merit al criticului: acela de a fi impus, de a fi fixat în limbă, în limbajul funcțional al criticii literare, al teoriei faptelor de cultură, un mare număr de neologisme, intrate atunci ori mai înainte, formulări, sintagme, expresii moderne pe care nu le întîlnim înaintea scrisului său. În acest fel, Maiorescu nu a pus stavilă, cu autoritatea sa, intrării unor termeni noi în limbă, ci a dat modelul acceptării lor, a contribuit masiv la crearea condițiilor și cadrului cultural pentru pătrunderea, stabilizarea și consacrarea acestora alături de alții existenți în vocabular, acceptați. O statistică anexată acestei lucrări întărește afirmațiile de mai înainte care au, de fapt, la bază chiar concluziile la care au condus aceste sondaje statistice. Astfel, în primul articol publicat de Titu Maiorescu (*Despre poezia română*, în *Convorbiri literare*, 1867, nr. 1, p. 2 și următoarele; nr. 2, p. 17 și următoarele; nr. 3 p. 38 și următoarele; nr. 4, p. 53 și următoarele), numărul neolo-

Scanned with OKEN Scanner

gismelor reprezintă 54,84% din cuvintele flexibile întrebuinţate, iar în multcitatul articol *În contra neologismelor*, acestea, după ce au fost, *la cerere*, eliminate de Negruzzi, mai reprezentau proporţia de 39%, ceea ce, trebuie să observăm, însemna foarte mult. Am dat aceste cifre pentru a sublinia, cu dovezi, contribuţia directă a mentorului junimist la modernizarea lexicului, apelînd la lucrări situate la extreme (1867, 1881). Maiorescu observa şi încerca să combată nu „toate" neologismele şi nici toate tentativele de introducere a acestora. Îi repugna „falsa originalitate în promovarea şi întrebuinţarea cuvintelor" (*Limba română în jurnalele din Austria*, *C. L.*, 1868, p. 97—105), dînd o atît de mare importanţă problemei, încît susţinea, pe drept, că o „cauză naţională" nu poate fi apărată cu o limbă stricată. Aceasta, în cîmp literar era, de la început, sortită eşecului. Argumentele teoretice, cînd sînt exprimate fără echivoc, au valabilitate şi astăzi în planul general al limbii: „nu orice introducere de cuvinte noi şi orice aplicare de cuvinte vechi la înţelesuri noi constituie o originalitate falsă, ci eroarea se comite numai acolo unde introducerea e de prisos şi aplicarea falsă" (*ibidem*). Cu zece ani mai înainte (vezi *Jurnal*, 1978, vol. II, p. 132), într-o scrisoare trimisă din Viena profesorului Ştefan Iosif la Braşov, tînărul Maiorescu exprima aceleaşi deziderate şi tot aşa de incisiv. Şi atunci a fost învinuit de lipsă de patriotism şi filogermanism. „Iubesc şi eu *cauza naţională* (s.n.), domnule — scria el — dar nu fiindcă e rumână ci fiindcă e dreaptă; iubesc foarte mulţi germani, nu fiindcă sînt germani, ci fiindcă sînt culţi; mă depărtez de la foarte mulţi rumâni, nu ca rumâni, ci fiind neghiobi etc.". Discipolul său cel mai apropiat, Iacob Negruzzi, exprima aceeaşi opinie despre cuvintele ce „nu îmbogăţesc limba deloc, ba chiar o sărăcesc, pentru ce s-o îngreuiăm şi s-o urîţim, cu sunete nepotrivite şi prisoselnice" (*Scrisoarea I*). Invazia cuvintelor „de prisos", înşirarea lor în scriere, de cele mai multe ori pentru a face impresie, transformau vorbirea şi scrierea celor care procedau astfel într-o „păsărească pe care poporul, vorbitorul de căpetenie şi păstrul (=păstrătorul, n.n.) limbii, n-o înţelege" (M. Eminescu, *Biserica în cultura românească*, în Timpul, 22.I.1880). Neologismele considerate „de prisos" au fost respinse şi combătute de toţi opinenţii juni-

Scanned with OKEN Scanner

miști și de cei care, fără să fie membrii societății, colaborau la revista *Convorbiri literare*. Dar acel „de prisos" valabil în unele situații se dovedea inadecvat în altele, ori în altă etapă. Riscul diagnosticelor eronate i-a pîndit pe fiecare într-un grad mai mare sau mai mic, și, înregistrăm aspectul ca pe un fapt normal.

Mentorul junimist „decreta", cu privire la cuvintele noi ce urmau să fie admise, că singura rațiune de îngăduit în această problemă este „uzul poporului". Ideea este prezentă și la Eminescu, Iacob Negruzzi și la alții. Aceasta marca aspectul unitar al acțiunii. Dar, deși Maiorescu repeta afirmația, cu fiecare prilej, aceasta rămînea extrem de generală și, pentru acum un secol, greu de admis *ad litteram*. Pentru că un popor, în majoritatea lui analfabet, nu putea hotărî ce împrumutăm și ce nu în materie de neologisme. Dealtfel, chiar unul dintre junimiști, care a avut o contribuție însemnată în problema neologismelor, afirma că termenii noi „nu se impun" de cineva, ci „se primesc" pe nesimțite fără ca „masa poporului" să știe de unde și pentru ce (Aureliu Sterca-Șuluțiu, *O paranteză în chestiunea neologismelor*, în *C. L.*, 1886, p. 449). Alt junimist de frunte, G. Vărnav-Liteanu, considera ca factor hotărîtor în introducerea neologismelor „gustul cultural". Aici, Vărnav-Liteanu se întîlnește cu Șuluțiu care susținea că pătrunderea neologismelor se face prin „uzul general al limbii culte". Neologismele admisibile ori care ar avea șanse fiind cele prezente în operele marilor scriitori și difuzate prin mijlocirea operelor acestora. Dar, aceasta este și una dintre opiniile lui Maiorescu exprimată cam în aceeași perioadă (1881). Iată o altă situație de consens dar și de contradicție. Pentru că, tot la acea dată, Maiorescu susținea cu convingere și contrariul problemei. „Scriitorii cei mai buni și cei mai români ai literaturii noastre de astăzi — afirma el — fug de neologisme și aleg acele cuvinte vechi, fie și de origine slavonă, în care se află încă toată măduva înțelesului popular". Dacă am considera aceasta o eroare, ne-ar apărea de necrezut. Admitem, însă, că el înțelegea prin „uzul poporului", uzul majorității intelectualilor, scriitorilor și tuturor acelora care aveau conștiința slujirii poporului. Întregul program junimist acest țel l-a vizat și, chiar dacă încă nu se admite unanim acest lucru, l-a atins. Ei au dat scrisului românesc

Scanned with OKEN Scanner

unitatea. Au deschis prin scrisul unitar şi modernizat porţile culturii pentru întregul popor. Au dat culturii naţionale operele literare clasice fundamentale. Au dat etalonul valoric în cultura română, posibil doar într-un climat propice afirmării acestor valori.

Reputatul polemist, Titu Maiorescu, a participat la toate dezbaterile curente în acea vreme cu privire la îmbogăţirea, cultivarea şi scrierea limbii române. Că înţelesul dat de noi conceptului maiorescian de „uz al poporului" este îndreptăţit se vede şi din felul în care înţelegea el să trateze existenţă reală în cultura românească a unei ameninţătoare întrebări: „întrebarea neologismelor". De aici caracterul permanent deschis al problemei înnoirii limbajului şi importanţa pe care i-o acorda Maiorescu. „*Ne credem datori* (s.n.) să atragem luarea-aminte a celor ce iubesc limba română şi doresc dezvoltarea ei firească" (*În contra neologismelor*). Tonul de profeţie, de înaltă responsabilitate, subliniază gravitatea fenomenului, întîietatea problemei, implicarea în rezolvarea ei a tuturor celor animaţi de conştiinţa unei înalte îndatoriri. De reţinut şi autoîmputernicirea asumată şi recunoscută, mărturisită. De asemenea, grija autorului manifestată, chiar şi într-o astfel de afirmaţie, pentru construcţia frazei, prin îmbinarea neologismelor cu locuţiuni verbale populare.

Există la Titu Maiorescu o aparentă contradicţie cu privire la primirea cuvintelor noi. Pe de o parte, el susţinea că sînt necesare acele neologisme pe care le accepta „uzul limbii", „uzul poporului" şi, pe de altă parte, că soarta neologismelor, respectiv a limbii literare, o hotărăsc marii scriitori. Tot din teoriile sale aflăm că autorii de seamă au dat opere viabile tocmai pentru că au pus la baza acestora limba poporului. Deci acea limbă care acceptase prin uz cuvintele noi este privită ambivalent, în circuitul ei: scriitor — cititor (popor) şi invers. Astfel privite lucrurile (şi nici nu e posibil altfel), nuanţa contradictorie se elimină. Rămîn însă multe semne de întrebare cu referire la unele propuneri puriste, antineologiste, şi la modul în care el îşi redacta articolele, întrebuinţînd fără reticenţă cuvintele noi repudiate (*circumstanţă, fertil, impetuos, intenţiune, sagacitate, speranţă*). Aceasta reliefează acuitatea luptei între spiritul său conservator şi tendinţele de înnoire a limbii în

Scanned with OKEN Scanner

care Maiorescu se implicase cu o hotărîre mai puternică decît pare să-i fi dictat latenţele structurale. Îndrăznim să afirmăm că în limbă Maiorescu a fost predominat de un spirit inovator şi nu reţinut ca atunci cînd se revolta împotriva „formelor fără fond", teorie care nu ocolea fenomenul cultural. Totuşi, faptul că el se „abate" destul de des de la sentinţele proprii este, nu un simptom al inconsecvenţei, ci al receptivităţii lui, al alunecării din tiparele conservatorismului desuet, un semn de înţelegere dialectică a progresului în limbă. Intervenţiile lui juste ori criticabile, cele mai multe verificate ca fiind în spiritul limbii în evoluţia ei ulterioară (avem în vedere mereu limba literară) au avut în Iacob Negruzzi un susţinător asiduu, mai ales în planul general al acţiunii, în coordonarea acesteia şi a „frontului comun" prin care a fost purtată această luptă timp de peste două decenii. De aici nu trebuie trasă concluzia că între mentor şi redactorul revistei *Societăţii* sau între Maiorescu şi ceilalţi junimişti care s-au remarcat în această acţiune au existat, în problema neologismelor, doar puncte de vedere identice.

Fără a pune semnul egalităţii între Titu Maiorescu şi Iacob Negruzzi, nu ne vom lăsa fascinaţi de prestigiul celui dintîi spre a diminua contribuţia grupului. Considerăm lipsită de spirit critic, ştiinţific, uşurinţa cu care se mai acreditează şi astăzi formula: *Maiorescu = Junimea literară*. Moştenind din familie dragostea firească de limba vorbită de întregul popor, cunoscînd direct dulceaţa graiului popular, Iacob Negruzzi nu abandonează această înzestrare funciară nici după contactul îndelungat cu civilizaţiile apusene. El rămîne în scris, mai mult decît un ponderat, un conservator, fără a fi însă total nereceptiv la înnoirile limbii. În tot ce a întreprins, a încercat să ţină permanent dreapta cumpănă între neologismele necesare limbii în dezvoltare şi cele introduse în mod abuziv. Astfel, urmînd exemplul şefului grupării din poziţia exprimată în articolul *Limba română în jurnalele din Austria* (1868), încerca să demonstreze că atît invazia de cuvinte de origine franceză, cît şi calcurile după această limbă nu sînt fenomene de trecut cu vederea. (Cam în aceeaşi perioadă şi Eminescu se arăta nemulţumit de „nefasta influenţă franceză"). Nu se opunea din principiu neologismelor, ci respingea doar pe cele ce i se

Scanned with OKEN Scanner

păreau „bastarde și urîte". Împrumuturi prin care „sînt izgonite cu nemilostivire și înlocuite cuvintele românești cele *vechi* și *frumoase*" (s.n.). Ceea ce amenința, după unii opinenți (la care se adăuga și monarhul), individualitatea limbii noastre, îi apărea lui Negruzzi ca fiind, de fapt, acțiunea izolată a unora : „...biata limbă, *proprietate comună a tuturor*, este jertfită în interesul *cîtorva*" (*Scrisoarea I*).

Împotriva neologismelor introduse de pedanți sau a ortografiei lor etimologice, se ridică Vasile Alecsandri în *Dicționarul grotesc* și în unele din piesele sale de teatru ; A. D. Xenopol în *Studii asupra stării noastre actuale* (*C. L.*, 1870, p. 129), în care, într-un întreg capitol, se ocupă de „stricarea limbii". Atît purismul academic, cît și introducerea de către juriști a neologismelor în forme aberante sînt aspru comentate de filologii Vasile Burlă și Nicolae Quintescu în mai multe numere ale revistei junimiste din anii 1870—1871 (vezi *Inventarul* articolelor..., *Anexă*).

Deși nu intră în cadrul intim al acestei lucrări, în tema ei, merită menționate numeroasele articole despre limbă și neologisme semnate în ziarul *Timpul* de Mihai Eminescu. Nu am fi reamintit acest lucru, dar serialul de articole a fost aproape simultan unor acțiuni organizate la Academie, în *Convorbiri literare* și în alte publicații care urmau revista junimistă, deci, nu a fost nimic unilateral, ci convergent. Poate mai mult decît se scria atunci în *Convorbiri* vor fi însemnat unele articole semnate de Eminescu în ziarul conservator, exprimînd, în principiu, aceleași păreri. Într-o situație asemănătoare se afla și Ioan Slavici. Opiniile lor, dacă nu erau identice cu ale celorlalți junimiști, erau sigur înrudite. Pentru Eminescu, acțiunea programatică junimistă venea în întîmpinarea unor probleme la care el meditase anterior. Încă înainte de a se întoarce în țară, de la studii, el se arătase preocupat de starea limbii, „măsurariul civilizațiunii unui popor" (*Federațiunea*, Pesta, 1870, 22.IV, deci la o săptămînă după debutul său în *Convorbiri literare*). În acest „măsurariu", tînărul poet vedea acel „echilibru" în care tradiția se menținea în limbă și se consolida prin inovația firească. El ataca, mai tîrziu, cu vehemență, atît pe puriști, pentru tentativa nesăbuită a acestora de a submina echilibrul statornicit prin secole, pentru încercarea acestora de a ne sili „să dovedim că fiece vorbă e la-

Scanned with OKEN Scanner

tină şi că toţi, fără osebire, ne coborîm de-a dreptul din romani" (*Timpul*, 6.V.1880), cît şi limbajul franţuzit al avocaţilor (*Timpul*, 1.V.1882). Trimiterile pe care le facem succint în afara spaţiului *Convorbirilor literare* contribuie la o configurare mai exactă a modului de abordare a problemelor limbii literare moderne de către „noua direcţie", a delimitării elementelor prin care se apropiau de alte puncte de vedere ori se distanţau. Am amintit în acest sens una din opiniile lui B. P. Hasdeu, cam din perioada începuturilor *Junimii*. Ilustrul filolog îndemna, în vederea îmbogăţirii lexicului poetic, la studierea provincialismelor şi a arhaismelor, nu a neologismelor şi a jargonului saloanelor, „care sînt orişicînd şi orişiunde per excellentiam prozaice" (*Mişcarea literelor în Eşi*, în *Lumina*, 1863, nr. 12, p. 6).

Convorbirile, difuzate în toată ţara ; Maiorescu şi cei de-o părere cu el, în Academie ; Eminescu, la *Timpul*, iată doar un triunghi al organizării unui front care acţiona peste tot şi tot mai eficient în vederea aplicării principiilor moderne în scrisul românesc. Am anticipat că printre susţinătorii campaniei junimiste se înscria şi Ioan Slavici. Acesta, fără a se considera „specialist" şi a se pronunţa cu fermitatea caracteristică purtătorilor de cuvînt la care am făcut repetate referiri, nu se înfăţişa, în enunţarea unor opinii despre limbă, ca unul ce prelua automat opiniile maioresciene. Slavici considera că neologismele romanice se vor păstra numai alături de cuvintele vechi, „atît în graiul vorbit cît şi în scrierile noastre" (*Amintiri...* 1967, p. 554). El cita, spre exemplificare, perechile : *speranţă-nădejde ; onoare-cinste ; decoraţiune-podoabă ; naţiune* (*vulg, popor*) — *norod* etc. Din prima pereche : *speranţă-nădejde* se vede că nu împărtăşea în mod absolut opiniile lui Maiorescu. Slavici se apropia mai mult de Eminescu şi Iacob Negruzzi, observînd că aceste cuvinte stau alături „nu cu acelaşi înţeles", aşadar remarca existenţa nuanţării sinonimice, nu identitatea ei. În opinia sa, alegerea cuvîntului vechi ori a neologismului rămînea o piatră de încercare pentru fiecare scriitor. De la acest adevăr, Slavici trecea, ca şi ceilalţi, la sentinţe care nu ilustrau punctele de vedere mai riguros gîndite, cumpănite : „Azi neologismele *sînt admise* (s.n.) numai cînd nu se găseşte-n limbă o vorbă veche pentru reproducerea adevărată a noţiunii. Acela dar care se foloseşte de

Scanned with OKEN Scanner

neologisme, şi fără de nevoie neapărată, se dă de gol ca un om care nu ştie românește, nu cunoaşte limba poporului, ori literatura românească, şi scrie fără cuvenita pregătire". Această idee revenea în confruntările de opinii. Ea marca o atitudine, un anume conformism faţă de autoritatea mentorului junimist. În realitate această teorie nu se susţinea ori nu se verifica în întregime. Dacă Slavici sau Creangă nu au folosit neologismele decît în arare situaţii, Eminescu, Caragiale, Odobescu etc., le-au dat strălucire în asociaţiile cele mai neaşteptate. Prezenţa neologismelor în opera unui scriitor a ţinut şi ţine de personalitatea aceluia, de formula lui estetică, de noutatea ideatică, tematică, stilistică, de istoricitatea fenomenului transfigurat şi de alte multe aspecte pe care Slavici nu le ia în discuţie.

III. Dacă în principiu se stabilise un consens şi se admitea că împrumuturile lexicale să se facă din limbile romanice (franceza ocupînd primul loc), despre felul cum să fie scrise şi pronunţate părerile erau diferite. De la controversele privind scrierea cu litere latine se ajunge la o situaţie asemănătoare în ceea ce priveşte grafia şi ortoepia termenilor noi.

Aşa cum am mai arătat, nu avem în vedere neologismele introduse în etapa de aur a *Junimii*, ci neologismele ca sursă de îmbogăţire a limbii, contribuţia acestei *Societăţi* la fixarea lor, la configurarea limbii române literare moderne. S-a observat în această privinţă, că neologisme de origine latină şi franceză au început să intre în limba română încă de la începutul secolului al XVIII-lea, prin scrierile lui Dimitrie Cantemir şi ale altor cărturari. După 1780, acestea apar în scrierile cărturarilor adeleni, în cărţile de ştiinţă, iar la începutul secolului al XIX-lea, pe cale administrativă, prin filieră rusă ori germană şi prin presă, aflată în faze incipiente. Atestările din această etapă ne arată preferinţa pentru formele scurte şi fixarea trainică în conştiinţa lingvistică a acestor forme. La 1705, Cantemir scria : *condiţie, pretenţie, sentenţie*. Paul Iorgovici în *Observaţii de limbă românească* (1799) scria : *implicaţie, observaţie, ocupaţie, recreaţie* ; Petru Maior, în 1812, foloseşte tot formele în *-(ţ)ie : condiţie, ocazie, situaţie, superstiţie*. În general, se consideră că Heliade a contribuit cel mai mult la „generalizarea" acestor forme. La el întîlnim : *dedicaţie, educaţie,*

observație, predilecție, poziție etc. În 1836, cînd începe memorabila corespondență cu C. Negruzzi, el încerca o justificare mai mult utilitară a preferinței pentru formele scurte. „...totdeauna m-am silit întru aceea ce s-a putut a o scăpa de acea întindere leneșă și de acele terminații care ni le-a (sic) dat străini ce învăța rău și urît limba noastră" (reprodus în *C. L.* 1878—1879, p. 305—314 ; vezi și Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori și acte*, 1972, p. 17). Influența ce se exercita asupra lexicului românesc prin împrumuturile masive din limba franceză s-a resimțit ulterior și în scrisul lui Heliade, mai ales după 1840, cînd el devenise și un fervent propagator al italienismului.

Într-o lucrare de referință generală, N. A. Ursu constată, pe baza comparației unor scrieri, că termenii care apăreau pînă pe la 1825 cu terminația *-(ț)ie* se scriau după această dată cu terminația lungă *-(ț)iune*. Astfel, observă autorul, în 1816 avem *resoluție* iar în 1857 *resoluțiune* ; în 1813, *distilație* și în 1842, *distilațiune* ; *invenție*, la 1825 și *invențiune*, la 1852 (*Formarea terminologiei științifice românești*, 1962). Situația nu era generală. Astăzi se recunoaște unanim că formele neologice în *-(ț)ie* sînt mai vechi decît formele lungi. În română ele au pătruns pe mai multe căi. La Dimitrie Cantemir, mai ales din latină. În alte documente de după 1800 această formă a venit prin filieră rusă și în Transilvania, prin influență germană. Dar și în aceste două limbi prezența lor arată tot o influență occidentală, o pătrundere a împrumuturilor lexicale în limbile respective (I. Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, 1947, p. 187—189 ; Al Rosetti, Boris Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, 1971, p. 338—339). Fiind mai vechi, neologismele în *-(ț)ie* au avut o circulație mai mare și s-au adaptat mult mai ușor. Aceasta explică și răspîndirea lor, dar și rezistența în timp prin pătrunderea termenilor respectivi în vorbirea unor mase mai largi de vorbitori. Lucrări mai recente au stabilit că formele în *-(ț)ie* au fie o dublă origine, fie o origine multiplă și sînt atestate în scrierile cărturarilor ardeleni mai înainte de influența rusească (Romulus Todoran, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești în Transilvania la începutul secolului al XIX-lea*, în CILRL, vol. III, p. 103—137 și G. Ivănescu, Liviu Leonte, *Fone-*

Scanned with OKEN Scanner

tica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică, în *Studii și cercetări științifice*, Academie R.S.R., Filiala Iași, Filologie VII, 1956, fascicola II, p. 13). Originea dublă ori multiplă a acestor terminații (pseudosufix după Romulus Todoran) constituie sursa trăiniciei acestei forme, care a rezistat concurenței puternice a formelor lungi, presiunii acestora, după 1840. Circulația substantivelor terminate în *-(ț)ie* este privită astfel într-o recentă cercetare : *(ț)ie* a apărut în Muntenia și Moldova sub influența operei lui Dimitrie Cantemir. Scrierile acestuia pătrunseseră în Transilvania și au fost cunoscute de învățații care formau *Școala ardeleană*. Aceștia le-au preluat (e de presupus că nu doar pe această cale au pătruns, n.n.). Deci, ajutați de existența sigură a unor forme și structuri lexicale „preexistente" au generalizat forma cu terminația în *-(ț)ie*, care la începutul secolului al XIX-lea a pătruns din nou în Muntenia și Moldova, pînă pe la 1820 (Al. Niculescu, *I.*, 1978, vol. II, p. 119—122). Formele în *-(ț)iune*, posterioare celor în *-(ț)ie* sînt de origine latino-romanică și au fost puse inițial în circulație de curentul latinizant (vezi Al. Niculescu, *op cit.* și Mihaela Mancaș, *Istoria limbii române literare. Perioada modernă (secolul al XIX-lea*, 1974, p. 50). Dar prezența acestor forme în scrierile latinizante ar fi rămas poate fără o anume însemnătate dacă nu ar fi fost întărită de influența franceză. Acestei afluențe îi datorăm numărul mare de cuvinte care păreau la un moment dat că se vor impune așa. Întrebuințat, după 1840, mai ales de Timotei Cipariu la substantivele neologice de origine latino-romanice, *-țiune*, avînd corespondente în termenii de origine franceză terminați în *-ion* și în cei din limba italiană cu terminația *-ione*, se generalizează în mare parte și rapid la substantivele neologice primite după 1860 și la majoritatea celor intrate în limbă mai înainte. Fenomenul este în primul rînd de natură livrească și a fost stimulat de numărul tot mai mare de cărturari care avea o cultură occidentală, de traduceri, presă, justiție, științe etc. Rezistența formelor vechi la presiunea și concurența celor noi, culte (după unii „cosmopolite"), i-a pus în încurcătură chiar și pe cei mai reprezentativi cărturari, printre care și pe Maiorescu. Acesta are în articolul *Despre poezia română* (1867) 52 de substantive neologice în *-(ț)iune* și doar unul singur în *-(ț)ie* :

Scanned with OKEN Scanner

declamație (în alte articole, Maiorescu îl scrie tot cu *-(ț)iune : declamațiune*). De observat că forma lungă s-a impus și s-a păstrat doar la un singur cuvînt din cele 52 : *aserțiune*, iar șase dintre acestea păstrează ambele forme : *atenție-atențiune ; dicție-dicțiune ; dispoziție-dispozițiune ; obiecție-obiecțiune ; variație-variațiune*, în medii lingvistice diferite și cu o frecvență variabilă.

Pînă în perioada șederii la Paris, Maiorescu scrisese unele substantive (cele mai multe) cu terminația scurtă, altele, sub influența tatălui său și a orientării analogiste, în *-ciune*. Mai rar se întîlnesc în scrisul lui, din acea perioadă, formele lungi ale terminațiilor. Acestea se fac vizibile după întoarcerea din Franța, cînd, sub influența culturală occidentală, el va prefera formele lungi. Acestea aveau în Cipariu pe cel mai reprezentativ analogist de tip arhaizant (vezi Dimitrie Macrea, *Titu Maiorescu și problemele limbii române*, în *Studii de istoria limbii și a lingvisticii românești*, p. 34—40). Dar, observînd că deși prin limba de cultură formele lungi capătă o largă răspîndire în scris, în timp ce masa de vorbitori, dacă nu le respingea direct, nu și le însușea, el se abține de la a recomanda cu hotărîre o formă sau alta. Prezente în toată presa, în parlament, justiție, Academie, universități etc., substantivele terminate în *-(ț)iune* erau destul de rare în operele literare în proză și lipseau cu totul din poezie. Caracterul pedant, greoi, al formelor lungi, demonetizarea acestor forme prin demagogia politică, refuzul și ridiculizarea lor de către marii scriitori, au contribuit la o totală lipsă de popularitate a acestor forme în masele de vorbitori.

Cînd Maiorescu inițiia „noua direcție" în problemele de bază ale culturii naționale, el nu a îndrăznit să se pronunțe, cu fermitate, în favoarea uneia sau alteia dintre formele terminațiilor neologice. La întrebarea mereu formulată : care să fie forma terminației în care ar trebui acceptate neologismele : *-(ț)ie* sau *-(ț)iune ?*, răspunsul dat a fost următorul : „...și una și alta, după cum i se pare scriitorului mai bine la auz" (*Direcția nouă în poezia și proza română*, *C.L.*, 1872, p. 253). Deci, „uzul poporului" era în cele din urmă influențat, ori mai exact, orientat de opțiunile scriitorilor pentru cuvintele noi și pentru formele propuse a fi acceptate. Se poate spune despre scriitorii care au împămîntenit neolo-

Scanned with OKEN Scanner

gisme că au realizat acest lucru nu în baza unei pregătiri filologice speciale, ci mai ales printr-o puternică intuiţie creatoare, printr-un acut simţ al limbii. Nici cei ce condamnau neologismele nu pot fi suspectaţi de o totală lipsă de cunoştinţe filologice. Realist, conducătorul *Junimii* înţelesese exact faptul că în limbă nu hotărăsc filologii nici normativele academice, ci realitatea lingvistică. Acesta este factorul care trebuie să-i conducă la o hotărîre ori alta. Pe aceeaşi poziţie se aflau Alecsandri, Negruzzi, ca să nu amintim decît o parte dintre acei ce influenţau prin autoritate. Avem în vedere acest atribut pentru vremea de atunci, cînd autoritatea acestora era o realitate de o nuanţă mult mai profundă, mai exemplară, marcată de o devoţiune totală pentru împlinirea unor deziderate naţionale.

Admiterea neologismelor în ştiinţă şi tehnică era, de obicei, scoasă din discuţie şi, totuşi, Maiorescu vorbeşte despre „galimatia medicilor", iar Eminescu respinge unele neologisme tehnice, propunînd forme locuţionale şi făcea acest lucru aparent convins de caracterul „staţionar" al limbii noastre în ultimele două sute de ani (Mihai Eminescu, *Opere complete*, 1914, ediţia A.C. Cuza, p. 380—381 şi *C.L.*, nr. 5, august, 1877, p. 197—199); M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, 1905, p. 309—314). Eminescu se împotrivea mai ales acelor neologisme pe care el le considera „hibride", „primite în limbă fără rînduială". Admitea însă, fără rezerve, cuvintele noi care „nu contrazic cu direcţiunea spirituală a poporului. *Ele* (neologismele, n.n.) *nu trebuie să coincidă cu natura limbii, ci numai să nu o contrazică*". Avem în această formulare cel mai clar mod de a înţelege în întreaga ei complexitate „problema neologismelor". Deci, nu se invocă „spiritul limbii", „geniul", „specificitatea", „natura limbii", ci doar imperativul de a „nu contrazice" aceste însuşiri fundamentale ale limbii. „Cuvinte de prisos", neavenite, erau, din punctul de vedere al lui Maiorescu, acelea „care tind a introduce din limba germană unele noţiuni abstracte, obişnuite şi firesti inteligenţei germane cu idealismul ei mai eteric şi uneori cam pierdut în nori". Mai refractar, Iacob Negruzzi le respingea, în diferite luări de poziţie, nu numai pe cele „prisoselnice", ci şi pe cele „bastarde şi urîte". Atunci şi mereu a fost şi va fi greu de stabilit care cuvinte „sînt" şi vor fi „totdeauna" în categoriile: „de prisos",

Scanned with OKEN Scanner

„hibride", „bastarde" etc. ? Este un aspect pe care timpul şi evoluţia limbii române literare nu l-au ratificat în toată complexitatea sa. În aceeaşi situaţie s-a menţinut şi lipsa de criterii ferme cu privire la formele în care trebuiau acceptate neologismele.

În privinţa căilor de pătrundere a termenilor noi şi de fixare a lor în lexicul preexistent sînt de reţinut mai multe opinii şi teorii, deşi între ele nu se poate stabili o prea mare înrudire sau apropiere şi nici că ar fi cele mai exacte. Astfel, în timp ce Titu Maiorescu încerca să-şi atenueze propriile exagerări, admiţînd că neologismele pătrund în limbă şi se fixează „sub fierberea emoţiei" produse de exaltarea religioasă, de o mişcare poetică puternică sau o nouă formă politică, Eminescu era de părere că „stricarea limbii" (neologizarea forţată şi lipsită de criterii, n.n.) are o singură cauză, aceea „careia peste tot îi datorăm toate relele de care suferim : politica" (*Timpul*, 6. V. 1880). În ceea ce priveşte primul punct — „exaltarea religioasă", acesta nu intră în discuţie, deoarece, în cazul românei literare moderne, neologismele nu au intrat prin mijlocirea textelor sacre, pentru simplul motiv că în ele nu au pătruns neologisme moderne (actuale). Celălalt punct — „o mişcare poetică puternică" (credem că Maiorescu avea în vedere literatura în general, mai ales că tot el susţinea neaderenţa termenilor noi în expresia lirică) sau o nouă formă politică (desigur, afirmarea parlamentarismului burghez), acestea au fost într-adevăr două din căile principale de pătrundere a neologismelor. Alte căi, la care se fac referiri mai puţine, dar care nu au fost lipsite de importanţă, erau comerţul, administraţia, armata, ştiinţele, respectiv şcoala, care toate, mai lent dar eficient, au contribuit la înnoirea lexicului, la înscrierea românei literare printre limbile care puteau exprima cuceririle civilizaţiei şi ale spiritului modern.

IV. Contribuţia teoretică a *Junimii* în problema neologismelor, în linile ei generale unitară, în amănunte contradictorie, îşi are în aspectul ei practic tot atîtea linii ce coincid, precum şi contraste din cele mai neaşteptate. În paginile revistei *Convorbiri literare*, în articolele de critică literară, de istorie ori de filologie, în proză şi în poezie, nici unul dintre junimişti nu a rămas în totalitate consecvent cu ceea ce a susţinut cîndva referitor la neologisme. Şi era normal ca

Scanned with OKEN Scanner

lucrurile să se petreacă așa. „Ei înțelegeau din ce în ce mai clar că un punct de vedere rămîne valabil atît timp cît el se verifică în practică. Altfel, el trebuie reconsiderat ori chiar abandonat în interesul progresului științific. Aparentele neconcordante și reveniri, de la o etapă la alta, așa trebuie înțelese. Supărătoare au rămas însă afirmațiile cu caracter de sentință pe care autoritatea celor care le-au emis nu le-a putut și impune. Mai puternic s-a manifestat forța de selecție a limbii, care a operat treptat și sigur.

Din latină, din limbile romanice sau din alte limbi, cuvintele de care se simțea nevoia și care au fost împrumutate nu puteau fi întotdeauna pronunțate ca în limbile de origine. Era necesară o adaptare fonetică pentru a le apropia de limba noastră, atît ortoepic cît și grafic. Dar în ciuda unor modele date de autori recunoscuți, dificultățile se menținеau. Discuțiile în jurul formei neologismelor păreau fără sfîrșit. Cu toate acestea, prea mult nu s-a făcut. Principiul la care s-a ajuns, direct ori pe ocolite, fusese formulat cu cîteva decenii mai înainte, de Ion Heliade Rădulescu: „vorbele streine trebuie să se înfățișeze în *haine rumânești* și cu *mască de rumân* înaintea noastră". (s.n.) (*Prefața* la *Gramatica rumânească*, Sibiu, 1828, p. 198, în *Opere*, vol. II, ed. D. Popovici). Dar care era cea mai potrivită „haină" și cum trebuia îmbrăcată ea, uneori de la cuvînt la cuvînt, a fost mai greu de spus și de aplicat în practică, în scriere, chiar de către Heliade. S-a încercat folosirea acelor forme caracteristice cuvintelor existente în limbă, acelor terminații specifice limbii române spre a nu accentua influența străină pînă acolo unde ar fi sesizabilă în scriere ori în pronunțare. În general, s-a mers pe linia scrierii fonetice oficializate. Adică să se scrie cuvintele împrumutate din franceză așa cum se pronunțau în limba română, nu cum erau scrise în limba de origine. Neologismele de origine latină au rămas unele în forma originară (vezi cele terminate în *-or* (orator) și altele cum ar fi cele terminate în *-orum*, *-orium*. Față de latinul *promontorium* s-a scris *promontoriu* etc. (vezi și I. Manliu, *Gramatică istorică și comparativă a limbii române*, 1894, p. 16, 112.) Verbului i se aplicau terminații românești, noi. Formele străine limbii române sînt ocolite de junimiști. Rămîne ca un punct de referință afirmația lui Slavici despre acele neologisme care, deși au căpătat într-un fel „cetățenie"

Scanned with OKEN Scanner

română, apăreau vorbitorilor la fel de străine ca și înainte. „Niciodată, remarcă Slavici retrospectiv, un scriitor *care se respectă* nu are să se folosească de barbarisme, vorbe care se rostesc anevoios, jignesc auzul și *nu pot să fie supuse regulilor limbii românești* în ceea ce privește declamațiunea și conjugarea. (*Amintiri...*, p. 555). Prin denumirea de „barbarisme", Slavici înțelegea, evident, nu toate neologismele, ci doar pe cele de o rară stridență.

Încă din secolul al XVIII-lea, substantivele latine terminate în *-io* (genitiv *-ionis*) care pătrundeau în limba noastră erau scrise și pronunțate în general cu terminația *-ie : direcție, nație, lecție, revoluție* etc. (Vezi și *Istoria limbii române literare*, de Ștefan Munteanu și Vasile Țâra, 1978, p. 199—203). Chiar dacă nu în toate cazurile, respectivii termeni au rămas la această formă (ex. *nație*) ; din dorința conformării rigide, „consecvente", cu formele substantivelor moștenite din latină (ex. *rogatio, rogationis, rugăciune*), unii filologi au încercat să le aplice, prin analogie, și substantivelor împrumutate în altă epocă istorică. Această tendință a determinat fenomenul „ciunismului" prezent mai întîi la blăjeni, apoi insistent la Aron Pumnul și chiar la Hasdeu în 1859—1860, iar mai înainte și la Maiorescu, în 1857, așa cum am mai arătat. Prin analogie cu rugăciune, adepții lui Pumnul scriau : *năciune, rezoluciune, terminăciune* etc. Iar Maiorescu scria : *gratulăciune, ocupăciune*. Efectul produs a fost de respingere atît din partea scriitorilor, cît și din aceea a maselor de vorbitori. Cum în cele mai multe situații era vorba pe de o parte de o personalitate, de „o școală", de o revistă și, pe de altă parte, de o masă de vorbitori neavizați, adoptarea și adaptarea neologismelor au pus probleme dintre cele mai grele. Disputele generate de acest fenomen între oamenii de cultură, filologi, scriitori, au durat decenii. Nimeni nu a putut afirma cu exactitate, pentru fiecare categorie de neologisme, care formă se va impune, sau pentru orientări, care dintre ele va fi în totalitate însușită. Uzul cult și cel popular au selecționat între forma scurtă ori cea lungă sau au păstrat ambele forme, diferențiindu-se semantc. Procesul, în dimensiuni reduse, nu s-a încheiat nici astăzi. Au învins, ajutate de scrisul literar, acele forme care au dat exprimării o anume mlădiere, i-au sporit capacitatea de nuanțare și reflexivitate, au contribuit la reliefarea cuvîntului ales ca să

Scanned with OKEN Scanner

acopere totalitatea cerințelor necesare comunicării între toți vorbitorii. Au fost preferate, în majoritate, formele scurte. Explicațiile nu au fost puține și, în general, sînt plauzibile : caracterul lor relativ popular, accesibilitatea și răspîndirea în masele de vorbitori, vechimea, dubla ori multipla origine a terminației *-(ț)ie* ; legea minimului efort în scriere și vorbire ; o manifestare a opoziției structurii latinității în spațiul culturii românești împotriva exceselor formale ale romanității, copierii lor fidele (Al. Niculescu, *op. cit.*, p. 122).

V. În practica junimiștilor, alcătuirea de serii și liste de cuvinte incriminate devenise un fapt obișnuit. Ecoul neo-purismului maiorescian se observă în fiecare din articolele discipolilor săi. Aceștia alcătuiesc, cu fiecare prilej, serii de neologisme în care văd, nu termeni ce ar fi putut stimula modernizarea limbii, ci doar niște „barbarisme". Care au fost acele împrumuturi ce băteau „prea tare la ochi și chiar tindeau să ne înstrăineze limba ?" Titu Maiorescu părea convins că *este suficient* ar fi o expresie neînțeleasă de nici un țăran. El propunea să se accepte doar forma *este de ajuns*, tot de origine latină. Să se spună : *a ajunge la ceva*, nu *a parveni* ; *agerime*, nu *sagacitate* ; *adîncit*, nu *aprofundat* ; *dinadins*, nu *cu intenție* ; *a aiuri*, nu *a delira*, *a divaga* ; *a înapoia*, nu *a restitui* ; *aprig*, nu *avid* ; *a încredința*, nu *a confia* ; *a lua asupra-și*, nu *a asuma* ; *îmbunătățire*, nu *ameliorare* etc. „Mai sînt sute de exemple", scria el în 1881. Evoluția ulterioară a limbii române literare nu a confirmat, dintre cuvintele ori expresiile de mai înainte, 12 la număr, ca fiind rebarbative decît un singur exemplu : *a confia* și nici acesta în toate compartimentele stilurilor funcționale.

Dintre cuvintele considerate a nu avea șanse de a fi acceptate în lexicul de uz curent, Maiorescu nota pe *eroare*, *paupertate*, *habitudine*. Primul dintre aceste neologisme a fost foarte des folosit chiar de către cel care îl incrimina. Pe cel din urmă l-am citat ca pe o curiozitate în lexicologia noastră, pentru că ori de cîte ori s-a încercat punerea lui în circulație, nu a realizat aderența necesară la vorbitori. Uzul general a făcut abstracție de el. În anii din urmă și în prezent îl întîlnim tot mai des în presa cotidiană, dar generalizarea lui este la fel de ipotetică, dacă nu și mai mult ca în vremea lui Maiorescu. *Habitudine*, *habitual*, *aval*, *amonte*, *penurie*, *prioritar* etc., sînt cuvinte prezente la reporterii căutători de

Scanned with OKEN Scanner

efecte tari, de şoc. În realitate acestea rămîn „cuvinte călătoare" atît pe planul istoric al limbii, cît şi în stratificarea ei lexicală. Apariţia lor în legătură cu anumite evenimente de o anumită însemnătate ori gravitate şi, apoi, încercarea de a fi puse în legătură cu cele mai banale întîmplări nu au fost în măsură să le dea o viabilitate reală. Ele sînt estompate, fără a fi contestate, de indiferenţa cvasigenerală.

Spunem că Titu Maiorescu nu are merite reale în acţiunea de stăvilire a invaziei neologice ori în izgonirea unora dintre cele care pătrunseseră în limbă ci, din contra, în fixarea lor, în asocierea acestora în exprimarea ideilor gîndirii, moderne. Din practica scrisului său putem reţine numeroase neologisme care au şi astăzi pregnanţa iniţială. Astfel, dintre cele care se referă la însuşiri, mai ales cu nuanţe depreciative, caustice ori persiflante : *aberaţiuni, abject, absurd, abuz, alienaţi, ambiţie, apologişti, arogant, arbitrar, banal, berbant, bigot, confuzie, contagios, demagogic, denaturare, deplorabil, discredita, dezolare, eclectic, elucubraţiuni, eminent, epigoni, etimologism, excentric, exorbitant, extaz, falsitate, fantasmagorie, frapantă, frazeologie, haos, idiosincrazie, ignorant, incongruent, indignează, incapabil, inconştient, incorigibil, insidios, insinuări, letargie, lugubru, magistru, maltrata, manie, mediocru, mistificare, monotonie, obscur, oficialitate, pedantism, penibilă, pertractări, periclitează, platitudine, prozaic, ridiculă, scabroase, simptom, stranie, superficial, superfluă, tranzacţie, trivial, unilateral, vanitate, viţiu* etc.

La fel pot fi grupate neologismele din alte domenii familiare criticului, din psihologie, filozofie, estetică : *afect, curios, egoism, emoţiune, exaltare, exultantă, fenomenală, impersonal, impulsiune, inteligent, instructiv, metodă, noţiune, pasiune, predispoziţie, pudicitate, recunoştinţă, repulsie, senzaţiuni, spirit* etc., precum şi din domeniul juridic, la fel de familiar lui Maiorescu : *acuzare, autorizaţie, decizie, decisiv, conchide, fals, hipoteză, indicii, lealitate, legiferare, legitimitate, penal, pretext, proces, procedură, promulgat, rectificare, restricţiune, retractează, sentinţe, transacţiune, uzurpare* etc.

Condamnînd aproape cu fiecare articol publicat neologismele „de prisos" ori „falsa originalitate" în introducerea acestora, în practica scrisului, Maiorescu nu putea rămîne în limitele vocabularului tradiţional, nu putea renunţa ori evita exprimarea bazată pe neologisme, nici măcar atunci cînd se

Scanned with OKEN Scanner

preocupa de poezia populară. Uneori, neologismele din articolul *Asupra poeziei noastre populare* (*C.L.*, 1868, p. 301—308), unul dintre primele articole publicate de mentorul junimist, sînt dintre cele mai frapante, dar perfect integrate în context. Iată cîteva exemple : *aberaţiune, abundent, aprofundat* (condamnat cu vehemenţă mai tîrziu), *absolutism, artificiu, compatibil, controversat, distinge, dispoziţie, delicateţe, energie, fantezie, impresie, justeţe, manieră, meditaţiune, neglijenţă, naivitate, plenitudine, relevant, remarcabilă, speculativ, surprindere, teoretic etc.* Am insistat asupra prezenţei acestor neologisme şi a altora pe care nu le mai citǎm pentru cǎ ele apar într-un stil ştiinţifico-teoretic strălucitor în formulare, dens sub aspect ideatic, deşi autorul se ocupa de valoarea artistică a creaţiei populare. Folclorul naţional nu l-a determinat pe teoretician să se rezume la o exprimare rurală, neaoşistă. Înţelepciunea seculară, filozofia depozitată în creaţia populară se cereau analizate şi interpretate printr-un limbaj modern, un limbaj care să poată releva perfecţiunea ideilor şi frumuseţea pe care o dezvăluiau prin rostire şi interpretare. Reţinem faptul că în ciuda atitudinii sale declarat antineologiste, Titu Maiorescu, creatorul limbajului criticii literare moderne, le-a folosit din plin, creînd o formă de expresie nuanţată, plastică, uneori strălucitoare, avînd forţă de incitare prin menţinerea unei clarităţi constante în mesajul comunicat. Statistica integrală a neologismelor prezente în acest articol, frecvenţa lor pe parcursul demonstraţiei, sînt concludente în sine în privinţa rolului incomparabil ce i-a revenit lui Maiorescu şi pe această latură. Comparaţia cu oricare articol din alte publicaţii ale vremii este aproape de neconceput. Încadrarea neologismului în scrisul maiorescian poate fi considerată etalon în epoca respectivă (vezi *Anexa* la sfîrşitul acestei lucrări).

Dacă Maiorescu intervenea mai rar direct, formulînd principii directoare, şi, dacă în materializarea, finalizarea didactică, aplicativă, a propriilor sale principii nu i se simţea prea acut prezenţa, el a fost secondat cu fermitate de Iacob Negruzzi, un adevărat executor al directivelor enunţate de teoreticianul prim al *Junimii*. Nu am exagera afirmînd că intuiţia acestuia era atît de puternică încît, aplicînd liniile şi principiile schiţate de Maiorescu, reuşea să le dea materialitatea necesară, să le impună, să procedeze, în unele situaţii,

Scanned with OKEN Scanner

întocmai, descurajînd excesele. Astfel, într-o scrisoare adresată lui Ilarion Pușcariu, referitoare la un articol al acestuia despre mitropolitul Andrei Șaguna (I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. V, p. 148), îi atrăgea atenția asupra mai multor neologisme nefixate ori considerate ca fiind de neacceptat în limba română, multe din ele create de către autor (Ilarion Pușcariu) și neînțelese de români. Ca și Maiorescu, în unele cazuri, redactorul revistei nu reușește să rezolve convingător, științific, exemplele pe care le ia în discuție. „De ce *laborare*, scrie el, și nu *muncă?*; *decide* și nu *hotărî?*; *vanitate* și nu *deșertăciune?*; *praxă* și nu *practică?* etc. Dar, după cum s-a observat și în alte situații, uzul general a funcționat, și în exemplele citate, răspunzînd necesităților unei exprimări adecvate, plurifuncționale.

Practica atacurilor susținute împotriva prezenței nejustificate a neologismelor în literatură, presă, acte juridice, devine la Iacob Negruzzi program, activitate mecanică împinsă uneori pînă la limită. Intervențiile sale sînt, în unele situații, neașteptat de violente. Cu deosebire cînd se ocupă de „literatura“ juridică, binecunoscută de el, violența sa sporește în intensitate. Era un teritoriu în care termenii noi se foloseau adesea inutil, într-o adaptare defectuoasă. El aprecia la colegii săi de la bară atît scrierile originale, cît și traducerile în care neologismele nu distonau (*Amintiri din „Junimea“*, 1970, p. 14).

VI. De la aplicarea în practică a principiilor privind neologismele, prin articole și alte scrieri, la practica demonstrată prin propriile scrieri teoretice și literare ale celor angajați în această campanie, distonanțele nu vorbesc despre oscilații greu de admis și de înțeles astăzi, dar pe care le bănuim ca fiind normale pentru timpul în care se manifestau.

În *Convorbiri literare* apăreau alături și articole impregnate de principii, și texte literare ori de altă natură în care principiile enunțate erau, nu de puține ori, contrazise, ori nesocotite. Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Vasile Alecsandri și alți participanți la activitatea *Societății* întrebuințau fără reticențe neologismele respinse teoretic și, uneori, în forme pe care limba le-a acceptat ulterior. Astfel, Iacob Negruzzi, într-un fel de cronică plastică, lăudînd pe cei care au oferit tablouri pentru organizarea primei expoziții de artă plastică din Iași, aprecia „frumoasa *abnegațiune*“ și nota în același

Scanned with OKEN Scanner

articol : „Tabloul reprezintă o *episodă* din *retirada* francezilor din Rusia amestec *chaotic*, fără *idee predominitoare*“ (s.n.) (*Galeria de tablouri din Iași*, în *C.L.*, 1867, nr. 1, p. 9). Același autor înțelegea să-și pună în practică teoriile despre formele neologismelor apelînd la personajele piesei sale într-un act, *Împăcarea*. Prin replicile unui personaj (doamna Cîmpinescu), autorul respinge terminația *-(ț)iune* ca fiind greoaie, nefirească (a se vedea mai înainte „frumoasa *abnegațiune*“), în timp ce alt personaj (junele Costrel) găsește că această terminație este mai „sonoră“ și mai „plăcută“. Autorul piesei combate și ridiculizează pe cei care foloseau în acest chip împrumuturile recente (*C.L.*, 1867, nr. 4, p. 1). Ne aflăm în plin început de campanie, în momentul în care Maiorescu tipărea, în serial, prima sa intervenție, *Despre poezia română*, în care terminațiile lungi la neologismele romanice abundă. Dar, plăcute ori nu, aceste forme nu mai erau în a doua jumătate a secolului trecut un capriciu filologic, nici o acțiune făcută cu un scop, așa cum procedase, după 1840, Timotei Cipariu pentru a demonstra latinitatea limbii noastre (*Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, 1854 ; *Crestomație sau analecte literare*, 1858 ; *Principia de limbă și scriptură*, 1866).

Avalanșa de neologisme romanice, în special franceze, formele acestora nu puteau fi, în mod radical, influențate de teorii. Așa se explică prezența multor neologisme cu terminația în *-(ț)iune* în volumele tipărite chiar la „Imprimeria Junimii“, în scrierile lui Maiorescu și ale celor din grupul convorbirist. Semnalarea lor nu are în această lucrare decît o valoare de constatare, de confruntare între proporțiile intențiilor și rezultatele practice. Problema avea un caracter mai complex decît apărea în unele luări de poziție. Tot Negruzzi, într-o altă piesă de teatru, nu se arăta deloc a fi conservator, în vocabular, cînd nu vrea să fie. El utiliza neologisme destul de multe, în formele pe care limba le-a acceptat : *animozitate*, *obstinată*, *simulează*, *diligență*, *lojă*, *obstacol*, *disimulează*, *toaletă*, dar și altele pe care, așa cum am arătat, le condamna atît el, cît și Maiorescu pentru forma lor terminată în *-(ț)iune : abnegațiune*, *comparațiune*, *reprezentațiune*. Alte neologisme apăreau în scrisul lui în forme insuficient adaptate : *tractează*, *sperez*, *episodă* (*O poveste*, în *C.L.*, 1867, p. 229). Permițîndu-și în practică derogări de la principiile susținute, redac-

Scanned with OKEN Scanner

torul *Convorbirilor literare* admitea „încălcarea" acestor principii și de către alți colaboratori. Printre aceștia, N. Quintescu, filolog cu o serioasă pregătire de specialitate (vezi Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, 1974, p. 133—134) scria astfel : „Serviciul *fatigator* al statului" ; „posedă atîta *abundență* de mijloace" ; „*organizațiunea* ei există în *conșciința* morală, *inteligință*, capacitatea *belică* unită cu ea" ; „*decsteritatea aplicațiunii practice, conservațiunea*" (*Despre literatura latină*, C.L., 1867, nr. 9, p. 130—131).

Poeții grupării nu făceau nici ei excepție de la îndeletnicirea comodă de a întrebuința neologisme în forme și sintagme care nu vor fi avut darul să-i entuziasmeze pe teoreticienii „direcției noi". Astfel, Teodor Șerbănescu, versificator apreciat de Maiorescu, scria cu vizibile improprietăți de limbaj. Mai ales trecerea substantivelor de la un gen la altul ori asocierea stridentă între neologisme dă o notă de prețiozitate și ridicol. „Reptilu lichidu" (Dunărea, n.n.) ; „și-a bravelor cadavre în țarină ascunse" ; „și *ecul* merge a spune la munte și la luncă" (*La Dunubiu*, *C.L.*, 1867, p. 124). Tot în primele numere ale *Convorbirilor literare* încep să fie publicate traduceri de N. Schiletti din literatura universală. În traducerea lui, versuri de Lamartine apar mai stîngace decît cele tălmăcite de Heliade cu patru decenii mai înainte. „De ... atunci în lume răul ca *suveran domnează*/ Sîntem noi *hazarde* ? al (*sic*) *soartei jucărie*/ Voi ceruri, tu pămînte, prăpăstii *tenebroase*" (*Desperare*, în *C.L.*, 1867, nr. 2, p. 25).

În nr. 18, 1867, revista publică un discurs al profesorului I. Meșotă, rostit la inaugurarea catedrei de limba franceză de la Gimnaziul greco-ortodox din Brașov, din care culegem cîteva exemple : „ziua această *solenelă* ; bărbați *cualificați* ; *lacună*, *suplinesc* ; *civilizațiune*, *aserțiune*, *eraldii libertății* ; *servitute*, *revoluțiuni fiitoare* ; *sala cea pompoasă* a Ateneului ; *să supliniți o lacună dăunoasă*" (p. 248). Nu este vorba de o „selecție" de texte ori citate care să prezinte exact contrariul teoriilor „noii direcții" în problema neologismelor. Astfel de exemple pot fi excerptate din oricare pagină a revistei. Am insistat asupra încercărilor de adoptare a neologismelor în scrierile din *Convorbiri* și vom mai reveni, pentru a putea demonstra că viciul pe care junimiștii îl divulgau în mod statornic nu le era deloc străin. Mai mult, am crede astăzi că ei nu se alarmau numai de cele constatate în revistele ori

Scanned with OKEN Scanner

ziarele timpului, ci și de propriul lor fel de a scrie, precum și de faptul că nu puteau renunța la folosirea din ce în ce mai mare a neologismelor. Presiunea noului în sfera comunicării era mai puternică decît unele teorii care impuneau restricții față de efortul inteligent în expunerea ideilor într-o organizare clară, penetrantă, pe baza unor construcții topice impecabile. Prezența formelor lungi la unele substantive neologice constituia realitatea lingvistică a timpului împotriva căreia se purta o luptă declarată, dar din calea căreia nu s-au putut feri cei ce o repudiau. Maiorescu încadra cu pricepere și fină intuiție neologismele în *-(ț)ie* ori *-(ț)iune* în fluxul vorbirii, lăsînd să-și dezvăluie întregul lor sens. Iată cîteva formulări din primul său studiu tipărit în *Convorbiri*: *Mechanismul artelor, eufonia cuvintelor, condițiune materială sau mecanică, fantazia auditoriului, cuvîntul, prozaic, detaiul, eminent, exclusiv, eteric, difuz, intelectual, să resusciteze în imaginațiunea auditoriului, aserțiunea calității, mai palpabile, plenitudine, foarte plastic, condițiune indispensabilă, fantasie viguroasă, formă apriorică a cauzalității, grabnică transițiune, producțiune poetică, platitudine, gradațiune, inducțiune, distincțiune* etc. E de observat că în afară substantivelor terminate în *-(ț)iune*, astăzi supărătoare (în cazul că nu sînt acceptate, prin specializare, ca dublete), Maiorescu construiește noul limbaj al criticii în care neologismele se asociază frecvent și organic cu termenii existenți în limbă într-o exprimare de o rară forță sugestivă. În perioada de după 1870, doar Eminescu îl egalează prin adoptarea perfectă a neologismelor într-un domeniu al limbii considerat ca fiind inadecvat, *poezia*. Dar, oricît de numeroase ne-ar părea neologismele în textele maioresciene, multe dintre acestea existau în scrierile pașoptiștilor și mai înainte, la corifeii Școlii ardelene, și chiar la Cantemir. Unele erau trecute în dicționarele timpului (*Lexiconul de la Buda*, 1825 ; *Vocabular român...* de I. I. Negulici, București, 1858 ; *Dicționăraș românesc...* de T. Stamate, Iași, 1851). Meritul de necontestat al lui Maiorescu este că o contribuit, alături de clasicii literaturii, la fixarea termenilor noi, creînd stilul modern al criticii literare, al presei în general, al scrisului românesc.

VII. Un sondaj atent, minuțios, în paginile revistei junimiste, efectuat din șapte în șapte ani : 1867, 1874, 1881, 1888, pledează în favoarea extensiunii noului în lexic, fără prea

Scanned with OKEN Scanner

mari opreliști sub aspectul formelor. Operație ulterioară în care capacitatea de adoptare și asimilare a limbii, presiunea sistemului, a formelor generalizate anterior, au fost doar o parte din factorii care au contribuit la procesul de selecție și de fixare. Rolul orientărilor teoretice, al „normelor" ori „regulilor" pentru primirea de cuvinte noi ori pentru eliminarea unor termeni vechi sau noi, a fost secundar. Se poate constata că în paginile *Convorbirilor* neologismele sporeau de la o etapă la alta, că foarte mulți colaboratori le întrebuințau în deplină stăpînire a sensurilor și fără a forța expresia, că la alți autori acești termeni continuau să fie la fel de nepotriviți ca în primul an de apariție al revistei. De aceea, nu ne ocupăm și nu ne vom ocupa de *datarea* neologismelor, ci doar de prezența și de gradul lor de adaptabilitate.

Unul dintre fondatorii *Junimii*, Theodor Rosetti, întîlnit mai rar în paginile *Convorbirilor literare*, semnează un foarte documentat articol în care nota de înnoire a limbajului se remarcă de la prima vedere. În formulări riguros gîndite, bazate pe o remarcabilă proprietate a termenilor, întîlnim neologisme din sfere mai puțin literare, dar prezența lor în enunțuri își are o justificare ce nu se cere demonstrată. Iată cîteva exemple : *sociometru* (termometru social, instrument pentru măsurarea gradului de dezvoltare și diferențiere a populației) ; *expansiunea gazului, electricitatea* și lumina ; *a frapa ; product exotic ; declamațiunile jurnalistice, politica transcendentă ; axiom ; populațiunile lacustre, contract sinalagmatic ; embrion ; configurație geologică ; flagrant ; acțiune ; fertilizantă ; calamitate ; principial ; consistă* etc. (*C.L.*, 1874, p. 1—16). În comparație cu acest articol științific, existența, în proza unui fecund prozator al revistei, Leon Negruzzi, a numeroase neologisme și expresii neologice bine închegate, uneori asociate cu termeni tradiționali ori alternînd în narațiune direct cu locuțiuni, proverbe etc., probează că pătrunderea noului în vocabular avea un aspect general, acționînd în toate compartimentele vietii și implicit în toate stilurile funcționale. Cîteva spicuiri din povestirea O *răzbunare* sînt edificatoare pentru prezența neologismelor în proza literară : *ton impozant ; teorii anticonjugale ; pedanterii* născocite ; am jucat deunăzi un *cotilion ;* bărbați *complezenți ; splendid* luminată ; *halucinație ;* te *felicitez ;* dar și *pui de bogdaproste*

Scanned with OKEN Scanner

sau *a căzut cu hîrzobul din cer*. Dacă între cele două modalităţi de a insera termenii noi în proza ştiinţifică ori beletristică pot fi stabilite apropieri şi deosebiri, o ilustrare cu totul deconcertantă a teoriilor antineologiste o constatăm în paginile de proză ale lui Alecsandri, semnalate pe spaţii generoase în revistă. Autorul *Dicţionarului grotesc* şi al altor numeroase pagini, îndreptate în contra celor care atentau la frumuseţea limbii, scria, în 1874, cam în modul în care, la 1867, îşi exersase pana Theodor Şerbănescu : *„Reptilul* are pete negre şi galbene ; *foburgul* arăpesc ; *locanda ; metodiul ;* e *simplu, franc, productiv* (serie neologică) ; opinia *publică* l-a *disculpat ;* rîuri mari, pîraie, *fontăni ; atmosfera* este împuţită de *miasme fetide* şi conţine *germenii* tuturor boalelor ciumaşe ; hrubă *subterană ;* precedaţi de un *orchestru*, dar ce *orchestru !*“ (*O călătorie în Africa*, *C.L.*, 1874, p. 41). Multe din scrierile în proză publicate în revistă păcătuiau în privinţa încadrării neologismelor, a adaptării lor pentru a putea fi uşor şi în mod plăcut receptate de vorbitori. Dar în acelaşi an şi tot la Alecsandri, în poemul *Odă statuiei lui Mihai Viteazul*, neologismele, nu numai că apar foarte des în versuri, dar sînt prezente chiar şi în rime perechi. În plus, întîlnim rime din nume proprii, fapt contestat în paginile aceleiaşi reviste : „Mărire, *adorare*, îngenunchere ţie,/ *Gigant*, din alte timpuri, fruntaş între *eroi !*/ Mihai ! frate de arme cu dalbă vitejie,/ Oaspe de bronz, scump nouă, sosit iar printre noi !/ Pe-ntinsul ţării astăzi e *splendidă serbare*/ Precum odinioară pe toţi *electrizai*/ Cu glasul şi ochirea-ţi de-Arhanghel, o ! Mihai,/ Priveşte împrejuru-ţi cum vine-ntreg poporul,/ Cum vine să *admire* în tine *salvatorul*“. Deci : *electrizai*/ o ! *Mihai ; colosale*/ *tale ; domnitor*/ *amor ; Murad*/ *brad ; suverane*/ *sărmane ; monarc*/ *arc ; poporul*/ *salvatorul ; augustă*/ *îngustă ; pămînteni*/ *Călugăreni* etc. (*C.L.*, 1874, p. 352).

Pe măsură ce înaintăm în timp, formele expresiei lirice se adîncesc. Abstracţiile iau locul descrierilor comparative, explicative. Neologismele îşi manifestă tot mai acut prezenţa într-un spaţiu pe care şi-l revendică — poezia de inspiraţie filosofică. La fel şi în meditaţia lirică, avînd multiple surse de inspiraţie, dar şi în aceea punctul de început se afla în evenimente politice, istorice şi chiar în lirica intimă. Eminescu, în lupta sa cu limitele limbii, cu piedicile ei de tot felul

Scanned with OKEN Scanner

(vezi G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, 1970, vol. II, p. 462) ce nu-i puteau cuprinde și fixa în tiparul expresiei „turma gîndurilor", a lăsat în manuscrise nenumărate încercări de adoptare a unor neologisme care nu au avut șanse de a deveni poetice nici prin pana lui genială. Iată un vers în care din trei determinante, unul este neologism și, din păcate, „prisoselnic". „Mișcă în vînt frumoasele, mari *odorantele* roade" (*Dacă treci rîul Selenei*, 1873). Așa se și explică faptul că poetul nu a considerat-o demnă de a fi tipărită. Exemple de inadecvarea neologismelor în versurile eminesciene se întîlnesc nu numai în postume, ci și în creația de început, cînd influența înaintașilor era vizibilă chiar și în lexic (vezi minuțioasa și competenta analiză a acestui aspect la G. I. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană*, 1965). Dar cel ce dă măsura celor mai neașteptate asocieri ale cuvîntului nou cu cel existent, producînd o adevărată revoluție în arta expresiei lirice moderne, făcînd să pălească opinii restrictive, aparținînd unor junimiști, teoreticieni ori scriitori de seamă, a fost, bineînțeles, tot Eminescu. El trece la mare altitudine peste tot ce ar fi putut frîna zborul fanteziei și zbaterea de gînd. Neutrul neologism este constrîns în a deveni nu numai expresiv, ci și melodios. Cît de departe ne apare de adevăr opinia unui reputat eminescolog (D. Caracostea) care susținea că doar cuvîntul cu legături infinite în conștiința unui popor naște imagini lirice, emoționale. E de observat că în această privință se omiteau doi factori : strălucirea dată în vers de Eminescu neologismului și caracterul dinamic al conștiinței.

În anul 1874, an fecund în creația poetului, aflăm nenumărate versuri în care maturitatea gîndirii lirice, studiile filozofice, contactul cu anumite culturi, își construiesc forme de comunicare într-o arhitectură neîntîlnită pînă atunci. Toate asocierile apar ca fiind posibile. Toate „restricțiile" lexicale și prozodice sînt înlăturate. „De ce să fiți voi sclavii milioanelor *nefaste*,/ Voi ce din munca voastră abia puteți trăi ?/ De ce boala și moartea să fie partea voastră,/ Cînd ei în bogăția cea *splendidă* și *vastă*,/ Petrec ca și în ceruri, n-au timp nici de-a muri ?" (*Împărat și proletar*, *C.L.*, 1874, p. 363—364). În diversitatea de registre în care se structurează poemul, s-a înregistrat mai ales șocul ideatic în dauna noutății expresiei. Într-un singur vers din strofa citată „Cînd ei în bogăția cea *splendidă* și *vastă*", ambele determinante

Scanned with OKEN Scanner

sînt neologisme cu o forță de potențare a imaginii greu de imaginat cu alți termeni autohtoni. „*Tavernă* mohorîtă“ ; „copii săraci ai plebei *proletare*“ ; „*globul* cel de tină“ ; „grămezi *luxoase*“ ; „*religia* — o *frază* de dînșii *inventată*“ ; „*speranța* de răsplată“ ; „*milioanele nefaste*“ ; „brațul *teribilei nevoi*“ ; „*gigantici piramide*“ ; „*mitele* albastre“ ; „*faeton* de *gală*“ ; „Mărirea-i *radioasă*“ ; „cușme *frigiene*“ ; „dorințelor *obscene*“ ; „*eterna* alergare“ etc., sînt acestea sintagme ale inventivității asociative fără limite. Furat de zborul înalt al gîndului nutrit de o prodigioasă fantezie, Eminescu escaladează peste impedimente construite uneori chiar de el. Exemplul său, al poetului de geniu, probează că în poezie nu are importanță prea mare teoria, regula, ci ceea ce primează este expresia. Se poate observa că, încă de la acea dată, asocierile de cuvinte vechi cu neologisme în interiorul versului „*teribile* nevoi“, „cușme *frigiene*“, în care cuvintele mai vechi „nevoi“ (< sl. *nevolja*) și „cușme“ (< ucr. *kučma*) capătă alături de *teribil* (< *fr. terrible*, < lat. *terribilis*) și *frigiene* (< fr. *phrygien*) valori expresive autentice. *Nevoie*, *cușmă*, cuvinte din fondul vechi al limbii noastre, ca dealtfel multe altele, sînt revitalizate prin forța semantică a neologismului cu care se asociază. Valoarea tensională scăzută, intrată în obișnuit, a substantivului *nevoi* este infinit sporită de neologismul *teribil*, iar imaginea poetică a banalei *cușme* rezidă în sugestia, în încărcătura cromatică, în sonoritatea neobișnuită pe care i-o transferă determinantul *frigiene*, mai ales prima silabă a acestuia, *fri-*. La acestea se adaugă și memoria istorică amintind de căciulile sau bonetele roșii ale comunarzilor, aducînd prin timp ecoul vuietului revoluției din orașul de pe Sena. Nu trebuie să mai insistăm pentru a demonstra că în scrisul poeticul neologismele nu mai erau cuvinte proscrise ori „nerecomandate“ pentru poezie. Exemplele de rime culese din *Împărat și proletar* nu confirmă previziunile maioresciene ori ale altor junimiști privind exemple de cuvinte vechi care rimează cu neologisme într-o penetrantă iradiere de nuanțe și inflexiuni : adîncit — *granit* ; *antice* — ferice ; bolnavă — *lavă* ; *conspiră* — osîndiră ; făloase — *luxoase* ; *gală* — înșală ; *granit* — nesfîrșit ; *inventată* — răsplată ; împărțite — *finite* ; întunecoasă — *radioasă* ; măriri — *Lear* ; murdare — *proletare* ; om — *atom* ; pădure — *azure* ; *piramide* — deschide ; *plan* — viclean ; *proletare* — lucitoare ;

Scanned with OKEN Scanner

tăcută — *salută ; transpar* — amar ; *van* — *noian*, și la cuvînt nou : *cristal* — *triumfal ; tablouri* — *ecouri.*

Am ales exemplele ce pot fi considerate ca fiind extreme, dar ele pot constitui și punctul de la care putem deduce media, în sensul că alte modele prin care să depășim extremele nu pot fi depistate. Înmulțirea lor ar însemna repetare, încărcare inutilă cu fragmente — dovezi care nu aduc în prim plan ceva în plus pentru a argumenta ceea ce este de domeniul evidenței. Comparația, chiar și succintă, între diferite texte ale aceluiași autor ori de la autori diferiți, scrise în etape diferite, ne oferă elementele necesare unor observații ce pot constitui tot atîtea deschideri în problema care ne-a preocupat. Pornind de la aceste constatări, ne apare și mai evidentă complexitatea fenomenului împrumuturilor de cuvinte noi și dificultățile naturalizării lor. Observația este valabilă și pentru situațiile cînd ele apăreau în paginile de proză sau în versurile unor reprezentanți de seamă ai culturii noastre. Reiese și mai clar din această constatare că valoarea teoretică și practică, în epocă, a unor articole de directivă ori a altora care se făceau ecoul celor dintîi, a fost, fără îndoială, însemnată, dar mult mai redusă decît se acreditează de obicei. Fixarea neologismelor și constituirea limbajelor profesionale, științifice, artistice, în plan mai general, închegarea unei limbi literare apte să exprime cele mai sensibile și nuanțate procese ale gîndirii și fanteziei omului unui anumit timp, în cazul particular ale artistului, ale creatorului de artă prin mijlocirea cuvîntului, nu pot fi reduse mecanic, unilateral, simplist la articole cu forță magică și nici la pagini literare model, avînd iradiante la scară generală. Progresul evident s-a datorat unui conglomerat de factori de care trebuie să ținem seama în măsura în care aderăm și subscriem la un adevăr afirmat nu demult, și anume că limba literară nu trebuie înțeleasă și limitată doar în perimetrul operelor beletristice (vezi Iorgu Iordan, *Limba literară*, 1977, p. 32). În cazul românei literare, din secolul al XIX-lea se poate vorbi nu numai despre un paralelism între beletristică și formarea altor stiluri, ci și de permanenta interdependență a acestora, de influența reciprocă, de trecerea unui termen nou dintr-o sferă în alta. Influența fecundă a limbajului din cele mai felurite domenii : filozofic, biologic, psihologic, medical, politic, istoric, religios, administrativ, tehnic etc. asupra limbii

Scanned with OKEN Scanner

operelor literare, teoriei şi criticii literare, nu poate fi ignorată decît prin situarea într-un empirism atemporal. Modelele rămîn, în punctul cel mai de sus, în privinţa aliajului lexical modern, Maiorescu şi Eminescu. Se înţelege, în domenii diferite.

O perioadă de şapte ani nu s-ar putea lua de bază pentru o comparaţie din care să poţi trage concluzii ferme asupra evoluţiei unei limbi în latura ei artistică. Şi totuşi, în anul 1881, paginile *Convorbirilor literare* — sub aspectul acesta — oferă spectacolul plăcut al lecturii unor opere la nivelul unei practici, unei experienţe nu de şapte, ori de paisprezece ani, ci mult mai îndelungate. Progresul în latura literară a limbii a fost în această scurtă etapă considerabil. Perioada, mai lungă de un secol, de constante acumulări, impulsionarea progresivă a întregii vieţi din România după Unire, de cuceririle civilizaţiei occidentale, sînt factori obiectivi însemnaţi în analiza realităţii lingvistice de după 1880. Aceste acumulări au avut în *Junimea* instrumentul subiectiv de afirmare calitativă, factorul adecvat cerinţei istorice, şansa de a nu se mai întîrzia împlinirea unei aspiraţii atît de mult rîvnite.

În 1881 Ion Creangă începe să publice acel monument unic de *expresivitate* (termenului subliniat se cere să i se acorde, cînd e vorba de Creangă, întreaga bogăţie de nuanţe, plasticitatea nelimitată) care sînt *Amintirile din copilărie*; Mihai Eminescu încredinţează tiparului, mai exact paginilor revistei junimiste, *Scrisorile* I, II, III şi IV; Ion Ghica, tot în *Convorbiri*, dă la iveală o bună parte din corespondenţa sa literară cu Vasile Alecsandri. Revista mai include în sumarele ei traduceri din diferite literaturi, care nu mai sînt simţite, sub raport valoric, la distanţă faţă de creaţia autohtonă. Chiar calitatea traducerilor se distanţează considerabil de ceea ce însemna acest act de cultură cu cîteva decenii mai înainte. Sub toate aspectele general-normative, limba literară este un fapt constituit. Nu înţelegem prin aceasta că este şi un proces încheiat.

Modernizarea limbii literare, fluxul puternic de idei moderne şi de modele din culturile avansate au avut o înrîurire puternică în epocă. Dar, cu toate dovezile oferite de literatură şi de ştiinţă, în privinţa înnoirii limbajului, nu tot ce s-a scris şi a constituit valoare artistică a beneficiat

Scanned with OKEN Scanner

de această reală înnoire. Literatura română înscrie în paginile ei de aur, între monumentele ei de limbă, scrieri în care expresia nu înregistrează nimic din ceea ce frămînta epoca tocmai în domeniul limbii. Seismul neologic se risipește în vecinătatea celor mai artistice alcătuiri și îmbinări bazate pe limba poporeană șlefuită în paremiologii și expresii idiomatice. Creangă — la opera lui trimitem — dă modelul desăvîrșit, genial chiar, de limbă literară abstrasă înnoirilor lexicale. „Și așa luneca hrinca aceea de ușor pe gît, parcă era unsă cu unt ! După ce ne-am pus bine-rău gura la cale, ne-am covrigit în jurul focului ; și deasupra ninsoare, dedesubt udeală, pe-o parte înghețai, pe una te frigeai, ca la vremea și locul acela. Și tot chinuindu-ne așa, era să ne pască alt păcat : cît pe ce să ne toropească bradul aprins, de nu băga de seamă unul dintre plăieși. Pesemne blăstămul Irinucăi ne ajunsese“ (*Convorbiri literare*, 1881, nr. 10, 1. I. p. 1 și următoarele). Nici una din paginile publicate de Creangă în *Convorbiri* nu poate intra în discuția noastră privitoare la neologisme, acestea fiind, ca număr, neglijabile. Iorgu Iordan, aplecîndu-se cu atenție asupra scrierilor humuleșteanului, afirma că înaintea lui Creangă, cu 150 de ani, Ion Neculce scria cu mai multe neologisme (*Limba literară*, 1977, p. 222). La rîndul lui, Jean Boutière, în monografia sa despre viața și opera humuleșteanului, consideră că ar fi vorba de vreo 12 neologisme în total, dar în cartea sa enumeră doar pe : *afront*, *carantină*, *corect*, *cristal*, *dezgust*, *de formă* și consideră, ca și G. Weigand, că *pedestru* (în *Harap Alb*) nu este neologism, fiind întîlnit și în scrierile lui Dosoftei și Varlaam (Jean Boutière, *Viața și opera lui Ion Creangă*, Iași, 1976, p. 329). Lucrări mai recente îl înregistrează în anumite situații ca fiind cuvînt vechi, dar și neologism (vezi Rosetti — Cazacu — Onu, I.L.R.L., 1971, p. 146, 248, 338, iar în ultima sa ediție D.N. nu-l mai consideră a fi neologism).

Mai pot fi citate la Creangă și alte neologisme ca : *abstract*, *analisul*, *banchet*, *concret*, *conjunctiv*, *etimologia*, *fabrică*, *gramatică*, *majestate*, *ortografia*, *pronunță*, *prosodie*, *sintesul*, *sintaxa* și altele, nesemnalate de primul său monograf de peste hotare. Chiar dacă am spori numărul acestora (este posibil) nu am putea demonstra că neologismele ar avea, în totalul operei, o cît de mică însemnătate.

Totuşi, ne vom referi doar la un termen nou, împrumutat, care nu apare într-un context unde să nu-l fi putut ocoli, cum sînt cele mai multe dintre cele semnalate, prezente în relatările despre şcoală. Neologismul pe care nu pare să-l fi remarcat şi în consecinţă nu l-a semnalat nimeni, dar căruia îi atribuim o valoare stilistică (sugerează persiflarea rafinată, cosmopolită) apare în povestea *Dănilă Prepeleac* (*C.L.*, 1876, p. 458 şi următoarele). Într-o replică pe care Dracul i-o adresează lui Dănilă, trimisul Iadului spune : „Ia las', mă omule, las' nu-ţi mai face obraz ! Dacă ai ştiut că ai un bunic aşa de *grobian* (< germ.-polon. *grobian*, n.n.) pentru ce m-ai îndemnat să mă lupt cu el ?“ Neologismul nu este explicat în subsol, nici de autor şi nici de editorii ori exegeţii săi. Ni se lasă impresia că el se afla pe buzele tuturora încă din vremea lui Dănilă Prepeleac.

Dacă este ceva de remarcat în privinţa introducerii neologismelor acolo unde se părea că ar fi terenul mai puţin propriu, în poezie, anul 1881 este în această privinţă edificator. De la poeziile publicate de Eminescu în periodice şi pînă la debutul din revista *Junimii* (15. IV. 1870), de la primele poeme strident ornamentate cu neologisme, şi pînă la arta montării lor în vers şi rimă, în aşa fel încît dau impresia că operaţia a fost posibilă din totdeauna şi s-a aflat la îndemîna oricui, distanţa nu pare să fie de numai un deceniu, ci de un secol, cel puţin. Iată doar cîteva din neologismele ce apar în *Scrisoarea I : admire, adunare, atlas, aticism, arbor* (D.N., p. 89), *biografic, buclează, calcul, chaos, colonii, chimeric, convoi, eterne, enigmă, fatal, geniu, generaţii, glob, grimasă, halat, imagine, imperiu, infinit, ironie, mizerie, microscopice, note, palate, pedant, planeţi, pagină, posteritate, rebeli, savante, scandate, splendoare, splendid, scriere, succed, suspendată, spaţiu, univers, voluptate*. Apar şi neologisme (*arbore, savant*) condamnate de Maiorescu, dar pe care poetul le adoptă în modul cel mai firesc. Eminescu a avut nevoie doar de 12 neologisme, pentru ca, în 36 de versuri, să construiască celebra imagine lirică a cosmogoniei.

Pe cînd luna străluceşte peste-a tomurilor bracuri,
Într-o clipă-l poartă gîndul îndărăt cu mii de veacuri,
La-nceput, pe cînd fiinţă nu era, nici nefiinţă,
Pe cînd totul era lipsă de viaţă şi voinţă,

Scanned with OKEN Scanner

Cînd nu s-ascundea nimica, deşi tot era ascuns..
Cînd pătruns de sine însuşi odihnea cel nepătruns.
Fu prăpastie ? genune ? Fu noian întins de apă ?
N-a fost lume pricepută şi nici minte s-o priceapă,
Căci era un întuneric ca o mare făr-o rază,
Dar nici de văzut nu fuse şi nici ochiu care s-o vază.
Umbra celor nefăcute nu-ncepuse-a se desface,
Şi în sine împăcată stăpînea eterna pace !...
Dar deodat-un punct se mişcă... cel întîi şi singur. Iată-l
Cum din chaos face mumă, iară el devine Tatăl...
Punctu-acela de mişcare, mult mai slab ca boaba spumii,
E stăpînul fără margini peste marginile lumii...
De-atunci negura eternă se desface în făşii,
De atunci răsare lumea, lună, soare şi stihii...
De atunci şi pînă astăzi colonii de lumi pierdute
Vin din sure văi de chaos pe cărări necunoscute
Şi în roiuri luminoase isvorînd din infinit,
Sunt atrase în viaţă de un dor nemărginit.
Iar în lumea asta mare, noi copii ai lumii mici,
Facem pe pămîntul nostru muşunoaie de furnici ;
Microscopice popoare, regi, oşteni şi învăţaţi
Ne succedem generaţii şi ne credem minunaţi ;
Muşti de-o zi pe-o lume mică de se măsură cu cotul,
În acea nemărginire ne-nvîrtim uitînd cu totul
Cum că lumea asta-ntreagă e o clipă suspendată,
Că-ndărătu-i şi nainte-i întuneric se arată.
Precum pulberea se joacă în imperiul unei raze,
Mii de fire viorie ce cu raza încetează,
Astfel, într-a veciniciei noapte pururea adîncă,
Avem clipa, avem raza, care tot mai ţine încă...
Cum s-o stinge, totul piere, ca o umbră-n întuneric,
Căci e vis al nefiinţii universul cel himeric...

Muzicalitatea versului eminescian, această trăsătură distinctivă, inconfundabilă, nu a suferit sub influenţa lexicului nou. Eminescu nu era primul care le folosea. Ioan Slavici se înşela, ca şi alţii, afirmînd că „neologismele schimbă şi muzica limbii, un cuvînt (un motiv, n.n.) pentru care noi mai ales în poezie avem să ne folosim pe cît se poate de puţin de ele“ (*Op. cit.*, p. 554). Unele neologisme cu grafia învechită : *chaos*, *chimeric*, ori altele cu formele de gen

Scanned with OKEN Scanner

nefixate încă : *planeți*, sînt acceptate la Eminescu, și azi, pentru efectul lor imagistic în sugerarea unui timp nebulos, unei atmosfere de crepuscul și de naștere în același timp. În această formă ele apar mai mult a fi cuvinte vechi, nu neologisme. O intenție poetică în acest sens nu trebuie respinsă. În ceea ce privește situația neologismelor prezente în scrisori literare ori în studii de specialitate, remarcăm în special formele lungi la substantive, alternînd, rareori, cu cele care s-au impus ca predominante, terminate în *-(ț)ie*. Astfel, în *Scrisorile* către Vasile Alecsandri, Ion Ghica scria, în anul 1881, la fel cum se scria prin deceniul cinci al secolului din care făcea parte. În privința neologismelor, cele în forme lungi, mai noi, savante, venite direct din Occident, sînt predominante : *abnegațiune*, *persecuțiune*, *prescripțiune*, *civilizațiune*, *ostentațiune*, dar mai vechiul *administrație*, îl întîlnim așa cum intrase prin filiera rusă la început de secol. În aceleași scrieri apar împrumuturi lexicale mai puțin obișnuite, cum ar fi : *prevericațiuni* (< fr. *prévarication*, < lat. *praevaricatio*). Prezența lor în epistole cu iz arhaic le face și mai stridente. Multe din cuvintele noi aflate în *Scrisorile* lui Ion Ghica s-au fixat în forma în care le-a scris atît el, cît și alții din aceeași perioadă și chiar mai înaintea sa : *anatomie*, *elasticitate*, *favoare*, *indignare* (*D.N.*, p. 565), *ireverențios* (*D.N.*, p. 539), *profit*, *solicitudine*, *speculă*, *speranță* etc.

În același an, într-un articol de specialitate, filologul Vasile Burlă scria substantivele neologice, în majoritate, cu terminația condamnată de unii convorbiriști, dar puternic influențată de împrumuturile masive din limba franceză : *derivațiune*, *ocasiune* (cu *s* intervocalic), *obiecțiune*, *afirmațiune*. Dar în acest articol prezența neologismelor apare pe deplin justificată (*Studie filologică*, *C.L.*, 1881, p. 384—396).

*

* *

Un evident progres în adoptarea neologismelor înregistrează Leon Negruzzi, prozator extrem de prolific dar lipsit de talent artistic (îl citățm a doua oară fiindcă ocupă, an de an, multe pagini în revista *Junimii*). Alături de proza „originală", în felul celei semnate de autori de duzină, se tipărește, în foileton, în traducerea lui S. G. Vîrgolici, capo-

Scanned with OKEN Scanner

dopera literaturii spaniole *Don Quijote*, de Cervantes. Este o traducere acceptabilă și astăzi sub aspectul acurateții limbajului. Mai amintim, pentru a ilustra diversitatea tematică și prin ea aspectele limbii literare în texte ce pot fi luate în comparație, studiile O *privire asupra Dobrogei*, o încercare monografică de Mihai Șutzu și *Impresiuni din Valea Hațegului*, de T. T. Burada, de asemenea o încercare monografică, beneficiind în redactare de toate cuceririle vocabularului modern. Exemplele citate sînt alese, dintre multe altele cercetate în acest scop, ca fiind semnificative. Am încercat doar să ilustrăm faptele care stau la baza concluziilor, argumentării lor.

În anul luat ca punct de referință, an în care *Convorbirile* înregistrează, sub aspect lingvistic, incontestabile progrese, chiar modele în adoptarea neologismelor, în modernizarea expresiei, în sporirea disponibilităților plastice ale limbii — într-un cuvînt, putem vorbi de conturarea unei norme supradialectale (dăm acestui concept sensurile relevate de Ion Coteanu în *Stilistica funcțională a limbii române*, 1973, p. 29), în acest an, 1881, apare, ca prevestind o uriașă amenințare, articolul lui Titu Maiorescu *În contra neologismelor*. Pornind de la unele imperative reale, încă insuficient lărificate, el rămîne uneori suspendat în teoretizarea excesivă a unei probleme, evident exagerată ca dimensiune. Nu numai în *Convorbiri literare*, dar în general în scrisul românesc problemele, pentru care militase ani de-a rîndul *Junimea*, erau în principiu învingătoare. Dominau cultura. Faptul a fost remarcat chiar de Maiorescu. Altfel nu se explică renunțarea la sintagma „În contra...“ din reeditările ulterioare ale articolului, care se va intitula, în toate edițiile, simplu — *Neologismele*. Dealtfel, se poate constata, fără un anume efort că vehemența cu care a tratat problemele limbii în *Direcția nouă*... este mult atenuată în articolul din 1881 și chiar explicată de autor ca nemaifiind de actualitate. În afara apărării cuvintelor *nelatine* indigenate în limba română și implicit în adîncimea spiritualității noastre, articolul, așa cum am mai subliniat, conține opinii depășite pentru data la care au fost publicate. Impresia cu care rămîi după confruntarea lui atentă cu alte articole este că te afli în fața unor pagini pe care autorul le-a uitat în sertar un timp, apoi le-a „actualizat“ și le-a încredințat tiparului. Aceasta, în ciuda asi-

Scanned with OKEN Scanner

gurărilor date de autor că articolul era „cel mai cu temei şi mai sfîrşit în felul său" din tot ce scrisese pînă în 1881. Spunem că unele opinii contraveneau flagrant cu scrierea modernă pentru că ele (unele) erau în dezacord chiar cu nivelul în care se scria în *Convorbiri* şi, bineînţeles, cum scria Maiorescu. Tudor Vianu situa acest articol în imediată apropiere a celui *Despre scrierea limbii române* (*Opere*, vol. 2, p. 158 şi *Istoria literaturii române moderne* [în colaborare] 1971, p. 159). Despre acelaşi studiu maiorescian, Grigore Brâncuş, autorul unuia dintre primele comentarii lingvistice de după 1960, privind doctrina lingvistică a mentorului junimist, afirmă că articolul este „consacrat *exclusiv* (s.n.) problemei împrumuturilor *recente* (s.n.) în limba română, este o expunere sistematică a concepţiilor privitoare la modul de îmbogăţire a limbii literare cu elemente neologice" (*Limba română*, nr. 5, 1964, p. 489). Că articolul *În contra neologismelor* nu poate fi limitat doar la aspectul delimitat mai sus o dovedesc fondatele consideraţii, aparţinînd semnatarului articolului din 1964. Dacă îi acordăm, totuşi, o însemnătate mai mare decît o are de fapt, aceasta se datorează evenimentului consemnat ca atare de către Iacob Negruzzi (poate ca un rezultat al îndemnului versificat ca mentorul să-şi reia uneltele uitate) şi mai ales de Alecsandri, entuziasmat de revenirea lui Maiorescu în prima linie: „Îmi spui — se adresa el lui Negruzzi încă înainte ca articolul să fi fost tipărit — că Maiorescu a reînviat pe lumea literară după opt ani de catalepsie. Cu atît mai bine pentru literatură şi pentru el! („Cu-atît mai bine ţării şi lui cu-atît mai bine" (!)). Un om ca dînsul, învăţat, elocvent, deştept, cugetător şi de gust, este menit a aduce mari foloase tinerimii, atît prin scrierile sale, cît şi prin graiul lui. Să ne felicităm dar de reînvierea ilustrului orator, care ştie a combate atît de aspru beţia de cuvinte" (V. Alecsandri, *Scrisori*, Bucureşti, 1904, p. 83). Bucuria celor doi prieteni mărturisită în corespondenţă, mai înainte de apariţia articolului, mărturiseşte peste timp despre nevoia, despre imperativul ca Maiorescu să se manifeste direct, ca la începuturi, să fie în mod real o prezenţă. Mai era încă nevoie. (Este necesară o rectificare). Ultimul articol publicat de Maiorescu în *Convorbiri* poartă data de 15.V/1871 (începutul) şi 1.X.1872 (finalul). Deci nu trecuseră doar opt ani „de catalepsie", ci nouă. Maiorescu însuşi

Scanned with OKEN Scanner

greşea cînd scria că „prin 1874...". Eroarea din textul lui Alecsandri este preluată de E. Lovinescu (*T. Maiorescu şi contemporanii săi*, 1974, p. 47).

Perioada următoare (1881—1888) consolidează în scris principiile ortografice maioresciene în literatura artistică şi ştiinţifică, în tot cîmpul de afirmare a limbii române literare moderne. În afară de un număr mic de poeme eminesciene (*Sara pe deal*, *La steaua*, *De ce nu-mi vii...*, *Kamadeva*); versuri de V. Alecsandri şi teatru (*Ovidiu*); teatru de I. L. Caragiale (*D'ale carnavalului* şi capodopera sa *O scrisoare pierdută*); *Scrisori* de Ion Ghica; versuri de Al. Vlahuţă, Al. Macedonski; studiile lui Maiorescu *Despre comediile d-lui I. L. Caragiale*, *Poeţi şi critici* şi *În lături*; proză de Ioan Slavici, Duiliu Zamfirescu; versuri de George Coşbuc şi alţii, în revistă apar traduceri din literatura universală (*Infernul*, de Dante Aligheri, *Maria Stuart*, de Fr. Schiller) şi multe versuri populare. Atît literatura propriu-zisă cît şi celelalte materiale din sumarul revistei confirmă ascendenţa normei în raport cu bunul plac. Diversitatea autorilor, preocupărilor şi nu în cele din urmă autoritatea unora, privită prin operă, fac posibilă şi evidentă o diversitate stilistică, metodică şi tematică. Tradiţionalismul lexical se corelează armonios cu deschiderea spre înnoirile necesare ale limbajului privit în toate compartimentele funcţionale. Prezenţa, alături de scrierile moderne, a creaţiilor folclorice, a constituit un eficient stimul, încurajînd tot mai mult sondarea tezaurului expresivităţii limbii populare ca bază pentru permanenta nuanţare a exprimării literare. Se observă în revista *Convorbiri literare* tendinţa spre sumare predominant ştiinţifice şi teoretice. Marii clasici confirmaseră prin opera lor idealurile culturale şi literare poate nesperate iniţial de junimişti. *Direcţia nouă* pusese fundamentul limbii şi culturii naţionale. Tot ce a urmat nu a contrazis, ci a completat, a nuanţat şi a ridicat pe noi trepte principiile maioresciene. Şi dacă în literatură ne mai putem aştepta la salturi calitative, scrierea pare să mai rămînă, poate mult timp încă, în tiparele fixate în urmă cu un secol.

*

* *

O mărturisire finală, ţinînd de o etică în care circumstanţa se refuză, ni se pare mai mult decît obligatorie. O

Scanned with OKEN Scanner

acumulare, mai mult ori mai puțin sistematizată, de date, de informații și constatări în urma unor îndelungate lecturi din paginile revistei junimiste, a primit un impuls prin atingerea cu două afirmații a căror esență, intuită de autori, nu se lasă demonstrată decît în urma unei amănunțite și profunde investigații. Este punctul inițial și pentru care avem a aduce mulțumiri celor care ne-au oferit această șansă. Se are în vedere două formulări, în care s-a încercat „cuprinderea" momentului 1866 (*Despre scrierea limbii române*), a „momentului" dar nu și a implicațiilor care continuă să rămînă într-o totală penumbră ori, mai grav, necunoaștere. Să le menționăm :

1. „Lucrarea sa (a lui Titu Maiorescu, n.n.), concepută inițial ca «îndreptarul ortografic» al revistei *Convorbiri literare*, va servi de fapt, în cultura românească, drept *piatră de hotar* (s.n.) în trecerea spre ortografia modernă" (Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, 1976, p. 52) ;

2. „Acum o sută și ceva de ani s-a produs *o adevărată revoluție* (s.n.) în scrierea noastră, cînd s-a părăsit alfabetul chirilic și s-a introdus în locul lui cel latin" (Al. Graur, *Problemele limbii în atenția marelui public*, *Limba română*, nr. 5, 1966, p. 476).

Chiar dacă aducem unele amendamente, mai ales la limitarea „inițială" a acestui act „revoluționar" — formulare ce nu ține cont decît de o afirmație, fugară, necorelată cu alte afirmații fundamentale, relatate pe larg în această lucrare — admitem ca incitante la reflecție și demonstrație ambele opinii. Mai ales, a doua formulare care implică mai adînc și precizarea (ori aproximarea) din prima — „piatră de hotar în trecerea..." — sugerînd transformările fundamentale ce au urmat momentului ortografic 1866. Se recunoaște astfel, cu autoritate, dimensiunea națională a acestui moment hotărîtor, a implicațiilor lui majore, de durată, în etapa următoare a evoluției limbii române literare. Pentru că actul revoluționar îl constituie, de fapt, aplicarea reformei scrierii, nu doar baza ei teoretică. Iar această „aplicare" este tot ceea ce poate fi mai temerar ca act și cutezanță în acțiunea grupului particular, insurgent, care a fost *Junimea*. În „felul" particular în care s-a concretizat această „revoluție în scriere" am urmărit să înscriem cercetarea de amănunt, confruntarea

Scanned with OKEN Scanner

datelor, evidenţierea specificităţii acestei perioade care încheie un veac de frămîntări. Ideea conducătoare fiind că „întocmirea" de „reguli" pentru scriere, la modă decenii de-a rîndul, nu ar fi dat rezultate. Nu întocmirea unor asemenea proiecte, ştiinţifice ori empirice, putea fi hotărîtoare, „piatră de hotar" sau, şi mai exact, „o adevărată revoluţie", ci *materializarea* unui asemenea proiect (realist) în limba curentă (scriere şi vorbire) a acelui timp. Acţiunea junimistă a avut un caracter dur. Nu s-a bazat pe bunăvoinţă decît în relaţii amicale. Programul ei a fost impus peste „legalitatea" şi instituţiile care aveau putere decizională. În totul, a fost o întreprindere extrem de complexă şi de neprecizată întindere. În această „desfăşurare" am căutat materialul de bază, hotărîtor în a delimita contribuţia *teoretică şi practică a Junimii* la fixarea normelor limbii române literare moderne. Pe baza materialelor cuprinse în paginile revistei junimiste, şi a altora care pot fi controlate, am aproximat realitatea şi am respins ori amendat atribuirea nefondată a unor merite individuale sau de grup doar pentru a supralicita ceea ce este evident demonstrabil. Nu am putut delimita ponderea de fond a contribuţiei grupului angrenat în impunerea scrierii moderne, maioresciene, decît prin permanenta raportare comparativă cu tot ce a premers-o şi, de asemenea, cu toate tendinţele ce i-au fost paralele. În felul acesta am ajuns la prima constatare de ordin general şi anume că, în desfăşurarea luptei pentru o limbă literară unitară şi implicit pentru o cultură naţională la fel de omogenă, modernă şi accesibilă, cheltuiala de inteligenţă a fost mult mai mare decît ar fi fost necesar. Ineficienţa ei s-a datorat risipirii forţelor în polemici, inconsecvenţei în principii, necunoaşterii (în unele cazuri) unor legităţi în evoluţia limbii şi, nu în ultimă instanţă, lipsei unei strategii în aplicarea unui program. Un alt adevăr, şi mai uşor de susţinut, este acela că *Junimea* a fost o *continuatoare*, o etapă de vîrf într-un proces istoric, şi că a beneficiat de tot ce a anticipat-o ca valoare în această privinţă. O treaptă în compoziţia căreia aflăm trecutul în ipostază contemporană, modernă, cu plusurile şi cu stîngăciile ei. De aici şi acutul caracter polemic al poziţiei junimiste în efortul de a se afirma prin originalitate şi inedit. Mai adăugăm, este necesar, că Titu Maiorescu, el însuşi, s-a afirmat mai ales în plan teoretic. A fost structural un teoretician, un logician, un arhitect în planul ideilor,

Scanned with OKEN Scanner

autor de sisteme (în scriere, în orientarea culturii etc.) dar nu și un constructor. Meritul integral al aplicării principiilor lui pentru reforma scrierii revenindu-i lui Iacob Negruzzi și altor junimiști. Atunci cînd a redactat „cu iuțeala fulgerului" un capitol ori altul din tratatul său ortografic, avea deja o experiență acumulată prin lucrări de mai mici dimensiuni alcătuite pentru uz didactic, avea o tradiție în familie și alte încercări asemănătoare care îl precedaseră. Se pregătise temeinic în diverse probleme de lingvistică, fără ca acestea să-i fi fost necesare în primul rînd în activitatea sa. De aceea, se impune, pentru oricare judecată privitoare la Maiorescu teoreticianul scrierii și stilului, o lectură atentă a „declarațiilor" presărate prin articole cu o atentă coroborare a lor cu realitatea faptelor, a praxisului. Aceasta din urmă este adesea mult mai concludentă. De aceea, este greu de susținut concluzia trasă de unii cercetători, după lectura unui singur enunț maiorescian, anume că efortul, în care Maiorescu se întrece pe sine, de a redacta acest tratat s-ar fi limitat doar la pregătirea ortografiei cu care să se tipărească revista ce urma să apară *abia peste un an* (1867). În *Prefața* la lucrarea respectivă, pe lîngă motivul la care rămîn, în general, exegeții — ortografia revistei *Convorbiri literare* — Maiorescu scrie că a urmărit și „aplanarea dificultăților alfabetice, ce ocupă într-un grad așa de mare atențiunea autorilor români" precum și datoria de a susține „lupta cu școala etimologistă și cu cea fonetică". Așadar, fără a fi secundară, problema unui sistem de scriere a revistei, care nu apăruse, este radical depășită de fondul general al întregii probleme atît de clar enunțat de autor „inițial". Că așa trebuie citit textul maiorescian și că de fiecare dată trebuie să avem în vedere, ca și autorul, perspectiva, implicită oricărui text al mentorului junimist, se deduce ușor și din următorul fapt: la doi ani după apariția tratatului de ortografie, Maiorescu cerea ferm, nu „forme goale", false, ci „limbă bună, ortografie, gramatică". Aceasta vizînd cultura națională, nu apariția unei reviste particulare. Ion Maiorescu luptase pentru introducerea limbii române, ca limbă de învățămînt. Fiul său va crea baza științifică a scrisului românesc modern. În 1846 Ion Maiorescu vorbea în fața unei promoții de la *Școala Centrală* din Craiova despre superioritatea limbilor clasice, *mai ales a celei latine* (s.n.), pentru educația literară și

Scanned with OKEN Scanner

morală". Aproape douăzeci de ani mai tîrziu, Titu publica în *Anuarul Gimnaziului şi Internatului din Iaşi* (1862—1863) o dizertaţie intitulată „Pentru ce limba latină este chiar în privinţa educaţiei morale studiul fundamental în gimnaziu ?" El vedea în gramatica limbii latine sistemul cel mai clar, simplu, logic. De aci şi opţiunea sa fermă în privinţa principiului călăuzitor în redactarea normelor scrierii unitare : „O metodă, înainte de a fi fonetică sau etimologică sau fonetică etimologică, trebuie să fie logică".

Intuim, la Titu Maiorescu, intenţia unei serioase preocupări pentru rezolvarea problemei scrisului românesc modern încă din scrisoarea adresată, în 1860, tatălui său, la care ne-am referit cînd am discutat „acceptarea" neclintită a literelor „ă" şi „î", şi refuzul, mai tîrziu cu şase ani (parcă neconvins de propriile-i argumente), al vocalei „î". Sentimentul că în „secolul naţiunilor limba constituie factorul hotărîtor în afirmarea valorilor spirituale şi în apărarea fiinţei naţionale, a specificităţii ei, întăreşte convingerea, pe atunci încă tînărului militant cultural, în justeţea luptei pentru o reformă radicală a scrierii şi a culturii, îl face să simtă tot mai acut responsabilitatea noii generaţii de intelectuali în faţa acestui comandament al istoriei.

În anul 1860, Ion Ghica (ministrul de interne al lui Alexandru Ioan Cuza) emite o circulară pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel „latin". Dar acest act oficial nu depăşea imperativele ilustrate timp de un secol de cărturarii patrioţi. Alfabetul latin, aşa cum se ştie, constituia un sistem de semne ce reprezenta o realitate fonetică premergătoare cu aproximativ două milenii. El nu putea fi aplicat mecanic unei limbi noi, cu particularităţi fonetice specifice. Noi sunete — arhetip se cereau însemnate cu litere noi ori cu litere vechi marcate cu adausuri grafice diferenţiatoare. În privinţa scrisului, Maiorescu a constatat, încă prin 1863—1864, în contact direct cu învăţămîntul, că viitorii dascăli nu ştiau nici gramatică şi din această cauză scrisul lor şi vorbirea erau deficitare. Şi din acest punct de vedere, el se simţea responsabil. Cu activitatea dascălilor „trebuie să înceapă — afirma Maiorescu — regenerarea noastră intelectuală". În acea „activitate modestă" întrevedea ambiţiosul tînăr o acţiune „de o importanţă *suverană* (s.n.) pentru poporul nostru... Aici este locul unde se împlîntă stindardul

Scanned with OKEN Scanner

cel mare, care va chema pe toţi românii din toate ţările (a se citi provinciile istorice) la vatra comună". Într-adevăr, deslușim în această afirmaţie, care premerge tratatul pentru reforma scrierii, o profetică intuiţie. O precizare care infirmă „limitarea" scopului „iniţial" prin lectură pripită şi fragmentară. O precizare despre sentimentul patriotic puternic, hotărîtor ferment în acţiunea cu care Maiorescu s-a înnobilat şi a înnobilat formele de expresie ale spiritualităţii naţionale. Cu fiecare etapă următoare, noi şi noi dovezi confirmă noblețea ţelului pentru care a militat gruparea junimistă. În acest fel se configurează adevărata arie a preocupărilor „direcţiei noi", complexitatea fiecărei acţiuni, tenacitatea şi fermitatea programatică a acestor „insurgenţi culturali". În acest fel sîntem „nevoiţi" să abandonăm abordarea idilistă, falsă, a unei revoluţii culturale realizate spectaculos, magic chiar, cu cîteva articole, ce-i drept mai mult decît importante, dar ineficiente luate ca fapte izolate, în unităţi temporale, care le-ar fi şters uşor din memoria contemporanilor, în lipsa susţinerii ideilor programatice conţinute de o „organizaţie" de nimic şi de nimeni intimidată. A fost destinată ortografia maioresciană doar scrierii revistei junimiste ? Mai este necesară punerea acestei întrebări ? Da ! Întrebarea trebuie pusă întrucît şi astăzi lucrările de referinţă rămîn la această afirmaţie nefondată. Răspunsul se structurează magistral şi complet. Cum am explica acea campanie vehementă, dură, uneori conciliant-diplomatică, pe durata a patru decenii pentru impunerea sistemului ortografic maiorescian întregii ţări ? Şi aceasta după ce revista *Convorbiri literare* îşi afirmase autoritatea literară ? Dar lucrarea fundamentală a reformei scrierii româneşti moderne mai continuă să aibă o tristă posteritate. Reluarea discuţiei în marginea acestui „caz" se impune.

Despre scrierea limbii române, piatră unghiulară în reforma ortografiei româneşti, a apărut *integral* în anul 1866. Adică includea în cele 156 pagini *toate* cele patru capitole (părţi), aşa cum se vede şi din pagina de gardă :

I. Principiul scrierii. Note la partea I (p. 1—34) ;
II. Cercetări fonetice asupra alfabetului latin (p. 34—66);
III. Despre scrierea lui c, g, ş, ţ, d, ă, e, i şi o critică a sistemului fonetic (p. 66—121) ;

Scanned with OKEN Scanner

IV. Cercetări limbistice şi o critică a sistemului etimologic (p. 121—156).

Întrucît acest sumar este trunchiat ori reprodus cu greşeli în multe dintre lucrările de specialitate, menţionăm că referirile şi comparaţiile prin care încercăm să facem cuvenitele îndreptări au în vedere originalul, ediţia princeps, aflată sub Cota I 99914, B.A.R.S.R. Această ediţie foloseşte o ortografie greoaie, influenţată atît de etimologism, cît şi de un fonetism exagerat. Adică exact ceea ce, de fapt, condamna. Tipografia *Societăţii Junimea* nu era, în anul respectiv, adaptată pentru noua scriere. Situaţia mai poate fi observată şi în anul următor cînd se începe tipărirea *Convorbirilor*. În întreaga lucrare, literele „î" şi „â" lipsesc. Redarea lor se face prin „i" şi „ă". Apar numeroase alte semne grafice pe care Maiorescu nu le ia în discuţie şi care vor fi eliminate în volumele de *Critice* unde se va retipări acest tratat.

La un an după apariţia volumului, revista *Convorbiri literare* reproduce sub titlul *Critica ortografiei d-lui Cipariu*, partea a IV-a din această scriere, fără semnătură şi explică mobilul acestei acţiuni, precizînd că în lucrarea respectivă este cuprinsă între paginile 122—152 (corect: 121—156). Colaţionarea cu textul din broşură nu indică decît mici modificări, neesenţiale, de nereţinut la o analiză comparativă. (*C.L.*, 1—15 aug., p. 137—143 şi 158—163). În preambulul scris de redacţie la acest capitol, se arată că *republicarea* a fost necesară pentru că severa critică maioresciană la adresa etimologismului ciparian „nu a fost destul de cunoscută în public şi de aceea ne grăbim a-i reproduce punctuările din numita scriere a d-lui Maiorescu". Mai importantă pare să fie *republicarea* părţii a III-a sub titlul *Despre principiul scrierii şi o critică a sistemului fonetic* (*C.L.*, 1. XI, 1. XII, p. 321—324 şi 342—362). Justificarea acestei iniţiative este făcută pe baza unui argument de necesitate într-o *Notă a redacţiei*. Este vorba de felul în care au înţeles să răspundă Maiorescu şi revista *Junimea* lingvistului Hugo Schuchard, profesor la Universitatea din Halle, romanist, preocupat mai ales de fonetismele latinei vulgare. Acesta comentase critic lucrarea lui Maiorescu *Despre scrierea limbii române* în revista *Romania, recueil trimestriel consacré à l'étude des langues et des littératures romanes*, revistă ce

Scanned with OKEN Scanner

apărea sub redacţia lui Paul Meyer şi Gaston Paris. Spre deosebire de republicarea părţii a IV-a (răspuns lui Cipariu care afirmase că nu a luat cunoştinţă de lucrarea maioresciană şi deci şi de critica acestuia), retipărirea părţii a III-a este însoţită de ample explicaţii în subsolul paginii. Aceste *note* vor apărea şi în ediţia din 1874 (*Critice*), tot în subsol. Dar în acest prim volum în care a inclus scrierea sa de început, autorul transferă unele paragrafe dintr-o *Parte* în alta, sistematizînd şi ordonînd materialul şi demonstraţia. Cu excepţia eliminării unor neologisme, lucrarea îşi menţine forma din prima ediţie.

Se recunoaşte, unanim aproape, importanţa acestei contribuţii maioresciene, dar în legătură cu ea se perpetuează grave erori. Ele au fost preluate mecanic din depozitul erorilor „de autoritate", fără necesara confruntare cu sursa. De obicei, autorii exegezelor pornesc de la ediţii ulterioare, dar vorbesc despre ediţia princeps pe care, evident, nu au văzut-o şi deci o iau în discuţie empiric. Mai mult, aceşti autori nu par să fi consultat nici numerele *Convorbirilor* în care au fost *republicate* cele două *Părţi*. Ar fi observat din notele redacţionale că este vorba de capitole din ediţia princeps şi nu de capitole noi cum s-a susţinut în ultimii patruzeci de ani. Altfel nu e posibil de înţeles cum pot fi susţinute aceste afirmaţii : „*Despre scrierea limbii române* a apărut în ediţia I, la 1866, cuprinzînd *numai* (s.n.) partea I şi II a studiului" (E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, 1972, p. 136). Se continuă cu „precizarea" că partea a III-a şi a IV-a au „apărut *întîi* (s.n.) în *Convorbiri literare*" etc. Se ştie că ediţia I a monografiei lui E. Lovinescu a apărut în 1940. Este urmată la patru ani de o altă lucrare de autoritate, în care citim studiul *Despre scrierea limbii române* a apărut „într-o primă ediţie în 1866 şi *completată* (s.n.) cu *un capitol nou* (s.n.) publicat între timp în *Convorbiri* (Tudor Vianu, *Junimea*, în *Istoria literaturii române moderne* — în colaborare — ed. a II-a, 1971, p. 159). Este formularea pe care o întîlnim aproape identică la Eugen Todoran, cunoscut exeget maiorescian. „Studiul *despre scrierea limbii române* din 1866, completat cu *un nou capitol*, *publicat* (s.n.) între timp în *Convorbiri*, într-o nouă ediţie din 1873" (*Prefaţa* la T. Maiorescu, *Opere*, vol. I, 1978, p. XXV). „Noua ediţie" din 1873 nu s-a tipărit niciodată. A fost doar în intenţia

Scanned with OKEN Scanner

lui Maiorescu, dar apariția s-a realizat în 1874 în *Critice*. Între aceste lucrări care circumscriu limitele : 1940, respectiv 1944 și ultima din 1978, vom mai cita cîteva care au preluat această supărătoare eroare. „... *Despre scrierea limbii române*, cuprinzînd, la apariția ediției I în 1866, *numai primele două părți* (s.n.), ultimele două fiind publicate succesiv în *Convorbiri literare*...“ (Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne*, 1974, p. 78—79). Fiind vorba de un curs universitar, aducerea lui la zi cu informația este o cerință de ordin științific și didactic. Tot în această categorie se situează și nota din volumul-manual *Istoria limbii române literare* de Ștefan Munteanu și Vasile D. Țâra, București, 1978, p. 162 : „*Despre scrierea limbii române*, din care primele două părți au apărut în 1866, a treia în 1867, iar a patra în 1873“. De fapt, în 1867 a apărut partea a IV-a și în 1873 partea a III-a dar, prin *republicare*. Opinii din care reiese aceeași interpretare eronată întîlnim și la Iorgu Iordan (*Preocupări de limbă la Academia Română*, *L.r.*, nr. 5, 1966) ; la Flora Șuteu (*Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, 1976, p. 52) ; oscilante sînt în această problemă opiniile lui Eugen Todoran. Am arătat mai înainte că în *Prefața* la vol. I, *Opere*, de T. Maiorescu (1978) a preluat formularea din studiul (capitolul) *Junimea* de Tudor Vianu. Cu un an mai înainte, în solida și competenta monografie *Maiorescu* citim următoarea formulare : „studiul *Despre scrierea limbii române*, elaborat începînd din anul 1866“. Elaborarea a avut loc, de fapt, în 1865. În ședința *Junimii* din 19. XI. 1865 Maiorescu citește partea I, „concepută cu iuțeala fulgerului“ (sintagmă pe care o reproduc toți exegeții, inclusiv E.T.) ; la 23. XI. 1865, partea a II-a și la 3 XII, partea a III-a și a IV-a (I. E. Torouțiu, *S.d.l.*, vol. IV, p. 436). În forma finală cartea a fost gata în iunie 1865, conform însemnării lui Maiorescu din *Jurnal*, octombrie acel an. Inexactă este în partea finală și afirmația de la p. 54 în cartea lui E. Todoran : „Lingvistul Hugo Schuchardt îi obiecta lui Maiorescu, în revista *Romania* din 5. I. 1873, că pe nedrept subordonează principiul fonetic unui principiu intelectual. Reluînd formularea acestuia, Maiorescu, îi răspunde în ediția a II-a a studiului său“. De fapt, Maiorescu a răspuns în 1873, în *Convorbiri literare*, p. 321—324 și 324—362. În

Scanned with OKEN Scanner

1874, în *Critice* este inclus și tratatul *Despre scrierea limbii române*, care nu cunoaște „o ediție a doua". În ampla sa monografie *Junimea și junimismul*, 1978, p. 78, Z. Ornea, vorbind despre preocupările pentru filologie (!) în *Convorbiri*, arată că și în acest aspect începutul îl face tot Maiorescu prin „cunoscutul său studiu din 1866, *Despre scrierea limbii române* (studiul acesta nu a apărut, așadar în *Convorbiri*). Să amintim, de asemenea, studiile maioresciene *Critica ortografiei d-lui Ciparîu* (numerele 11—12 din 1867) și cel, tot polemic, din 1868, *Limba română în jurnalele din Austria* sau cel din 1873 *Despre principiul scrierii și o critică a sistemului fonetic*". Z. Ornea vorbește despre cele două „studii" maioresciene (le amintește !) ca despre niște „opere" independente pe care le enumeră într-o totală și nevinovată cunoștință de cauză, nepolemică. Mai adăugăm, în lanțul de erori, și pe aceea din *Dicționarul de lingviști și filologi*, 1978, p. 170, în care se afirmă cu o totală convingere că „*Despre scrierea limbii române* (publicată la Iași în 1866, *îmbogățită* (s.n.) cu un capitol tipărit în *Convorbiri literare*, 1873, reeditată ca studiu *integral* (s.n.) la București, în 1873 — rămîne fundamentală în istoria ortografiei românești". Ne oprim aici cu acest incredibil tur al ignoranței și lipsei de respect față de adevăr. Mai ciudat pare să fie fenomenul că, atît editorii lui Maiorescu cît și cei ai lui Lovinescu nu au făcut rectificările de rigoare nici în ultimele reeditări. În plus, proba neconcordanței o dă volumul I *Opere*, de T. Maiorescu, 1978 (932 p.), unde în *Prefața*, E. Todoran menține eroarea în timp ce editoarele (Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon) aduc argumente de necontestat pentru restabilirea adevărului (p. 703—709). Și o altă față a problemei : Maiorescu nu a scris nici un rînd de-a-ndoaselea. Cum ar fi scris o carte ? Cum ar fi scris și publicat mai întîi capitolul final al unei lucrări fundamentale și după cinci ani capitolul anterior acestuia ?

În 1828, Heliade reducea numărul literelor la 27. Dar se scria cu alfabetul chirilic și *Regulamentul Organic* părea să „consacre" această scriere. Era, într-un fel, ultima „reducere" de la 1688, data tipăririi *Bibliei de la București*, perioadă în care alfabetul este redus de la 43 semne, la 27. În 1866, Maiorescu stabilește semnele alfabetului românesc în baza lui latină, fundamentat pe criterii riguros științifice,

Scanned with OKEN Scanner

fiind primul autor al unui sistem modern de scriere în care nu se mai confundă *sunetul* cu *litera*, ceea ce constituie o stavilă în calea oscilațiilor și arbitrariului. Fundamentarea teoretică a fiecărui semn-sunet (arhetip) a dat autoritate necontestabilă sistemului ortografic maiorescian, conferindu-i repede, prin popularitatea și accesibilitatea evidente, caracter național. Era un alfabet care pornea de la limba vorbită atunci, nu cu două milenii mai înainte. Caracterul patriotic al lucrării a fost remarcat imediat de diferiți oameni de cultură. „O carte de un merit științific ca aceasta este în ochii noștri o *faptă patriotică* (s.n.) mult mai mare, mai folositoare și mai laudaveră decît sute de cuvîntări politice, pamflete și articule de fund...". Aprecierea aparține lui G. Hurmuzachi și a apărut în *Foaia Societății pentru literatură și cultură românească în Bucovina* (nr. 7—8, iulie-august, 1867, p. 177—179). Autorul articolului, la fel ca și Iacob Negruzzi, Al. Lambrior, Vasile Alecsandri, se împotrivește „eliminării sunetului românesc „î". Entuziasmul confratelui bucovinean nu avea în vedere o lucrare destinată unui „scop modest", adică pregătirea în vederea editării unei reviste literare. Dar dovada supremă a scopului major pentru care a fost redactat tratatul *Despre scrierea limbii române* o aflăm în îndelungata *campanie* care a durat peste un sfert de veac după primul număr al *Convorbirilor*. La aceasta se mai adăuga, ca un argument de autoritate, lupta dusă în Academie de grupul pro-junimist împotriva ancronismului etimologizant latinist, împotriva celor care „latinizau orbește" (Vasile Alecsandri, *Scrisoare către Iacob Negruzzi*, 20.III.1868, în *Scrisori*, 1904, p. 33). Dovadă sînt și intervențiile lui Maiorescu, adeseori vehemente, din *În contra direcției de astăzi în cultura română* (1868); *Limba română în jurnalele din Austria* (1868); *Direcția nouă în poezia și proza română* (1872); *În contra neologismelor* (1881) etc. În prefața la ediția din 1893 (în *Critice*) a tratatului de ortografie, Maiorescu, trăind bucuria unificării scrisului pe baza normelor junimiste, scria: „ne rămîne acum *datoria* (s.n.) să ajungem la unificarea gramaticală". Este limpede că ceea ce am numit „campanie de lungă durată" nu încetase încă. Avem și aici un argument împotriva tezei simplificatoare despre „scopul modest" al acțiunii de introducere a unui sistem în scrierea românească. Cuvîntul *datoria* (obligația, imperativul, comandamentul

Scanned with OKEN Scanner

istoriei) revine sub pana magistrului cu rezonanţe grave, profunde. El a stat la baza programului statuat într-o celebră frază : „înţelegem *datoria impusă junimii române* (s.n.) de a osîndi şi de a părăsi o dată pentru totdeauna direcţia acestor „antiluptători ai naţiunii", exprimat în finalul atacului îndreptat împotriva „formelor fără fond". Dreptul de „a interveni", „datoria" de a acţiona sînt un fel de cuvinte de ordine prezente la toţi junimiştii „combatanţi" şi mărturisite şi de Eminescu.

Intrarea lui Iacob Negruzzi în acţiune, nu doar ca prim executor al directivelor maioresciene, stîrneşte entuziasmul lui Alecsandri, care îi scria (între cei doi s-a purtat o îndelungată corespondenţă „consultativă") : „aveţi o frumoasă *campanie* (s.n.) de făcut, aveţi de *apărat* (s.n.) tezaurul cel mai scump ce aţi moştenit de la strămoşi, adică simbolul sacru al naţionalităţii noastre" (*Scrisori*, p. 50). La rîndul său, Negruzzi, pregătind dezbaterile ce urmau să aibă loc la *Junimea*, „pentru regularea unor dificultăţi ortografice", îl consultă în scris pe Alecsandri (1871). Acesta îi răspunde, la 6.I.1872, enumerînd, pe bază de argumente, o serie de puncte de vedere : „să lepădăm pe *-ciune* şi *-(ţ)iune*, ca nişte sunete dizgraţioase, care, *înmulţindu-se* (s.n.), prefac armonia limbei noastre într-o ţiuitură chinezească". (Consultările au fost constante şi între Maiorescu şi Alecsandri şi se pare că opiniile poetului cîntăreau destul de greu, de vreme ce Maiorescu îi scrie lui Negruzzi în legătură cu un articol pe care i-l trimisese la Iaşi. „...O altă rugăciune ar fi să mai arunci tu ochii prin articol, dacă ai ceva vreme, să faci *unele* terminări în *-(ţ)ie* unde am eu ca pretutindeni, *-(ţ)iune*. Odobescu m-a cam făcut să zic tot *-(ţ)iune*. Dar recitind lucrarea înaintea lui Alecsandri, prea mi s-a părut terminarea monotonă şi urîtă. Poţi lăsa *-(ţ)iune* unde cuvîntul este mai rar şi mai ştiinţific, şi *-(ţ)ie* mai de obicei" (*S.d.l.*, vol. I, p. 18). După cele două ţinte de bătaie (*-ciune* şi *-(ţ)iune*), Alecsandri opinează pentru înlăturarea lui „u" la substantive, ca fiind „o aninătură grotească, ca şi cînd un român şi-ar anina cozi de frac la mintean" (e vorba de „u" asurzit, n.n.) ; pentru „ѫ" şi „ъ", trebuie păstrate semnele „î" şi „ă" pentru că sînt în unele cuvinte imitative precum: *vîjîie*, *fîlfîie*, care sînt de o mare importanţă pentru poezia descriptivă" etc. (*Scrisori*, p. 54—57). De reţinut că Alec-

Scanned with OKEN Scanner

sandri susţine, ca dealtfel mulţi cărturari, scriitori, filologi, semnele noi, specifice unor sunete noi : *î* şi *ă*, chiar dacă în acest mod îl contrazicea parţial şi pe Maiorescu. Faptele infirmă opinia lui Ion Gheţie (*B.* p. 494) „În general — notează el — generaţia anilor 1840—1880 a nutrit o aversiune particulară împotriva vocalelor „întunecate" „ă" şi „î" (moştenită de la Şcoala ardeleană)". Se ştie că Maiorescu, analizînd acţiunea închiderii unei vocale sub influenţa nazalelor „n" şi „m" şi trecerea acesteia la „î", află, în 1866, doar „o umbrire" nu „o modificare" fonetică fără importanţă logică în gramatica română şi respinge ideea marcării acestui sunet printr-un semn deosebit. Este cea mai neconvingătoare demonstraţie a reformatorului scrierii româneşti moderne. În plus se observă o vizibilă inconsecvenţă, întrucît „î" este acceptat în onomatopee. „Sciziunea" unităţii grupului convorbirist pare să devină un fapt real, pornind de la acceptarea sau respingerea vocalei „î". Lingviştii, filologii şi alţi combatanţi recunoscuţi din paginile *Convorbirilor* cer acceptarea lui „î" între vocalele limbii române. Lambrior, Negruzzi, Alecsandri nu au cedat în faţa autorităţii lui Maiorescu, a cărui atitudine nu o înţelegeau. După revenirea lui Maiorescu şi Alecsandri în forul academic şi reînceperea dezbaterilor în problemele limbii, cu participarea acestora, Alexandru Lambrior a expus, în 1880, cel mai convingător punct de vedere pentru scrierea lui „î", pentru acceptarea unei realităţi fonetice specifice limbii române. „Cei ce susţin că sunetul „î" este în limba românească de ieri-de-alaltăieri îşi vor fi făcînd, fără îndoială ipotezele lor asupra acestei chestiuni, noi, care credem că sunetul „î" fiinţează de mai multe sute de ani în limba românească, avem şi noi pe ale noastre" (*Observările d-lui Lambrior*, în *Convorbiri literare*, 1880, p. 65—74). Maiorescu se întîlnea în refuzul (de după 1866) al lui „î" cu G. Săulescu. Argumentul celui din urmă era de natură puristă, neştiinţifică, şovină. Pentru Săulescu „ă" şi „î" erau „litere slovene", nu că nu ar fi fost „logice". Este locul comun, culmea repulsiei faţă de literele chirilice, care au „învăluit limba română cu cel mai adînc întuneric" (Petru Maior, *Prefaţa la Ortografia română sau latino-valahică*, 1819, Buda). Se ignora transformarea unor sunete sub acţiunea obiectivă a unor legi fonetice. Lambrior considera

Scanned with OKEN Scanner

că sunetul „î" fiinţează în limba română de multe sute de ani. El este în aceste „observări" şi autorul teoriei unităţii fonetice de la 1750, teorie preluată de Ion Gheţie în *B.* ...Era vorba, însă, de o limbă unitară în fonetica ei doar în cărţile de cult, şi nu o limbă de cultură în înţelesul larg al funcţionalităţii.

S-a insistat în această lucrare pentru a se demonstra cu o anume bogăţie de amănunte că „programul" junimist nu ar fi putut fi impus prin intervenţii de autoritate, în afara unei campanii susţinute de un redutabil „front comun", pe toată întinderea ei. Acest „front" a acţionat şi în lipsa lui Maiorescu din Iaşi în perioada 1872—1881, perioadă la sfîrşitul căreia apare *În contra neologismelor*. Deşi reveniseră amîndoi în sînul Academiei, poetul care cîntase „a patriei mărire" acorda o mai mare importanţă revenirii criticului în publicistică decît în cel mai înalt for ştiinţific. În schimbul de opinii cu Iacob Negruzzi, premergător apariţiei atacului îndreptat împotriva cuvintelor noi, Alecsandri îi scrie acestuia la 27 septembrie 1881 : „Un om ca dînsul, învăţat, elocvent, deştept, cugetător şi de gust, este menit a aduce mari foloase tinerimii, atît prin scrierile sale, cît şi prin graiul lui. Să ne felicităm dar de reînvierea ilustrului orator care ştie a combate atît de aspru „beţia de cuvinte" (*Scrisori*, p. 83). Evident, revenirea lui Maiorescu în publicistică şi tot în lupta pentru unificarea limbii sporea prestigiul „frontului", reînvigora „campania". Aceasta fusese purtată, fără întrerupere, în a doua jumătate a deceniului al optulea, atît în *Convorbiri*, cît şi în ziarul *Timpul*, unde Eminescu îşi publică articolele sale în apărarea limbii. Lectura textelor eminesciene din această perioadă ne lasă impresia afirmării, din partea poetului-ziarist, a unui drept legitim de a interveni, de a se opune, de a respinge ceea ce, după expresia lui, ar „contrazice spiritul limbii".

Pentru Maiorescu şi junimişti unificarea limbii prin unificarea scrierii era o problemă de cultură, de cultură naţională, nu o dilatare a orgoliilor, „căci *o cauză naţională* (s.n.) apărată cu o limbă stricată este pe cîmpul literar o cauză pierdută...". G. Săulescu, la Iaşi, mergea şi mai departe socotind că o naţiune îşi poate afirma această calitate, poate vieţui în ea, atîta timp cît îşi menţine graiul. Dar argumentele maioresciene au fost impecabile prin concreteţe, şi, *în*

Scanned with OKEN Scanner

fond, în esența lor, inatacabile. Ele se încadrau în linia generoasă a curentului tradițional, istoric și popular, căreia îi adăugau modernitatea în latura ei științifică, logică, împotrivindu-se reformelor „erudite" ale pedanților. Maiorescu ataca pe învățații de peste munți, ori veniți de peste munți, pentru latinismul lor exagerat și antiistoric. Junimiștii au învățat de la trecut dar nu s-au întors la el. Complexul tradiționalismului evident în multe din atitudinile conservatoare, de care au fost învinuiți, nu pare să fi constituit un grav impediment în acțiunea lor inovatoare. Pentru Maiorescu scopul scrierii era unul practic — *înțelegerea.* Înțelegerea a tot ceea ce se comunica în scris și de către toți. Pentru el era evident că scrierea cu litere latine era implicată flexiunii și că în acest fel puteau fi înțelese mai ușor schimbările gramaticale. Frumoase ori urîte, literele, ca semne văzute, îi rămîneau indiferente. Capacitatea acestor semne de a servi pentru cea mai rapidă tranziție spre gîndire a unui înțeles o vedea ca fiind esențială. Faptul că în întreaga țară nici un ziar nu adoptase ortografia Academiei, imposibil de înțeles de toată lumea și respinsă de cerințele pedagogice din toate școlile, sporea convingerea junimiștilor în succesul misiunii lor, în realismul principiilor maioresciene. Pedanții alcătuiau sisteme în care luptau din greu să încorseteze limba. Un adevărat canon procustian. Maiorescu deduce sistemul său din realitatea lingvistică aflată la un stadiu care nu putea fi ignorat. El a înțeles eroarea „comisiilor" de a hotărî în problemele limbii dar, în același timp, făcînd abstracție tocmai de obiectul asupra căruia se luau hotărîrile. Înfruntarea dintre realismul ortografiei maioresciene, simple, în care se regăseau datele concrete ale fonetismului românei moderne, și greoaia scriere etimologizantă, contrară sincronismului fonetic, a înclinat în mod hotărît balanța în favoarea „noii direcții". Anacronismul demonstrării latinității limbii române printr-un asemenea procedeu, după 1850, era evident și nu făcea decît să frîneze o evoluție firească în modernizarea ei.

Împotriva limbajului prolix al presei, al acelui baroc lexical, născut din lipsa de discernămînt ori din reaua adaptare a neologismelor, campania a fost sprijinită în proporții hotărîtoare de operele literare publicate în *Convorbiri.* Se pare că afirmația lui Victor Hugo : „Limba înaintează datorită marșului impetuos al marilor scriitori" era însușită în

Scanned with OKEN Scanner

mediile de cultură. Dar acest adevăr are un caracter extrem de general. Limba marilor noştri clasici este şi va rămîne mereu un model. Eminescu, în această privinţă, este o culme ; Creangă — unicat. Dar, nimeni nu a scris şi nu a vorbit aceste modéle de limbă. Totuşi, aceasta este esenţial, după ei şi după ceilalţi mari scriitori din paginile *Convorbirilor* nu s-a mai putut scrie oricum. Eminescu îşi slăvea înaintaşii pentru ceea ce au fost aceştia la *timpul lor*, chiar dacă mai înainte îşi exprimase dorinţa în versuri : „Ruga-m-aş la Erato, să cînt ca Tine, barde !“ (ca Heliade ! ?). „Tribunalul“ junimist, analizînd pe înaintaşii lui Eminescu (excepţie făcînd Alecsandri) nu află prea multe lucruri de reţinut. Evident, o mare eroare la începutul unei acţiuni de răsunet naţional.

Deşi cărturari de seamă ca G. Ibrăileanu şi alţii nu mai vedeau, după 1880, posibilă expunerea limbii unui pericol, unei ameninţări reale — constatare justă — totuşi, persistenţa greşelilor ortografice şi ortoepice s-a făcut vizibilă în continuare. Incultura multor gazetari şi activitatea pseudoliteraţilor „penetrau“ în proporţii îngrijorătoare. De asemenea, tendinţa de îngrădire, de diriguire a neologismelor a înaintat şi în secolul nostru (vezi Sextil Puşcariu, *Cercetări şi studii*, 1974, p. 114). Fără îndoială, că şi în viitor, ca şi în prezent, vor exista probleme şi discuţii privind mereu acuta cerinţă de a se cultiva permanent limba.

Impunerea normei supradialectale, se poate afirma astăzi, nu a fost o victorie, o realizare a lingviştilor, dar a fost masiv sprijinită de către aceştia. Norma supradialectală s-a configurat printr-o acţiune de durată. Este ceea ce am încercat să demonstrăm (vezi şi Ştefan Munteanu şi colectiv *Crestomaţie românească*, 1978, p. 87). Perioada 1836—1881 pare să fie acceptată de către cei mai mulţi cercetători ca fiind marcată de momentele şi acţiunile hotărîtoare în impunerea normei. Alături de această importantă realizare a scrisului românesc, şi implicată ei, a fost asimilarea cuvintelor noi. „Saturaţia“ neologică de după 1870 este „transformată“ într-un cîştig estetic al exprimării, într-o forţă capabilă să înscrie limba română în modernitate. Neologismele nu au fost „o adevărată îmbolnăvire“ cum se crezuse la un moment dat. Maiorescu însuşi se află printre cei mai neologizanţi autori. Dacă, atît el cît şi Alecsandri au combătut cîteva neologisme, care în cele din urmă au intrat în limbă

Scanned with OKEN Scanner

și prin scrierile lor, au putut fi anatemizați aproape un secol ca antineologiști, este cazul ca măcar, să recunoaștem faptul că ei au înlesnit, prin propriile lor scrieri, pătrunderea în limba literară a numeroase alte neologisme. Criteriile „încadrării" la *o direcție*, la *o tendință* ori *curent* au fost foarte labile și astăzi se acceptă în continuare superficiala metodă. Esențial este ceea ce *a rămas; aparență*, ceea ce sare în ochii tuturor prin titluri de articole, fraze ori sentințe neexecutate niciodată. Poetul național și-a publicat majoritatea versurilor în revista junimistă. Poziția lui față de neologisme nu se diferențiia prea mult de aceea a lui Maiorescu, dar cu toate acestea, cercetarea lexicului artistic eminescian ne relevă noi surprize. Structura lexicală (la un număr de 3607 cuvinte în ediția „princeps" și 5000 în ediția Perpessicius) 58,65% reprezintă cuvintele vechi și 41,35% neologismele. Proporția este elocventă. Probabil că de la aceste procente a pornit Al. Graur cînd a afirmat că avantajul neologismelor în poezie este imens. Limba trebuie să reflecte *înnoirile* dar acestea uneori întîrzie. Neologismele au pătruns la noi înaintea unor reale transformări „înnoitoare". Au fost și momente după 1859 și pînă prin 1881 cînd schimbările rapide și multiple nu puteau fi reflectate în totalitate de mijloacele de expresie și atunci se face apel la masive împrumuturi cu urmările cunoscute. Limba nu a făcut prea ușor față acestor decalaje. Este deci evident faptul că istoria și limba ca fenomene paralele, interdependente, nu rămîn nici un moment într-un perfect echilibru. Fondul problemei înnoirii limbajului nu era să ne abținem, ci să nu abuzăm, să nu deformăm nici ca formă nici ca sens cuvîntul nou; să ascultăm de cerințele reale, de dialectica devenirii, nu de snobism și prețiozitate, de subcultura mascată de un limbaj grotesc. *Invazia* neologică avea la bază încercarea de „copiere" a civilizației apusene („formele fără fond"). *Nevoia* de termeni noi își avea sursa în dezvoltarea interioară normală a unui fond lexical moștenit, înrudit cu cel de unde făcea împrumuturile necesare. Imperios necesare. Multiplu necesare.

Diversificarea stilurilor funcționale, imperativele stilului beletristic (stilurilor !), mai ales într-o etapă de afirmare cu adevărat spectaculară (vezi Al. Graur, *Neologismele*, în *Scrieri de ieri și de azi*, 1970, p. 123—141) au absorbit ceea ce a fost necesar din valul neologic și au respins stridențele

Scanned with OKEN Scanner

care distonau în actul comunicării. Modelul, dacă ne referim doar la un aspect al stilurilor funcționale, cel al criticii literare moderne, îl dă însuși Maiorescu prin tot ce a scris. D. Caracostea greșea cînd afirma că Maiorescu „ridică o stavilă în calea neologismelor" (*Op. cit.*, p. 413). Este, în principiu, acea fericită întîlnire dintre teorie și aplicarea ei, o garanție a impunerii unui model. Așa au stat lucrurile și în privința ortografiei maioresciene pe care și-au însușit-o marii clasici și au difuzat-o prin scrierile lor. După 1881 a fost acceptată oficial în toată țara (începutul „oficial" se făcuse încă din 1880) și prin multiple mijloace s-a generalizat (vezi și *Istoria științelor în România. Lingvistica*, 1975, p. 45). Acțiunea maioresciană a învins prin realismul ei, prin faptul că a fost prijinită de autorități ale scrisului și, nu în ultimă instanță, pentru că se înscria pe linia unor interese superioare ale limbii și națiunii române moderne.

Analiza amănuntelor ușurează și demonstrația unui fapt enunțat de Dimitrie Macrea, citățm : „rolul important, adesea decisiv, *relevat numai fragmentar pînă acum* (s.n.), al lui Titu Maiorescu în netezirea drumului de dezvoltare a limbii române literare și a lingvisticii noastre" (*Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, 1965, p. 61—64). Dar am făcut acest lucru neizolîndu-l pe teoretician de întreaga mișcare, ci situîndu-l în centrul ei, privindu-l ca pe un ilustru *continuator*, părintele scrierii române moderne.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

* * * *Analele Societății Academice Române*, seria II, tom II, 1879—1880, p. 411—424.

Andriescu, Al., *Dezvoltarea stilului publicistic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *S.I.L.R.L.*, vol. I, București, 1969, p. 199—253.

Alecsandri, V., *Dicționar grotesc*, în *C.L.*, 1869, p. 173—305.

Alecsandri, V., *O călătorie în Africa*, în *C.L.*, 1874, p. 17—25.

Balacciu, J., Chiriacescu, R., *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, 1978.

Boutière, J., *Viața și opera lui Ion Creangă*, Iași, 1976.

Brâncuș, Gr., *Titu Maiorescu și problemele limbii*, în *L.R.*, nr. 5, 1964, p. 483—493.

Bulgăr, Gh., *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, București, 1966.

Bulgăr, Gh., *Momentul Eminescu în evoluția limbii române literare*, București, 1971.

Bulgăr, Gh., *De la cuvînt la metaforă în variantele eminesciene*, Iași, 1975.

Cazacu, B., Fischer, I., *Neologismele în scrierile lui Anton Pann*, în *C.I.L.R.L.*, vol. I, București, 1956, p. 23—36.

Cazacu, B. (et al.), *Limba și stilul lui Vasile Alecsandri*, în *S.I.L.R.L.*, vol. II, București, 1969, p. 163—220.

Cazacu, B., *Probleme ale studierii lexicului*, în *S.I.L.R.L.*, vol. I, București, 1969, p. 69—83.

Cantemir, D., *Istoria ieroglifică*, vol. I, II, București, 1965.

Caracostea, D., *Neologism și expresivitate*, în *Expresivitatea limbii române*, București, 1942, p. 313—394.

Caracostea, D , *Studii eminesciene*, București, 1975.

Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 338—451 (*Junimea*).

Călinescu, G., *Viața și opera lui Ion Creangă*, București, 1964.

Călinescu, G., *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I, II, București, 1970.

* * * *Convorbiri literare*, Iași, 1867—1892.

Coteanu, I., *Stilurile moderne ale limbii române literare*, în *L.R.*, nr. 2, 1960, p. 58—70.

Coteanu, I., *Româna literară și problemele ei principale*, București, 1961.
Coteanu, I., *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973.
Diaconescu, P., *Elemente de istorie a limbii române literare moderne*, București, 1974.
Dimitrescu, Fl., *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973.
Dubois, J. (et. al.), *Dictionnaire de linguistique*, Paris, 1975.
Eminescu, M., *Opere complecte*, Iași, 1914.
Eminescu, M., *Scrieri politice și literare*, București, 1905.
Eminescu, M., *Poezii*, București, ed. a II-a, 1960 (bibliofilă).
Filimon, D., *Tînărul Maiorescu*, București, 1974.
Gáldi, L., *Stilul poetic al lui Eminescu*, București, 1964.
Golescu, D., *Însemnare a călătoriei mele*, București, 1971.
Gheție, I., *Ion Heliade Rădulescu și unificarea limbii române literare*, în *L.R.*, nr. 2, 1972, p. 91—102.
Gheție, I., *Baza dialectică a românei literare*, București, 1975.
Gheție, I., *Istoria limbii române literare*, București, 1978.
Graur, Al., *Fondul principal al limbii române*, București, 1957.
Graur, Al., *Neologismele*, în *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970, p. 123—141.
Graur, Al., *Prefață* la *Dicționarul de neologisme*, ed. I, București, 1961, ed. a II-a, 1964 ; ed. a III-a, 1978.
Graur, Al., *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968.
Graur, Al., *Mic tratat de ortografie*, București, 1974.
Graur, Al., *Dicționar de cuvinte călătoare*, București, 1979.
Haneș, P. V., *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, București, 1927.
Iordan, I., *Stilistica limbii române*, ed. I, București, 1944 ; ed. a II-a, București, 1975.
Iordan, I., *Limba română. O gramatică a „greșelilor"*, Iași, 1943 ; ed. a II-a, București, 1947.
Iordan, I. (sub conducerea), *Istoria științelor în România. Lingvistica*, București, 1975.
Iordan, I., *Limba literară*, Craiova, 1977.
Iordan, I. (sub conducerea), *Istoria lingvisticii românești*, București, 1978.
Ivănescu, Gh., *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947.
Ivănescu, Gh., *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, în *C.I.L.R.L.*, vol. I, București, 1954, p. 171—204.
Ivănescu, Gh., (și Leonte, L.), *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în *S.C.Șt.*, Iași, filologie, VII, 1956, nr. 2, p. 1—24.
Lahovari, I., *Cum s-a stricat limba românească*, în *C.L.*, București, 1910, p. 23—35.
Lambrior, Al., *Indreptariu*, în *C.L.*, 1881, p. 331—340.
Laurian, T. A., Massim, J. C., *Introducere* la *Dicționarul limbii române*, vol. I, București, 1871.
Lovinescu, E., *T. Maiorescu*, ed. a II-a, București, 1972.
Macrea, D., *Lingviști și filologi români*, București, 1959.
Macrea, D., *Probleme de lingvistică românească*, București, 1961.
Macrea, D., *Titu Maiorescu și problemele limbii române*, în *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii românești*, București, 1965, p. 34—40.

Scanned with OKEN Scanner

Macrea, D., *Discuții referitoare la dezvoltarea limbii române literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *S.I.L.R.L.*, vol. I, București, 1969, p. 291—308.
Macrea, D., *Studii de lingvistică română*, București, 1970.
Macrea, D., *Limbă și lingvistică română*, București, 1973.
McLuhan, M., *Galaxia Gutenberg*, 1975.
Maiorescu, T., *Despre scrierea limbii române*, Iași, 1866.
Maiorescu, T., *Critice*, vol. I, II, III, București, 1926 ; *Critice*, București, 1966.
Maiorescu, T., *Opere*, vol. I, București, 1978.
Maiorescu, T., *Jurnal*, vol. I, București, 1975 și vol. II, București, 1978.
Maneca, C., Marcu, Fl., *Dicționar de neologisme*, ed. a III-a, București, 1978.
Manliu, I., *Gramatica istorică și comparativă a limbii române*, București, 1894, p. 16—112.
Manolescu, N., *Contradicția lui Maiorescu*, București, 1970 ; ed. a II-a, revăzută, București, 1973.
Marcea, P., *„Convorbiri literare" și spiritul critic*, București, 1972.
Marino, A., *Iluminiștii români și problema „cultivării" limbii* (I), în *L.R.*, nr. 5, 1964 ; II, *ibidem*, nr. 6, 1964, p. 571—586.
Marsillac, U. de, *Leçons de littérature*, Bucharest, 1859.
Marouzeau, J., *Lexique de la terminologie linguistique (français, allemand, anglais, italien)*, Paris, 1955.
Mancaș, M., *Istoria limbii române literare. Perioada modernă*, București, 1974.
Munteanu, Șt., *Stil și expresivitate poetică*, București, 1972.
Munteanu, Șt. (și Țâra, V.), *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, 1978.
Negruzzi, I., *Amintiri din „Junimea"*, București, 1970.
Negulici, I. D., *Vocabularu romanu de tote vorbele străbune reprimite pînă acum în limba romana, și de toate quelle que suntu a se mai priimi d'acum înainte, și mai alesu în științe*, București, 1848.
Niculescu, Al., *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, București, 1978.
Ornea, Z., *Junimea și junimismul*, ed. a II-a, București, 1978.
Panu, G., *Amintiri de la „Junimea" din Iași*, București, 1908.
Petrovici, Em., *Baza dialectică a limbii noastre naționale*, în *L.R.*, nr. 5, 1960, p. 60—78.
Pușcariu, S., *Dicționarul limbii române*, Tom. I, partea I A—53, București, 1913.
Pușcariu, S., *Despre neologisme*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 345—351.
Pușcariu, S., *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, 1940 ; ed. a II-a, București, 1976 (cu o prefață de Gavril Istrate. Note, bibliografie, de Ilie Dan).
Pușcariu, S., *Cercetări și studii*, București, 1974 (Ediție îngrijită de Ilie Dan. Prefață de Gavril Istrate).
Rădulescu, H. I., *Gramatica rumânească*, Sibiu, 1828.
Rădulescu, H. I., *Opere*, vol. II, București, 1943 (Ediție îngrijită de D. Popovici).
Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, L., *Istoria limbii române literare*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

Seche, M., *Schiță de istorie a lexicografiei române*, București, vol. I, 1966 ; vol. II, București, 1969.
Seche, L. și M., *Contribuții la problema unificării limbii române literare în secolul al XIX-lea. În jurul problemei „muntenizării"*, în *L.R.*, nr. 2, 1961, p. 156—167.
Slavici, I., *Amintiri*, București, 1967.
Stamati, T., *Dicsionăraşu românescu de cuvinte tehnice și altele greu de înțelesu*, Iași, 1851.
Tiktin, H., *Manual de ortografie română*, Iași, 1889.
Todoran, E., *Maiorescu*, București, 1977.
Todoran, R., *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în *C.I.L.R.L.*, vol. III, București, 1962, p. 103—136.
Tohănescu, Gh., *Studii de stilistică eminesciană*, București, 1965.
Tohănescu, Gh., *Expresia artistică eminesciană*, Timișoara, 1975.
Tohănescu, Gh., *Dincolo de cuvînt. Studii de stilistică și versificație*, București, 1976.
Torouțiu, I. E. și Cardaș, Gh., *Studii și documente literare*, București, vol. I, 1931.
Torouțiu, I. E., *Studii și documente literare*, București, vol. II, 1931 ; vol. III, 1932 ; vol. IV, 1933 ; vol. V, 1934 ; vol. VI, 1938.
Șuteu, Fl., *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, în *L.R.*, nr. 5, 1966, p. 503—519.
Șuteu, Fl., *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, 1976.
Șuluțiu, A. S., *O paranteză pentru chestiunea neologismelor*, în *C.L.*, 1886, p. 449—460.
Ursu, N. A., *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.
Ursu, D., Ursu, N. A., *Observații privitoare la adoptarea neologismelor în limba română*, în *L.R.*, nr. 3, 1966, p. 245—254.
Vianu, T., *Arta prozatorilor români*, București, 1940 ; ed. a II-a, București, 1966.
Vianu, T., *Studii de stilistică*, București, 1968.
Vianu, T., Cioculescu, Ș., Streinu, Vl., *Istoria literaturii române moderne*, ed. I, București, 1944 ; ed. a II-a, București, 1971, p. 139—184 *(Junimea)*.
Vianu, T. (sub conducerea), *Bibliografia analitică a limbii române literare (1780—1866)*, București, 1972.
Vianu, T. (sub redacția), *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, București, 1968.
Zugun, P., *Unitate și varietate în evoluția limbii române literare*, Iași, 1977.

Scanned with OKEN Scanner

ANEXA 1

Inventar de articole şi texte apărute în paginile „Convorbirilor literare", în care se pune problema neologismelor
(Contribuţiile în ordine cronologică, autorii în ordine alfabetică)

Maiorescu, T., *Despre poezia română*, în *Convorbiri literare*, 1867, p. 2, 17, 38, 53, 61, 81, 101.

Maiorescu, T., *Critica ortografiei D-lui Cipariu*, în *Convorbiri literare*, 1867, p. 137—158.

Maiorescu, T., *Poeziile populare române adunate de D. V. Alecsandri*, în *Convorbiri literare*, 1867, p. 301—310.

Meşotă, I., *Ochire asupra literaturii franceze*, în *Convorbiri literare*, 1867, p. 248—260.

Negruzzi, I., *Împăcarea* (teatru), în *Convorbiri literare*, 1867, p. 45—50.

Negruzzi, I., *O poveste*, în *Convorbiri literare*, 1867, p. 229—235.

Quintescu, N., *Despre literatura latină*, în *Convorbiri literare*, 1867, p. 113—130.

Maiorescu, T., *Limba română în jurnalele din Austria*, în *Convorbiri literare*, 1868, p. 97, 113, 138, 225.

Maiorescu, T., *În contra direcţiunii de astăzi a culturii române*, în *Convorbiri literare*, 1868, p. 301—330.

Xenopol, A. D., *Cultura naţională*, (capitolul *Limba*), în *Convorbiri literare*, 1868, p. 210—215.

Alecsandri, V., *Dicţionar grotesc*, în *Convorbiri literare*, 1869, p. 173—305.

Maiorescu, T., *Observaţiuni polemice*, în *Convorbiri literare*, 1869, p. 173, 209, 417.

Negruzzi, I., *Gramaticale*, în *Convorbiri literare*, 1870, p. 420—432.

Quintescu, N., *Proiectul de Dicţionar al Societăţii Academice*, în *Convorbiri literare*, 1870, p. 350—381 ; 392—409.

Xenopol, A. D., *Studiu asupra stării noastre actuale* (capitolul *Stricarea limbii*), în *Convorbiri literare*, 1870, p. 129—140.

Burlă, V., *Observări critice asupra gramaticii*, în *Convorbiri literare*, 1871, p. 55—92 ; 109—128 ; 145—159 ; 173—243.

Maiorescu, T., *Direcţia nouă în cultura română*, în *Convorbiri literare*, 1871, p. 85—201 ; 217—232.

Burlă, V., *Contra ortografiei impuse de Ministerul Şcolilor române*, în *Convorbiri literare*, 1872, p. 214—253.

Maiorescu, T., *Direcţia nouă în cultura română (continuare)*, în *Convorbiri literare*, 1872, p. 214—253.

Vîrgolici, S., *Despre „Tranzacţiuni literare şi ştiinţifice"*, în *Convorbiri literare*, 1872, p. 72—80.

Scanned with OKEN Scanner

Xenopol, D. A., *O corespondență literară între I. H. Rădulescu și C. Negruzzi*, în *Convorbiri literare*, 1872, p. 178—193.
Maiorescu, T., *Beția de cuvinte*, în *Convorbiri literare*, 1873, p. 78—93.
Maiorescu, T., *Răspunsurile Revistei Contimporane*, în *Convorbiri literare*, 1873, p. 142—163.
Maiorescu, T., *Despre principiul scrierii și o critică a sistemului fonetic*, în *Convorbiri literare*, 1873, p. 321—341.
Lambrior, Al., *Limba română veche și nouă*, în *Convorbiri literare*, 1874, p. 3 6—380 ; 1875, p. 409—421.
Meyer, P., *Raport asupra progresului filologiei române*, în *Convorbiri literare*, 1875, p. 331—340.
Eminescu, M., *Asupra cărții „Pomăritul" (Bibliografie)*, în *Convorbiri literare*, 1877, p. 197.
Negruzzi, I., *Scrisoarea I*, în *Convorbiri literare*, 1877, p. 454.
Negruzzi, I., *Epistola II (către Alecsandri)*, în *Convorbiri literare*, 1877, p. 277.
Negruzzi, I., *Scrisoarea II*, în *Convorbiri literare*, 1877, p. 17—25.
Negruzzi, I., *Scrisoarea III*, în *Convorbiri literare*, 1877, p. 77—85.
Negruzzi, I., *Scrisoarea IV*, în *Convorbiri literare*, 1877, p. 241—250.
Negruzzi, I., *Scrisoarea V*, în *Convorbiri literare*, 1877, p. 331 ; 1878, p. 405—415.
Vîrgolici, S., *Reforma limbii în cărțile bisericești*, în *Convorbiri literare*, 1877, p. 433—448.
Eliade, I. H., *Scrisoare către C. Negruzzi* (datează din 1836), în *Convorbiri literare*, 1878, p. 305—312.
Negruzzi, I., *Epistola IV (către Maiorescu)*, în *Convorbiri literare*, 1879, p. 245.
Maiorescu, T., *Raport asupra noului proiect de ortografie română*, în *Convorbiri literare*, 180, p. 65.
Lambrior, Al., *Cuvinte de reverență la români*, în *Convorbiri literare*, 1881, p. 265—271.
Maiorescu, T., *In contra neologismelor*, în *Convorbiri literare*, 1881, p. 281—296.
Maiorescu, T., *O psihologie empirică în limba română*, în *Convorbiri literare*, 1881, p. 241.
Gil (George I. Lahovari), *In contra mahalagismelor*, în *Convorbiri literare*, 1882, p. 396—405.
Negruzzi, I., *Vorbe parlamentare*, în *Convorbiri literare*, 1885, p. 132—146.
Maiorescu, T., *În lături!*, în *Convorbiri literare*, 1886, p. 193—204.
Șeineanu, L., *Filosof — Firoscos*, în *Convorbiri literare*, 187, p. 293—299.
A. C., *Tranziția*, în *Convorbiri literare*, 1888, p. 545—551.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

RÉSUMÉ

Un ouvrage consacré spécialement au thème énoncé dans le titre de cette recherche ou à un sujet adjacent n'a pas été, à notre connaissance, encore écrit. Néanmoins, on ne saurait y trouver l'analyse minutieuse exigée par la complexité et l'importance du sujet, l'intention des auteurs étant visiblement autre que d'entreprendre une investigation détaillée.

De nombreux volumes et études parus pendant les derniers quinze ans (1961—1975) au sujet du cénacle Junimea *(„Jeunesse"), de la revue „Convorbiri literare" („Causeries littéraires") ou, en ce contexte, à l'activité de Titu Maiorescu, ne touchent qu'en passant l'aspect qui est à la base de notre recherche et, de ce fait, n'ont contribué ni à une interprétation nouvelle ni à la mise en lumière de l'une des* plus importantes *étapes dans la configuration du roumain littéraire moderne. Un trait important de cette étape (en ce qui concerne la graphie) est non seulement le passage de l'alphabet cyrillique à celui latino-roumain unitaire, conçu par Maiorescu (comprenant l'inventaire phonématique hérité du latin ainsi que de nouvelles lettres représentant les phonèmes acquis ultérieurement), mais aussi l'établissement, grâce à l'écriture des normes qui mettaient fin aux disputes qui duraient depuis plus d'un siècle et couronnaient l'action patriotique de remettre la langue nationale dans le droit chemin. Ce qu'on vient d'énoncer ne concerne que quelques points de repère qui nous ont poussé à entreprendre cette recherche, dans laquelle nous nous proposons d'approfondir un sujet des plus controversés et qui a été amplement traité dans des livres difficilement acceptables aujourd'hui du point de vue scientifique.*

L'ouvrage a été structuré pour répondre à certaines exigences, à savoir l'exposition des résultats de notre investigation qui, comme on le

verra, s'est révéllée dificile et pleine d'embûches. On a d'abord présenté le cadre dans lequel on discute à nouveau et on réinterprète, à partir de positions tout à fait originales, la contribution de Junimea à l'évolution de la culture roumaine moderne ; on précise la position du présent travail par rapport aux volumes publiés pendant les quelques quinze ans que nous avons mentionnée ; on insiste sur le fait que cette recherche n'a pas de caractère de circonstance, ne se proposant donc pas de reconsidérer à tout prix l'activité de Junimea. Fondé sur des arguments, on essaie surtout d'éviter le passage de la négation totale à la surenchère incontrôlée de certains aspects importants ; on tente, au contraire, d'évaluer ce que ces aspects ont représenté à l'époque respective, et qui ne demandent qu'à être reconnus, mais non exagérés dans un sens ou l'autre. On accorde tout le respect dû même s'il est parfois nuancé par des réserves critiques justifiées, sans pour autant renoncer à permettre certaines remarques critiques. Notre étude se sépare des jugements imposés d'emblée viciés par une espèce d'empirisme ou d'impressionnisme engendré par les apparences et infirmé par l'essence des faits, par la réalité qui ne saurait être éludée. Quant aux erreurs imposées par des maîtres qui faisaient autorité et qui ont fait souche du moment qu'à l'heure actuelle, il est difficile de les écarter des bibliographies courantes, nous nous sommes permis d'y insister. On rappelle la terminologie — déficitaire — utilisée quand il est question de Maiorescu et de Junimea. Nous appuyons sur le fait qu'une campagne de durée — au sens mélioratif du mot — a été organisée délibérément par une Société culturelle privée. On a souligné de même à base d'arguments, que Junimea, n'avait fait que continuer une activité déployée en vue d'affirmer une écriture unitaire et que cette activité n'a pas pris fin avec ce cercle littéraire.

L'auteur continue en indiquant la méthode employée et les matériaux soumis à l'investigation.

On rappelle ensuite les données principales de l'action, scientifiquement organissée, qui a précédé la „nouvelle direction" destinée à établir les normes de l'écriture. Le point de vue de l'auteur ne coïncide pas avec l'idée d'une superposition de la langue littéraire, à celle des livres saints pour l'unique raison que cette dernière a été à certaines époques unitaire du point de vue phonétique.

Les lettrés du temps ont des opinions différentes quand il s'agit de la langue des livres d'église, vu que celle-ci, à part le mérite d'être écrite,

Scanned with OKEN Scanner

n'en avait pas aussi celui d'être littéraire : c'était une langue peu nuancée, ayant une syntaxe différente de celle de la langue parlée et qui d'ailleurs n'était employée qu'au cours des offices religieux et, partant, d'usage restreint. On a également pris en considération le fait que cette langue littéraire était illustrée par des traductions et que celles-ci ne pouvaient constituer une littérature nationale.

L'auteur présente brièvement les points de vue exprimés pendant la première partie du XIXe siècle concernant les normes orthographiques, grammaticales et lexicales (critères d'admission des néologismes), les efforts constants des lettrés visant l'élimination des régionalismes de la langue parlée et de l'écriture, le processus de l'unification littéraire de la langue roumaine. On insiste autant sur une action constante et générale (en ce sens qu'on envisage toujours une action se déroulant sur tout le territoire habité par les Roumains) que sur certaines divergences et certains dégâts produits par des prises de position déterminées par l'orgueil ou le patriotisme régional. On compare, à chaque étape, les opinions et les arguments selon lesquels la langue était tantôt considérée pas assez raffinée, tantôt, au contraire, apte à transcrire les plus nobles sentiments, les idées les plus abstraites. On souligne le fait que dans cette action ont été engagés des hommes ayant les préoccupations les plus diverses. On met en lumière les contradictions, les oscillations de principe chez les dilettantes autant que chez ceux qui jouissaient d'une grande autorité dans le monde des lettres.

On accorde une place de choix à l'examen des tendances puristes, toujours plus accentuées, surtout lorsqu'il s'agit des emprunts lexicaux. On retient les arguments anti-puristes et les idées que nous retrouverons chez les représentants de Junimea, *chez Maiorescu. En général, ces tendances illustraient les tendences du développement de la langue roumaine. Le fait que* Junimea *ait continué et mis en valeur certaines orientations réalistes antérieures, n'amoindrit nullement l'originalité et la personnalité du groupe qui a déployée une activité créatrice pour étayer l'évolution naturelle de la langue roumaine. On a accordé une attention particulière aux problèmes des emprunts et à la place des néologismes dans l'enrichissement, dans la promotion de la langue nationale. À quelle langue devait-on prendre les mots dont le roumain avait besoin pour devenir le moyen de communication capable de véhiculer tous les concepts nouveaux qui pénétraient librement en littérature, science, politique etc.? La ques-*

Scanned with OKEN Scanner

tion trouva diverses réponses mais c'est justement à propos de ce problème épineux que fut réalisé un consensus relevant du caractère latin et de l'unité de la langue roumaine.

On présente des arguments qui tendent à prouver que la pénétration des néologismes dans une langue n'est pas due au hasard. Mais ce renouvellement ou enrichissement lexical ne constituait point une menace pour l'individualité d'un idiome déjà constitué, comme on le soutenait fréquemment à l'époque respective. En traitant le problème des emprunts, on examine aussi la manière dont les néologismes étaient adaptés à l'écriture et à la prononciation roumaines. Les points de référence et de résistance restent, en comparaison de tout ce qu'on a affirmé à cet égard, ceux énoncés par Heliade dans la Préface *de la* Grammaire roumaine *(1828).*

Dans ce qui suit on s'attache à tracer l'idée de perfectionnement *(enrichissement, raffinement et réglementation de la langue) — long chemin sinueux, souvent confuse ou ambigu. Nous avons dû faire ces précisions afin d'être à même de distinguer ce qui a existé avant la „nouvelle direction", précédant certaines de ses actions, et ce qui appartient en propre à* Junimea *et caractérise sa contribution. On a pris en considération le fait que l'action de perfectionnement de la langue, dont les débuts organisés remontent à la fin du XVIIIe siècle, était envisagée, par la plupart des gens de lettres, en tant que problème des emprunts et du rejet des „barbarismes" (donc, les premiers symptomes du purisme linguistique) ainsi que du* remplacement *de l'alphabet cyrillique par l'alphabet latin. La nouveauté ne réside pas dans la manière dont le groupe* Junimea *envisage ces orientations, mais dans le fait qu'*il transforme celles-ci en une action complexe, unitaire, sélective ; ce qui compte, c'est comment, en partant d'impératifs devenus des lieux communs, ce groupe a réalisé une véritable réforme linguistique, base de l'écriture et de la culture roumaines modernes. *Nous avons considéré utile de citer brièvement certains aspects ayant trait à la contribution des plus importants porte-paroles au cours des débats consacrés à la langue roumaine dans la première moitié du siècle passe, parmi lesquels tout particulièrement la contribution de Heliade. À ce sujet on a remarqué le reviriment de ses opinions, car, si avant il avait proposé comme modèle la langue des livres sacrés, en 1839 il préconisait de prendre en considération la langue consignée dans les journaux, en reconnaissant de ce fait l'autorité de la presse, qui*

Scanned with OKEN Scanner

reflète davantage le langage quotidien. Ceci prouve que, à l'époque, le rôle joué par certains journaux ou revues périodiques dans les trois provinces roumaines ne saurait être ignoré.

En ce qui concerne le rôle de la presse dans l'unification du roumain littéraire, outre la large circulation de ces publications on a mis en évidence que presque tous les journaux ou les revues importantes ont envisagé le problème du perfectionnement de la langue. Cette intention résulte des compte-rendus „ad-hoc" au sujet des résultats enregistrés dans ce domaine. Un autre aspect nullement fortuit et digne d'être relevé est le suivant : certains grammairiens, tels Ion Heliade Rădulescu, Gh. Săulescu (précédés par Samuil Micu et Gh. Şincai) qui ont également été journalistes ou éditeurs. Sous cet angle leur activité apparaît encore plus vaste, complexe et engagée. À relever aussi le consensus général sur la nécessité de l'institution d'une Académie, et de la rédaction d'un dictionnaire national étant à même de résoudre les problèmes de la langue. On peut aisément déduire la gravité de la situation si on prend en considération la demande faite par un participant de marque à cette action — il s'agit de G. Săulescu — qui exigeait, ni plus ni moins, la création d'un „tribunal philologique devant lequel tous devaient déposer les armes de la partialité" („Albina românească", 1839, 10.X., p. 295). On reconnait donc la partialité *dans une question objective, celle-ci jouant un rôle des plus néfastes. Dans notre ouvrage nous accordons une attention égale à l'attitude de chaque participant important à cette action, à sa contribution, en relevant le fait que tous nourissaient le désir ardent de voir un jour tous les Roumains parler et écrire de la même manière. Nous constations de même que la contribution des Moldaves dans la période qui a précédé l'activité de* Junimea *au processus complexe de réglementer et de cultiver la langue, est égale à celle des autres provinces, en retenant toutefois le spécifique littéraire qui caractérise le groupe moldave. Disons en passant que cet aspect a été insuffisamment examiné auparavant. Voilà pourquoi nous avons insisté autant sur l'aspect littéraire proprement dit du problème, que sur la présence des écrivains dans les prises de position engendrées par certains problèmes de principe. On prête une grande attention à la contribution de Vasile Alecsandri et de Costache Negruzzi qui, par leur autorité et leur renommé, ont réussi à tempérer certaines attitudes excessives.*

Scanned with OKEN Scanner

*Nous avons été obligé de dresser une barrière entre les excès commis par ceux qui voulaient ramener au latin notre langue et la position réaliste de la plupart des lettrés transylvains qui ont rejeté ces abus destinés à replonger le roumain dans un passé révolu. On avait abouti à un consensus conformément auquel l'unité et la renaissance culturelles ne pouvaient être réalisées en dehors d'une langue unitaire. Nous avons insisté sur les multiples divergences que suscitait la réalisation de ces exigences vitales. On constate que les principales directions dans l'oeuvre visant à cultiver la langue, à unifier le roumain littéraire, étaient annoncées dès la deuxième moitié du XVIIIe siècle, mais ne prennent une forme concrète et efficace que pendant les sept premières décennies du siècle passé où se relève leur caractère novateur. La base de l'unification de l'écriture prenait contour et ne pouvait être envisagée en dehors d'un alphabet unitaire. L'introduction et la généralisation de l'alphabet latin étaient devenus, sur le plan culturel, des exigences vitales. L'*Union, *réalisée en 1859, fait ressortir encore plus la tendence normale de la langue vers l'unité. Mais malgré l'apparition de certains facteurs favorables (le développement de l'enseignement général et la fondation des deux universités de Jassy et Bucarest, l'introduction officielle de l'alphabet latin, la modernisation de l'imprimerie etc.),* l'unité *de la langue littéraire et son développement systématique ne se réalisaient pas selon des principes scientifiques, découlant des traits spécifiques au roumain, comme on aurait pu s'y attendre. Plus tard, l'Académie, crée à cet effet, loin de contribuer à l'accomplissement de sa mission, dresse dans la voie de l'unification de grands obstacles.*

L'auteur s'attache à faire ressortir le mobile réel, des dimensions objectives et subjectives qui ont facilité la création du groupe culturel le plus influent du siècle dernier. „Dacia literară" en a été un autre, dû également à une initiative privée, mais dans d'autres conditions, de sorte que les résultats, par rapport au programme qu'il s'était fixé, ont été, eux aussi, différents. L'expérience acquise, ainsi que les valeurs mises en lumière par ce mouvement, ont été incorporées dans la „nouvelle direction". Les résultats de notre interprétation du matériel mettent en évidence des nuances encore insoupçonnées concernant certains problèmes considérés définitivement clos. Parfois, le déterminisme de certains changements structuraux ou les critères *constitués en facteurs déterminants „nous échappent" ou bien nous passons sous silence un certain aspect, le*

Scanned with OKEN Scanner

considérant d'emblée mineur. D'habitude, nous retenons le résultat et, éventuellement, certaines étapes du trajet. C'est pourquoi personne ne s'est posé la question suivante : qui a habilité le groupe des cinq jeunes intellectuels de formations différentes, qui, à partir de 1864, avait assumé la responsabilité de formuler un programme audacieux de réforme de l'écriture roumaine ? L'examen du matériel documentaire établit que l'action a été concertée jusque dans ses détails techniques (typographiques) et économiques (dépenses relatives à l'impression des livres qui allaient être diffusés à titre gratuit ou à des prix accesibles) (Cf. I. E. Torouțiu, Scrisori și documente literare, vol. III, p. 348—349).

Le plan visait directement et avec audace l'unification de la langue littéraire, l'extension du concept de langue littéraire à tout ce qu'on écrivait et diffusait : littérature, science, législation, politique, philosophie etc. ; en même temps on rejetait tout principe artificiel concernant la manière d'écrire le roumain, et surtout l'obligativité des normes supra-dialectales. L'auteur ne confère jamais au concept de norme supradialectale une valeur absolue, rigide. La norme a été et elle devait être evisagée, à certains égards, comme un auxiliaire toujours perfectible, et jamais comme un obstacle infranchissable. Les actions des jeunes „destructeurs de systèmes et de principes" révélaient la tenacité et le dévouement, le désintéressement, la croyance ferme dans la justesse de leur cause, qualités que nous nous sommes évertué à mettre en évidence. On a souteau et démontré que les signes de la prédestination et du succès, dans un mouvement d'une telle envergure, complexité et importance, sont explicables par la pression de l'histoire sur ceux qui participent à ces mouvements, qui font se matérialiser certaines tendances, les agents n'étant rien d'autre que des forces de la dialectique du devenir qui particularisent certains moments et leur donnent, grâce à l'activité extraordinaire de quelques personnalités, une physionomie spécifique. Il s'agit des hommes que l'histoire forme, élève, concentrant dans leur personnalité la force de choc d'une collectivité ; la pensée novatrice, progressiste, de cette collectivité, est celle qui les modèle tout en se modelant à travers leurs actions délibérées. On insiste sur le fait que nous trouvons à un moment de radicalisation de la culture roumaine et la langue littéraire roumaine, un moment de prise de conscience et d'élévation de ses valeurs authentiques, qu'elle place au plus haut niveau. Ce moment a été favorisé par toute une série de facteurs d'ordre subjectif, mais qui agissaient sous la pression des facteurs

Scanned with OKEN Scanner

objectifs qui influençaient l'existence de notre peuple. La personnalité du chef de Junimea, Titu Maiorescu, occupe évidemment une place de marque dans le déroulement de la „campagne" sans donner à aucun moment l'impression qu'il en fût l'âme et l'agent. Dans le combat mené pour l'affirmation du programme de Junimea, les membres du groupe, Maiorescu y compris, ont âprement lutté avec eux-mêmes. En examinant cet aspect, nous avons remarqué comment ce combat, qui grâce à Maiorescu avait atteint des moments dramatiques, ce qui démentait l'image, devenue presque un mythe que certaines exégèses ont tenté d'accréditer ou de mettre en relief. (C'est pourquoi l'essai de N. Manolescu, la Contradiction de Maiorescu excellent d'ailleurs, n'arrive pas à nous convaincre). Nous démontrons que jusqu'à son retour de Vienne, Maiorescu ne se distinguait pas de ses contemporains par sa manière d'écrire. Le passé simple, à côté des latinismes mal adaptés, des formes dialectales transylvaines et d'autres traits, peu littéraires, sont présents dans ses oeuvres. Une lecture attentive du Journal de Maiorescu révèle l'insatisfaction qu'il éprouvait lui-même envers cet aspect de sa personnalité, personnalité que d'autre part il cultivait avec une ambition avouée. La clarté des idées et du style de Herbart l'„exaspérait" et il semble que ce fût là l'impulsion initiale, le facteur déterminant dans le combat contre „les expressions redondantes et vides". À côte du modèle de Herbart, sinon avant, Maiorescu plaçait „la simplicité et la régularité" de la grammaire latine, modèle dont il ne s'est jamais départi. C'est pourquoi, au cours de notre exégèse nous avons eu le souci constant de rejeter les poncifs faisant état de son „antilatinisme" que nous retrouvons dans maints travaux consacrés au problème. L'„antilatinisme" de Maiorescu doit être compris comme un facteur positif, tel qu'il fut réellement. Mais ce concept est mal formulé et partant, certains chercheurs moins au courant des circonstances ont quelques difficultés à le comprendre.

Notre thèse se réfère à l'étape où Junimea et „Convorbiri literare" ont joué un rôle important dans la réforme de l'écriture roumaine. Au centre de cette exégèse se situe l'apparition du traite Despre scrierea limbii române („De l'écriture du roumain") de Titu Maiorescu. On y montre que ce traité met à profit la contribution des devanciers (Heliade, Şincai, Maior) mais que c'est à Maiorescu que revient le mérite d'avoir créé le premier alphabet latino-roumain fondé sur des critères scientifiques, notamment celui d'inventorier les phonèmes ou lettres-symbole qui représentent

Scanned with OKEN Scanner

des archétypes des multiples variantes d'un son. Maiorescu voit dans le phonétisme un principe d'organisation, et non point un système dans lequel toutes les variantes des sons de la langue trouvent leur représentation. Maiorescu pousse si loin l'analyse comparative des sons et la confrontation des oppositions morphosyntaxiques, que, pour ne pas charger de trop l'alphabet d'une lettre qui, à ses yeux n'avait pas de nécessité absolue, il rejète le „î" lettre qu'il avait, peu auparavant, défendue avec acharnement, même devant son propre père. Pour établir son alphabet latino-roumain, Maiorescu étudie une vaste bibliographie, chaque lettre-son étant fondée sur des arguments difficiles à réfuter.

Nous avons insisté sur l'erreur qui s'est tellement enracinée au point qu'on la trouve dans les travaux de base qui mettent en discussion ce traité de l'écriture du roumain. (À savoir : E. Lovinescu, T. Maiorescu — monographie, *1972 ; Tudor Vianu,* Istoria literaturii române moderne *(en collaboration) chapitre* Junimea, *1971 ; E. Todoran,* Maiorescu, *1977 et dans la* Préface *à T. Maiorescu,* Opere, *vol. I, 1978 ; Paula Diaconescu,* Elemente de istorie a limbii române literare moderne, *1974 ; Flora Şuteu* — Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti, *1976 etc.). La plupart des auteurs prennent comme point de départ les affirmations faites par Eugen Lovinescu et par Tudor Vianu selon lesquelles l'ouvrage en question avait eu, dans sa première édition de 1866, seulement deux des quatre parties qui le composent, la troisième et la quatrième étant élaborées* successivement *et imprimées en „Convorbiri literare" en 1867 et 1873. À la suite de quoi, on émet des jugements de valeur au sujet de l'évolution de la pensée linguistique de Titu Maiorescu. Évidemment, la brochure en question n'a pas été consultée directement par aucun des auteurs qui soutiennent cette thèse. Ajoutons que les numéros respectifs de la revue où les deux parties ont été* rééditées *ont échappé à leur attention. Voilà ce qui fait ressortir l'erreur. Lors de la* réédition, *la rédaction a expliqué dans une* note *le mobile de la république des parties respectives.* Sur l'écriture du roumain *a paru à Jassy en 1866, aux presses de* Junimea. *La brochure a 156 pages et* comprend toutes les quatre parties *(ce qu'on peut vérifier en consultant le livre, enregistré sous la cote ! 99914 à la bibliothèque de l'Académie). Le but de l'élaboration du traité n'a point été* modeste *comme ne furent modestes ni les forces concentrées pour sa préparation. À propos de chaque lettre, de chaque partie, le débat avait trait aux principes majeurs de l'ambitieuse Société et non pas seulement à l'établissement*

Scanned with OKEN Scanner

d'une orthographe nécessaire à la parution de la revue de Junimea. *Comme dans d'autres cas, la lecture des textes de Maiorescu n'a été faite que pour un premier niveau de significations ; c'est pourquoi, dans l'ouvrage que nous présentons, nous ne nous sommes pas arrêté aux impressions, et nous avons cherché des arguments qui aménéraient une nouvelle approche du riche héritage de l'activité de* Junimea *pour fixer les normes du roumain littéraire moderne.*

On a démontré qu'en fixant l'alphabet latino-roumain, en critiquant le principe éthymologique, en accordant un rôle de choix aux publications dans l'enrichissement de la langue, Maiorescu, comme dans maints autres cas a suivi, sans l'avouer, Heliade. Nous avons mentionné plus haut que cette influence représentait un progrès par rapport aux idées du maître. Dans la conception de Maiorescu, l'alphabet devait désigner par des lettres distinctes les „sons flexionnaires". Il a plaidé en faveur des lettres qui rendent des sous distincts en roumain, même si ces sons n'existaient pas en latin. L'alphabet proposé par Heliade, sur l'unique base de son sens de la langue, perdait chez Maiorescu une lettre, notamment la voyelle „î" mais gagnait la forme qui allait rester à la base de notre écriture moderne. Pour la période 1870—1881, D. Macrea dénombre 43 systèmes orthographiques (Probleme de lingvistică română, *1961, p. 100—121). Le système de Maiorescu s'est maintenu avec un minimum de modifications.*

Nous mettons en évidence le fait que la publication du traité de Maiorescu sur l'écriture moderne n'a pas apporté par elle une solution à la déconcertante diversité des systémes graphiques. La bataille qui fut livrée pendant quinze ans „hors la loi" et beaucoup d'années encore plus, entraînant de nombreuses forces et moyens, donne la mesure de la contribution du groupe de Junimea *et c'est à juste titre qu'on a relevé cet aspect. Ce fut une victoire collective en dehors de laquelle les principes, les directives données par Maiorescu ne se seraient pas imposées et il nous est difficile de supposer quel aurait été l'aspect de notre langue si le courant anachronique, latinisant avait vaincu.*

À se sujet, on met en relief des aspects de la confrontation qui opposa le groupe de Junimea *à tous les forums officiels, à toutes les institutions culturelles, à la presse 'à la justice, au parlament etc. Il a donc fallu y tenir compte pour pouvoir trouver la vérité et apprécier les dimensions réelles du combat livré pour l'affirmation de cette vérité.*

Scanned with OKEN Scanner

On insiste sur les détails „essentiels" qui ont rendu possible le succès de la réforme de l'écriture roumaine, l'unification de la langue roumaine littéraire moderne. C'était là le véritable „but" de la réforme qui dans la conception de Junimea était envisagée comme une exigeance vitale sur le plan national („Car une cause nationale défendue au moyen d'une langue corrompue est, sur le champ des lettres, une cause perdue..." C.L., 1866, p. 97—113). On a démontré que le programme de Junimea n'avait pu s'affirmer avec une telle force sans l'appui d'un grand nombre d'érudits, linguistes, journalistes, historiens, mais surtout sans la collaboration des grands classiques de la littérature roumaine, en commençant par Eminescu. Sa virtuosité de théoricien imbattable, ses connaissances de linguistique (E. Todoran, Maiorescu, p. 25), la fascination exercée par Maiorescu dans ses rares decisifs moments où il se prononçait par écrit n'auraient pas suffi pour imposer une nouvelle direction soit dans la langue, soit dans la littérature, soit dans la culture en général. Nous avons essayé de prouver que le succès de cette action avait été le fruit d'une action collective, tactique et stratégique, menée sur un front commun avec une persévérence, une tenacité et un pourvoir de conviction rares. Une conviction inébranlable, presque mystique, dirait-on, à savoir que ceux qui travaillent à la mise en oeuvre d'une „nouvelle direction" étaient appelés à accomplir un acte historique dans la culture roumaine. L'auteur montre que tout ce processus n'a pas été coordonné par Maiorescu, mais par Jacob Negruzzi, le directeur de la revue „Convorbiri literare". On analyse l'activité complexe de cet adepte du programme de Junimea peut-être le plus fanatique, sa contributoin théorique, qui relie entre elles les interventions de Maiorescu, mais surtout la propagation du programme de Junimea dans tout le pays et, parfois, au-delà de ses frontières. Nous avons qualifié l'activité de Jacob Negruzzi comme celle d'un dilettante à qui ne manquait pas la vocation. Sans cette qualité et son extraordinaire dévouement, les principes de Maiorescu se seraient peut-être heurtés à un mur infranchissable. Ce n'est pas Maiorescu, mais Negruzzi, qui a attiré les linguistes, les écrivains, les folkloristes et les historiens qui ont publié dans cette revue, en les entraînant directement ou indirectement à soutenir le programme de Junimea. Maiorescu, lui-même, renvoie aux articles de Negruzzi et reconnait à maintes reprises les mérites de celui-ci. C'est l'une des raisons qui nous ont déterminé à lui accorder un espace assez large au cours de notre recherche. Nous avons suivi le caractère méthodique, des actions entre-

Scanned with OKEN Scanner

prises par Negruzzi, sa science d'organiser des attaques qui se sont révélées toujours efficaces. Il a visé l'Académie, la presse, la justice, le parlement, mais surtout les écrivains qui „corrompent la langue" et qui se sont trouvés sans défense devant cet implacable ennemi. On insiste donc à juste titre sur plusieurs des actions de durée et de grande efficacité menées par Iacob Negruzzi. On remarque également des différences d'opinions entre les deux principaux combattants de Junimea. Negruzzi soutient l'introduction de la voyelle „î" que Maiorescu refuse en 1866, après l'avoir lui-même défendue en 1860, avec beaucoup de zèle. Negruzzi ayant un caractère timoré, rejette tout purisme. Comme Maiorescu, Negruzzi a jugé important d'attire dans la sphère d'influence exercée par Junimea deux facteurs décisif : l'école et la littérature. On met en évidence le rôle qu'eut la littérature publiée dans les pages de „Convorbiri literare" pour stimuler le processus d'unification de la langue littéraire. La présence d'Eminescu, Odobescu, Creangă, Caragiale, Slavici, Coşbuc, Vlahuţă, D. Zamfirescu ou des écrivains plus âgés, V. Alecsandri et Ion Ghica est éloquente à ce sujet et démontre la force de pénétration des actions normatives entreprises par Junimea et appliqées par les écrivains qui allaient constituer la génération ayant la plus grande autorité dans nos lettres. Dans le même chapitre on incult la contribution de certains linguistes de grande notoriété que Negruzzi publiait presque dans chaque numéro de la revue, ceci constituant un autre aspect de son activité.

Parmi les linguistes qui se sont ralliés à la campagne menée par Junimea, on fait mention surtout de Vasile Burlă, Al. Lambrior, Nicolae Quintescu, Şt. Ştefurea, Aureliu Sterca-Şuluţiu, S. G. Vîrgolici, mais on remarque aussi la collaboration de A. de Cihac, Mozes Gaster, Al. Philippide, B. P. Hasdeu, Ioan Bianu, Lazăr Şeineanu, qui, sans faire partie du groupe des „combattants" de Junimea, contribuaient par leur présence dans les pages des „Convorbiri" à accroître le prestige de la revue et implicitement soutenaient les actions de la revue.

C'est dans la même section de notre recherche que nous avons inclu un autre aspect de l'activité de I. Negruzzi, notamment celle de „didactique" littéraire, déployée pendant 24 ans à la rubrique „Courier de la rédaction", véritable traité d'un art d'écrire correctement. Ainsi, le rédacteur répondait-il avec indignation à un collaborateur : „En dix ans (c'est l'auteur qui souligne) de la vie de „Convorbiri" (nous sommes donc en 1877, n.n.) avez vous jamais lu quelque chose écrit en une pareille langue

Scanned with OKEN Scanner

roumaine?" Nous reconnaissons dans cette sincère repartie l'aveu, d'une veille ininterrompue. Dix ans de veille !... Et quinze autres se sont encore ajoutés... La réponse citée met en relief une persévérence sans laquelle on ne pourrait imaginer le succès de la noble action assumée par Junimea. L'année suivante (C.L., nr. 9, 1878) nous trouvons la réponse qui suit, adressée succintement à un poète : „Cette fois-ci c'est la langue qui gâche tout. Il faut apprendre celle du peuple". C'est la source défendue avec zèle par les représentants de Junimea.

Un autre aspect rencontré dans les pages de la revue que nous avons examiné a été l'attitude des membres de Junimea envers tout ce qui était imprimé (livres, revues, journaux, manuels), pour ce qui est de leur rédaction. Ceux qui s'étaient arrogé le droit d'imposer la nouvelle direction ne laissaient même pas de côté les livres sacrés. La lecture attentive des „Convorbiri" nous a offert de nombreuses preuves de la complexité de la campagne menée et de la ténacité des combattants. On remarque même une espèce de „division" territoriale des attaques. Negruzzi s'est occupé de la presse de Jassy, des publications parues dans la capitale moldave. Maiorescu s'est orienté vers la presse bucarestoise et celle de Transylvanie.

Une section importante de l'ouvrage se réfère à La „Nouvelle direction" devant un problème de fond : les *neologismes*. Dans l'introduction de la section on analyse le concept de néologisme et les limites de sa définition classique. On discute des définitions et des opinions diverses et on présente des points de vue plus que divergents au sujet de la manière de dater les néologismes. Notre ouvrage ne se propose pas de dater la pénétration dans la langue d'un néologisme ou d'un autre (moment de la première attestation), mais seulement la présence de celui-ci, sa forme, sa nécessité dans la langue (sous l'aspect de la double fonction du langage). Nous avons montré la nonconcordance au sujet des affirmations relatives à l'attestation de certains néologismes en roumain. Il y a des ouvrages fondamentaux d'histoire de la langue roumaine littéraire qui maintiennent le régime des néologismes pour certains mots qui sont entrés dans la langue il y a trois siècles (Al. Rosetti, Boris Cazacu, Liviu Onu, I.L.R.L., 1971 ; Ştefan Munteanu et Vasile Ţâra, I.L.R.L. 1978 ; Le Dictionnaire des néologismes [toutes les trois éditions] etc.). Des linguistes qui font autorité remarquent la présence des néologismes chez les chroniqueurs et dans d'autres ouvrages de la même époque, tandis que d'autres spécialistes refusent une telle idée. Le dictionnaire des néologismes (IIIe édition, 1978) range de même parmi

Scanned with OKEN Scanner

les néologismes des mots qui datent de près de trois cent ans, sans avoir subi de modification de sens. Devant ces problèmes notre position a été la suivante : nous désignons par néologisme seulement ce qu'il devrait être („un mot nouveau, récemment entré dans la langue ou créé par moyens internes") et non ce qu'il est en fait.

En général, dans les ouvrages les mieux connus (cités dans la bibliographie), on considère que les néologismes ont commencé à pénétrer dans la langue roumaine littéraire à la fin du XVIIIe siècle. Si on n'avait pas tellement compliqué les choses, nous aurions pu donner le nom de néologisme seulement aux mots entrés dans la langue après cette période, mais évidemment on ne peut pas résoudre de cette manière les problèmes posé par la définition. Un mot vieux de deux cents ans ne saurait être tout aussi nouveau que d'autres arrivés par centaines depuis quelques années seulement.

L'introduction et l'adaptation *des néologismes ont soulevé de nombreux problèmes. On a beaucoup discuté sur la forme dont on devait transcrire les mots nouveaux. On insiste dans notre ouvrage sur cet aspect particulièrement important. On précise qu'aucun „législateur" n'a été à même de décider s'il fallait écrire les néologismes dans les formes longues à cause de la désinence* -(ţ)iune *ou brèves, grâce à la plus vieille désinence* -(ţ)ie. *Ce fut un problème résolu par la langue elle-même, par la pression du système et sa force de sélection, de repousser ou de „spécialiser" une forme ou une autre. La présence massive des néologismes terminés en* -(ţ)iune *a été quelque chose de normal. De même, leur abandon ultérieur et le choix de la variante plus réduite. On montre que l'option exclusive pour une forme ou une autre aurait été irréalisable et aurait dérogé aux clitères scientifiques. On commente toutes les tendences avec les motivations que chacune considère être dans l'esprit de la langue. On résume les principales idées où se rejoignent des points de vue réalistes, synthétisés par la remarque de Maiorescu :* „-ţie *ou* -ţiune *?... L'une et l'autre, selon le goût de l'auteur"* (La nouvelle direction en poésie et en prose roumaines, *en C.L., 1872, p. 253). En ce chapitre on a recherché à montrer le poids de la contribution de Maiorescu, de libérer celle-ci des limites fixées de manière superficielle dans certaines exégèses qu'on prend en général comme point de départ lorsqu'on affirme que celui qui a brillamment utilisé les néologismes en tout ce qu'il a écrit avait été le champion de l'„anti-néologisme". En*

Scanned with OKEN Scanner

laissant de côté ces étiquettes, leur manque de fondement a été démontré par des arguments sans équivoque.

Trois directions se faisaient jour devant le „danger" de la pénétration des néologismes ou la „nécessité" de leur réception. La direction officielle étayée par le programme de l'Académie au cours de la période des exagérations latinisantes et puristes ; la direction de ceux qui „entrelardaient" la langue de néologismes, la plus alarmante sous aspect nocif, direction qu'illustraient certains journaux politiques, le langage de la justice, du parlement, des milieux cosmopolites etc. Cette direction avait groupé des facteurs extrêmement influents à cause desquels les néologismes pénétraient dans la langue dans des formes dégradées ou artificielles, latinisantes, francisantes ou italianisantes. Enfin, la „nouvelle direction" qui exerçait son influence sur plusieurs quotidiens, revues, imprimeries, écoles etc. Deux facteurs décisifs ont influencé la direction de Maiorescu concernant l'admission des néologismes : l'évolution naturelle de la langue et la création artistique-littéraire des décennies dorés des „Convorbiri". C'est cet aspect controversé qui a bénéficié de la plupart des interventions du chef de la Junimea. La plus véhémente de ces interventions se trouve dans l'étude. La nouvelle direction dans la poésie et la prose roumaines (1872). Quelque temps après, il a publié l'article Contre les néologismes (1881), écrit sur un ton beaucoup plus tempéré et portant en germe des futures confusions faites par certaines exegètes, parmi lesquels D. Caracostea. Dans notre recherche on examine les plus importantes prises de position entre ces deux moments. La conclusion à laquelle on pourrait aboutir est que Junimea n'a pas eu de programme clairement défini et détaillé au sujet des néologismes. On peut cependant en déduire les lignes directrices des articles écrits par Maiorescu, Eminescu, Negruzzi, Aureliu Sterca-Şuluţiu, G. Vîrnav-Liteanu e.a. Ce „programme" en apparence unanimement admis, représentait un conglomérat d'opinios à caractère tantôt élastique, tantôt restrictif, pour ne pas aller à l'encontre de la réalité. L'examen de cet aspect a dégagé la conclusion que la réalité linquistique a devancé à l'époque respective toutes les théories, les principes et les normes, celles officielles ou celes de Junimea. Car nous avons pu facillement constater qu'entre la „norme" et sa codification il y avait une différence visible.

Dans l'analyse à laquelle nous avons soumis la prise de position de Maiorescu dans Contre les néologismes nous avons insisté surtout sur le „purisme" que renferment les quatre „points" groupant les principes de

Scanned with OKEN Scanner

l'auteur. On a mis en évidence certaines contradictions au sujet de l'attitude de Maiorescu envers une série de néologismes, le manque d'originalité dec ertains points de vue, la confusion renfermée au premier point, qui a engendré les exagérations de D. Caracostea (Neologisme şi expresivitate, *dans* Expresivitatea limbii române, *1942, p. 313—394). Nous constatons une confusion flagrante entre la manière de formuler le premier principe chez Maiorescu et l'interprétation qu'en a donnée D. Caracostea. Maiorescu affirmait: „Là où à côté du mot* slave *il y a dans la langue roumaine* populaire *un mot roumain, le mot slave doit être écarté et le mot roumain gardé". Lors du même point on précise par la suite qu'il s'agit surtout de la langue des textes sacrés". Encadrer ce point entre les „Tables de la loi anti-néologismes" comme le fait Caracostea nous semble en dehors de tout critère scientifique. Les* slavonismes *ne sont pas des néologismes. Notre analyse prouve que les quatre points sont ce qu'il y a de plus lein même d'une manière symbolique, des „tables de la loi", proclamées par Caracostea. Le mérite du texte de Maiorescu réside en ce qu'il* recommande, *et non en ce qu'il* combat. *Par „recommander" nous n'entendons pas ici la proclamation des „principes" mais l'affirmation du* mot nouveau *dans une expression moderne. Une statistique annexée à l'ouvrage illustre le poids des néologismes en cet article dans lequel le but de l'auteur était de le combattre. Dans d'autres articles d'ailleurs (et on s'en occupe en détail) Maiorescu utilise plus de 50 pour cent de néologismes et cela après avoir passé ses articles par le filtre d'une véritable censure demandée par l'auteur même au directeur des „Convorbiri literare".*

En étudiant attentivement tout ce qu'on a publié pendant un quart de siècle dans la revue de Junimea, *il ressort que la contribution théorique au sujet des néologismes, unitaire dans les lignes générales, et contradictoire seulement en ce qui concerne les détails, s'associe en pratique à une attitude révélant autant des coïncidences que des contrastes des plus inattendus. On a observé qu'aucun des représentants de* Junimea *n'était resté totalement conséquent avec ce qu'il avait jadis soutenu à propos des néologismes. Quand une idée n'a pas coïncidé avec le développement de la langue, elle a été abandonnée. (Nous pensons à Maiorescu réfutant la lettre „î" ou les néologismes allemands, hongrois etc.). Dans l'ouvrage on présente de nombreux exemples à cet effet et les conclusions qui s'en dégagent.*

Scanned with OKEN Scanner

C'est dans la même section consacrée au problème complexe des néologismes, à leur rôle dans la modernisation de la physionomie du roumain et à la contribution de Junimea quant à la fixation de ceux-ci, qu'on accorde une certaine attention aux séries et aux statistiques comprenant les néologismes incriminés. Considerés dangereux et risquant de compromettre la pureté de la langue, ces néologismes ont été pour la plupart fixés avec la contribution des collaborateurs de la revue eux-mêmes. C'est ce qui nous a conduit vers l'idée que les représentants de Junimea et Titu Maiorescu n'ont pas excellé par le désaveu des néologismes mais, au contraire, par leur adoption et leur adaptation dans le vocabulaire du roumain moderne. Les inconséquences que révèle le passage de la théorie à la pratique démontrée par les écrits théoriques et littéraires de ceux qui étaient engagés en ce débat, parlent d'oscillations qu'il nous est assez difficile de comprendre mais qui étaient sans doute normales à l'époque. Le vice du néologisme superflu ou mal adapté, constamment dénoncé par les membres de Junimea ne lui était pas étranger.

Parallèlement à l'évolution et à l'application de principes normatifs, nous avons examiné le reflet de ceux-ci dans la prosse littéraire et dans d'autres écrits. Un sondage dans les pages des „Convorbiri" fait de sept en sept ans (1867, 1874, 1888) nous a permis de constater la pénétration sans entraves des néologismes même dans les écrits où ils étaient prohibés — les poèmes lyriques — sans que cela nuise à l'expression. À cet égard, la recherche établit que le rôle des indications théoriques, des normes ou des règles d'admission des mots nouveaux ou de l'élimination des termes vieillis a été secondaire. Au fur et à mesure qu'on avance dans le temps dans ce sondage on constate que les formes de l'expression lyrique deviennent plus profondes, les néologismes apparaissent toujours plus fréquemment non seulement dans la poésie d'inspiration philosophique, mais aussi dans les poèmes qui ont pour inspiration les événements politiques, historiques et même dans la lyrique intimiste. En comparant, grosso modo différents textes du même auteur ou d'auteurs différents, écrits à des époques différentes, nous avons réuni les éléments nécessaires à certaines observations qui peuvent constituer autant de points d'approche du problème qui nous a intéressé et dont nous avons essayé de dégager les éléments composants sur la base du matériel qui existe, et non à travers des hypothèses hasardées.

Scanned with OKEN Scanner

La partie finale du travail représente une synthèse des principales lignes de la recherche et présente les conclusions auxquelles nous avons abouti. De ces conclusions on dégage : la complexité *du phénomène,* l'importance *de la „campagne" et ses dimensions,* l'inégalable *contribution* théorique *et* pratique *de* Junimea *pour ce qui est de la fixation des normes du roumain littéraire et de la base moderne de son écriture,* l'influence *de ces facteurs sur la culture nationale.*

En abordant un problème de telle portée, par les résultats atteints, par la nouveauté des points de vue, par l'originalité de l'interprétation, nous avons essayé de mettre en valeur une étape décisive dans la promotion du roumain littéraire.

Scanned with OKEN Scanner

Redactor : DOINA FLOREA-CIORNEI
Tehnoredactor : MIHAI BUJDEI

Apărut 1983. Format 54×84/16. Coli tipo 15
Bun de tipar la 3/5.1983.
Editura Junimea, str. Gheorghi Dimitrov, nr. 1
IAȘI — ROMÂNIA

Tiparul executat sub cd. nr. 357
la Întreprinderea poligrafică Iași
str. 7 Noiembrie nr. 49

Scanned with OKEN Scanner